

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BÖLÜMÜ

MESNEVİ'DE CİNSİYET ALGISI:
ŞARİH AHMET AVNİ KONUK'UN YORUMU

ESMA KARAKELE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. BİLAL KUŞPINAR

KONYA-2019

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	ESMA KARAKELE
	Numarası	158101011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Anabilim Dalı / Felsefe Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR
	Tezin Adı	MESNEVİ'DE CİNSİYET ALGISI:ŞARİH AHMET AVNİ KONUK'UN YORUMU

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan MESNEVİ'DE CİNSİYET ALGISI: ŞARİH AHMET AVNİ KONUK'UN YORUMU başlıklı bu çalışma 12/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof.Dr.	Bilal KUŞPINAR	
2	Dr.Öğr.Üy.	Feyza Şule GÜNGÖR	
3	Dr.Öğr.Üy.	Yurdagül ADANALI	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	ESMA KARAKELE		
	Numarası	158101011008		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe Anabilim Dalı / Felsefe Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MESNEVİ'DE CİNSİYET ALGISI:ŞARİH AHMET AVNİ KONUK'UN YORUMU			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Esmâ KARAKELE

İmzası

Öğrencinin	Adı Soyadı	ESMA KARAKELE		
	Numarası	158101011008		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	Evet	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	BİLAL KUŞPINAR		
Tezin Adı	MESNEVİ'DE CİNSİYET ALGISI: ŞARİH AHMET AVNİ KONUK'UN YORUMU			

ÖZET

İnsanın doğası ve mahiyeti, şüphesiz insanoğlunun varoluşundan beri kendini tamamlamada önemli sorulardan birisidir. Bu noktada kadın ve erkeğin tabiatı bu soruların cevabının numunesidir. Biz bu araştırmamızda büyük düşünür ve mutasavvıf olan Mevlana Celaleddin Rumi'nin şiir şölenu Mesnevi'sini, Ahmet Avni Konuk'un yorumuyla incelemeyi hedefledik. Ve insanın, kadın ve erkekteki tabiatını cinsiyet üzerinden değerlendirdik. Bunu da konu bağlamında akıl, nefis ve insan-ı kâmilin hem insanda hem de âlemdeki tezahürlerini açıklamaya çalıştık. Sonrasında bu ilişkiyi açıklayan kavramlara yer verdik. Mevlana insanı, evreni ve hatta Tanrı'yı dışıl nitelikler üzerinden izah ettiğinden kadın tabiatını ayrı bir başlık altında inceledik. Ve nihayetinde cinsiyet kavramının olmadığı kâmil insanı, Mesnevi'de verilen örnek isimlerle izah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Mevlana, Ahmet Avni Konuk, cinsiyet, kadın.

Author's	Name and Surname	ESMA KARAKELE		
	Student Number	158101011008		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	Yes	
		Doctoral Degree		
	Supervisor	BİLAL KUŞPINAR		
	Title of the Thesis/Dissertation	PERCEPTION OF SEXUALITY IN THE MATHNAWĪ: THE COMMENTATOR AHMED AVNİ KONUK'S INTERPRETATION		

ABSTRACT

The nature and essence of man is undoubtedly one of the moral questions concerning human's self-competition since the existence of human being. At this point, the nature of men and women is the answer to these questions. In this study we aimed to review the poem festival of Mevlana Jalal al-din Rumi of Mesnevi, the sufi-thinker and masterpiece, with Ahmet Avni Konuk's interpretation. And we evaluated the nature of man, woman and man in terms of gender. In the context of the subject, we have explained the reflection of the mind, self(nefs) and human being on both the human and the universe. Then we have included the concepts that explain this relationship. Mevlana, because the human being explains the universe and even God with feminine attributes, we examined the nature of women in a separate title. And finally, we tried to examine the human being without the concept of gender, with sample names in Mesnevi.

Keywords: Mevlana, Ahmet Avni Konuk, gender, woman.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MESNEVİ ŞERİF ŞERHİNDE İNSAN-EVREN ALGISI

1.1. İnsan Algısı	5
1.1.1. İnsanın Doğası ve Mahiyeti	5
1.1.2. Akıl (Eri).....	9
1.1.3. Bilgi	14
1.1.4. Ruh.....	18
1.1.5. Kalp.....	20
1.1.6. Nefis (Dişil)	23
1.1.7. Şeytan.....	30
1.1.8. Ten	33
1.2. Evren Algısı	35
1.2.1. Dünya.....	35
1.2.2. Arz/Yeryüzü (Dişil)	38
1.2.3. Sema/Gökyüzü (Eri)	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. MESNEVİ ŞERİF ŞERHİNDE CİNSİYET ALGISI

2.1. Dişil ve Eril İlişkisi Üzerine Bazı Kavramlar	46
2.1.1. Zıt ve Eş/Çift olma.....	47
2.1.2. Araz-Cevher.....	50
2.1.3. Küll-Cüz.....	52
2.1.4. Cins	54
2.1.5. Aşk.....	57
2.2. Kadın.....	62
2.2.1. Ana.....	65
2.2.2. Gebelik/Doğum.....	68
2.2.3. Süt/Emme/Emzirme.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNSAN- KAMİL

3.1. “Er”lik Makamı.....	73
3.2. Mesnevi Şerif Şerhinde Geçen Sahibi “Er”Ler	79
3.2.1. Hz. Yusuf İle Züleyha.....	79
3.2.2. Hz. Süleyman İle Belkıs	81
3.2.3. Hz. Musa, Hızır ve Asiye.....	85
3.2.4. Hz. Meryem ile Hz. İsa	87
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s. : Aleyhisselam

bkz. : Bakınız

Ed. : Editör

Hz. : Hazreti

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ÖN SÖZ

Mevlana'nın vahdet dükkânı olarak nitelediği *Mesnevi*, idraki farklı her türden insanın kapasitesine göre kendini bulabileceği ilim ve marifet deryasının bütünüdür. Dolayısıyla dil, din, ırk fark etmeksizin insanları kendine çekmesi hala güncelliğini korumaktadır.

Bu çalışma *Mesnevi*'nin anlam yönünden incelenmesi açısından Ahmet Avni Konuk yorumuyla ele alınmıştır. Onun yorumlarıyla şimdiye kadar cinsiyet, özünde kadın hakkında yapılmış çalışmalara yeni bir bakış açısı kazandıracığı kanaatindeyiz.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde daha çok Ahmet Avni Konuk'un yaşamı, eserleri ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise insanın doğası ve mahiyetini teşkil eden, hem ulvi hem de süfli tarafını anlatan konular izah edilmiştir. Ulvi yönleri akıl, ruh ve kalp iken, süfli yönlerinde de nefis, ten ve şeytanın rolü ele alınmıştır. Ulvi yönünde aklın gerdanı olan bilgiyi de ayrı bir başlıkta inceledik. Sonrasında dünyayı ve onun tavanı ve tabanı olan sema ve arzı, insanın evrendeki konumunu incelemeye çalıştık. Tabi ki hepsini cinsiyet bağlamında değerlendirerek, cinsiyetinin tabiatına göre yorumlarla açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde ise dişil ve eril ilişkisi üzerinden bazı kavramlara yer verdik. Zira bu kavramlar insan, evren ve Tanrı arasındaki ilişkiyi açıklamada nokta kavramlar olduğundan izah etmeye çalıştık. Bunlar evrendeki her canlıda olan zıtlık ve eş/çift olma kavramı, neden sonuç ilişkisini de içinde barındıran araz-cevher kavramı, küll-cüz kavramı, canlıların birbirlerine meylini ifade eden cins kavramı ve son olarak belki de evrendeki her şeyin sebebi olan aşk kavramını yorumlamaya çalıştık. Sonrasında kadının tabiatını teşkil eden annelik, gebelik ve süt emzirme konularını ele aldık. Çünkü Mevlana'nın sosyal hayattaki rollerini, kadının doğasını evrene bir elbise olarak giydirmesi fiziki anlamda gördüğümüz cinsiyet algımızı yıktığından kadının meşrebinde olan nitelikleri ve tabiatını açıklamanın yerinde olacağını düşündük. Nihayetinde ise cinsiyet kavramının ortadan kalktığı "er"lik

makamından bahsettik. Bunun sonucu olarak da Mesnevi’ de geçen belli başlı “er” sahiplerinden zikretmeye çalıştık.

Çalışmamızın ana kaynağı Ahmet Avni Konuk’un Mesnevi şerhi çalışması olmuştur. Bunun dışında Mesnevi çalışmalarında adeta mihenk taşı olan özellikle kadın konusunda Annemarie Schimmel’in kitapları zihin açıcı ve farkındalık kazandıran deneyimler sağlamıştır. Sonrasında makale ve araştırmalarla özgün çalışmalardan yararlanmaya çalıştık.

Bu çalışmada bizi Ahmet Avni Konuk’un yorumlarını bir çalışmada toplamamıza sebep olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Bilal Kuşpınar’a ve bu süreçte her türlü manevi desteği sağlayan hocam Sayın Ali Kemal Kakan’a teşekkürü bir borç biliriz.

GİRİŞ

Tasavvufi mirasın nadide metinlerinden biri olan *Mesnevi*, yazıldığı dönemden bugüne kadar geçen süre boyunca etkisini yitirmemiştir. Bu durum, sonraki dönemlerde ortaya çıkan şarihlerin katkısıyla yerini korumuştur.

Mevlana'nın eserlerini anlamak için tedrici okuma, şahsımda daha makul bir yaklaşıma sebep oldu. Fakat bunun da yetersiz kaldığı durumlar ortaya çıktı. Dolayısıyla Mevlana'yı daha iyi anlayabilmek için bir şarihin incelemesine ihtiyaç duyulmuştur.

Ahmet Avni Konuk'u seçmemizdeki ana etken, onun çok kapsamlı *Mesnevi* şerhi yazmasının yanı sıra kendinden önceki şerhleri kendi üslubunda birleştirerek yeni yorumlarla devam etmesidir. Konuk'un şerhinde İsmail Ankaravi, Muhiddin-i İbnü'l Arabi gibi isimlerin olması, ve bunu fikri tutarlılıkta şerh etmesi sonucunda orijinal bir telif ortaya koyması bizi cezbeden tarafı olmuştur. Çok yönlü kişiliği olan Konuk'un küçük yaşta aldığı eğitimler, musikişinaslığı, çalışkanlığı, dini terbiyesi bu eserin oluşumunda rol oynamıştır. Adeta Mevlana ve İbnü'l Arabi'yi birbiriyle konuşturmuş ve birbirlerine şerh ettirmiştir. Çok yönlü bir yazar olan Ahmet Avni Konuk, kendi dönemine kadar teşebbüs edilmemiş işleri yaptığı gibi, yapılan işleri de daha da ileriye taşımıştır. İlmini tasavvuf aşkıyla, devlet memurluğunu Allah ve kullarına hizmet aşkıyla, bestekârlığını Hakka olan cezbesiyle kaynaştıran umman, dünya hayatını tamamladıktan sonra eserleriyle dirilen müstesna bir şahsiyettir.

Araştırmamızda Mevlana'nın cinsiyet algısını Ahmet Avni Konuk yorumuyla ele alacağız. Mevlana'nın evren anlayışına baktığımızda merkezinde insanı görürüz. Bu bağlamda evreni görebilmek anlayabilmek insandan geçer. İnsanın da doğasını anlayabilmek, adeta yaratıcı kimliği verdiği kadından geçer. Evrene dışıl gözlüğüyle bakan Mevlana Allah'ın insana verdiği nimetleri kadın ve erkeğin dünyadaki beşeri ve sosyal konumlarıyla anlatmaya çalışır. Bu iki varlık görünürde ayrı olsalar da gerçekte birbirini tamamlayan parçalardır. Evrende bu bütünü yansımalarını her yerde görmek mümkündür. Ancak insan, gerçekten kadın ve erkek elbisesini çıkarıp kâmil insan yani "er"lik makamına çıkarsa artık onda cinsiyet kalmaz. İnsanın dünyadaki mücadelesini cinsiyet üzerinden ele alan Mevlana aslında bize bir yol

çizer. Bu yolu Ahmet Avni Konuk seyr-i sülük yolu olarak görür. Bu yolda rehber de *Mesnevi*'dir. Araştırmamızı sadece Ahmet Avni Konuk'la sınırlamış olsak da, Konuk'un geçmiş yüzyıllardaki tasavvufi hafızaya hakimiyeti sebebiyle eksiklerimiz bizce tamamlanmış olacaktır. Özelde kadın genelde insan tasavvurundan yola çıkarak evreni, Tanrı'yı, hakikati Mevlana'yla ifade etme çabamız, Konuk'un yorumuyla daha da anlamlı hale gelmektedir.

İslam güneşi yeryüzüne yayıldığında kadının konumunda kırılma noktası sağlamıştır. Ancak sonraki dönemlerde bu konum zaman zaman gerek siyasi gerek beşeri yorumlar sonucu dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm günümüzde de hala geçerliliği olan sorunların canlı kalmasına neden olmuştur. Mevlana bu olumsuz yönde değişimi kendi döneminde adeta durdurmuş olsa da, kadına menfi yönde tutumlar sonraki dönemlerde de devam etmiştir. İşte Mevlana gözüyle kadının, dişilliğin önemini burada ortaya koymak beşeri anlamda insanın kendini konumlandırmasına yardımcı olacaktır.

Ahmet Avni Konuk'un Hayatı ve Eserleri

İstanbul'da 1868'de dünyaya gelen Ahmet Avni Konuk dünyevi korunakları olan anne ve babasını kaybettikten sonra adeta manevi korunaklara kendini teslim etmiş, bu terbiyeyle kendine özgü bir şahsiyetin vücut bulmasıyla ciddi eserler ortaya koymuştur.¹ Küçük yaşlarda hıfzını tamamladıktan sonra alması gereken ilmi hali bilgileri de öğrenmiştir. Müspet ilimlerde de kendini yetim bırakmamış, başladığı okullarını birincilikle ya da çok üstün bir gayretle tamamlamıştır. Onun naif ve zarif kişiliği musiki nazariyatında eserlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Öyle ki nota bilmediği halde iki makam icat etmiştir. Musiki alanındaki üstün vukufu onu alanında en muhtevalı eserler bırakmaya serdetmiştir. Tasavvuf, musiki, felsefe, edebiyat, matematik alanlarına hâkim olan Konuk; Arapça, Farsça, Fransızca dillerine de hâkimdir. Orta yaşlarda Mevleviyye tarikatına girmesiyle mürşitlerinden çeşitli icazetler almıştır. Bunlar arasında en kıymetlisi Mehmet Esad Dede'den Farsça öğrenerek mesnevi okumasıyla aldığı icazettir. Çeşitli görevlerde memurluk yapan Avni Konuk posta memuriyetinin kısıtlı zamanı içinde adeta kendine zaman yaratmış ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sine Türkçede yapılmış en kapsamlı şerhi ortaya

¹ Savaş Ş. Barkçin, **Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman**, Klasik, İstanbul, 2011, 13.

koymuştur. Kendinden önceki şarih geleneğini de çok iyi takip eden Konuk özellikle *Mesnevi* şerhinde İsmail Rusuhi Ankaravi nüshasını esas alarak eserini telif etmiştir. Memuriyeti sırasında Hukuk Mektebi'ne girer ve buradan birincilikle mezun olur. Başarılı bir memuriyet hayatı geçiren Ahmet Avni Konuk, 1938 yılında rahatsızlanarak bu dünyadan ayrılır. Bu arif, aydın kişiliğin altında çok mütevazi bir şahsiyetin olması onun çok fazla bilinmemesine yol açsa da son yıllarda eserlerinin tekrar gündeme gelmesiyle onun hafızası yeniden canlanmıştır.

Eserleri arasında *Mesnevi* şerhinden sonra en göze çarpanı İbnü'l Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ine yazdığı tercüme ve şerhi yer alır. Bu eser İbnü'l Arabî düşüncesi ve hafızasını anlamak için kapıda anahtar mahiyeti görür. Bu iki derya deniz şahsiyete yazdığı şerhler, bir sentez olmasının ötesine geçmiş kendi eserinden sentezler çıkarılacak bir telifi ortaya koymasına sebep olmuştur. “*Hanende*” isimli güfte mecmuası içinde makamlar, usullerle bilgilerin olması ayrıca bestekâr resimlerinin yer almasıyla zamanının en önemli matbu güfte derlemesi olmuş ve sonrakilere kaynaklık etmiştir. “*Hz. Meryem ve İsa'ya dair risalesi*” İsa peygamberin doğumu ve vefatıyla ilgili ihtilafları ortadan kaldırmak amacıyla kaleme alınmış eserdir. “*İmam Rabbani ve Mektubatı*” adlı eseri İbnü'l Arabî'nin ‘*Fütühatü'l Mekkiyye*’deki bazı görüşlerine karşı çıkan İmam Rabbani'nin itirazlarını cevaplamak için yazdığı telifidir. Ahmet Avni Konuk çoğunlukla tasavvufi mahiyette eserler serdetmiş ve sayısı otuzdan fazladır. Mevlana ve İbnü'l Arabî'nin adeta Ahmet Avni Konuk hafızasında yeniden canlanması ve bunu tutarlılıkla neşretmesi günümüz dünyasında ve onlar arasında köprü vazifesini üstlenmiş olması konumuna getirmiştir. Zamanının modern ilim ve görüşleriyle ilgili konularda fikir beyan etmesi onu kaynak aldığı şarihlerden keskin biçimde ayrılmasına yol açmıştır.²

Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevi Şerhi*'nin zenginliği şüphesiz beyitlerdeki semboller ve hikâyeleri bir salikin yolculuğunda suret bulmalarıdır. Bildik halk masallarının bir mürşidin ağzından dile gelişi, masal kahramanlarıyla sülük mertebeleri arasında geçişlilik yapılmasına imkân verir. Artık ilgili hikâyeler alışıldık yönünden çıkarılarak ontolojik bir niteliğe geçiş yapar ve böylelikle hikâyeyi oluşturan unsurlar sülûke dair birer sembolik anlatıma dönüşürler. Dolayısıyla

²Ahmet Avni Konuk'un yaşamı hakkında TDV İslam ansiklopedisinden yararlanılmıştır.

hakikatin usullerini konu alan *Mesnevi*, muhtevasındaki unsurların tümüyle seyr-ü sülük üzerinden anlamlandırılır hale getirilir.³

Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevi* yorumu dikkatle incelendiğinde *Mesnevi*'nin tek katmanlı bir dil yapısı olmadığı anlaşılır. Yani Ahmet Avni Konuk'un zamanını aşan bir dile sahip olduğu görülür. Bu nedenle *Mesnevi Şerhi*'ni okumak ve anlamlandırmak tek yönlü bir bakış açısını kaldırmaz.

³Safi Arpaguş, "Ahmet Avni Konuk ve Mesnevi-i Şerif Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi", **Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 45,2013,ss.39-40.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MESNEVİ ŞERİF ŞERHİNDE İNSAN-EVREN ALGISI

1.1. İnsan Algısı

1.1.1. İnsanın Doğası ve Mahiyeti

İnsanın doğasının ne olduğu, nereden geldiği insanlık tarihi boyunca şüphesiz yerini koruyacak olan sorulardan biridir. Her ne kadar basit ve cevaplanması kolay gibi görünse de bir o kadar karmaşık ve müphem sorulardır. Üstelik verilen cevaplar adeta bir matruşka gibi soru içinde soruyu barındırmaktadır. Dolayısıyla bu karmaşık /gelişmiş beyinli canlının hem zihinsel hem bedenen incelenmesi insanın kendini konumlandırma çabasının yansımalarıdır.

Ancak insanoğlunun maddesel yönü daha ağır basıyor olsa gerek elinde somut veriler istemesi, bu yönde argümanlar ortaya koyuyor olması onun manevi tarafını tanımladığı/yansıttığı anlamına gelmez. Elbette üzerinde durulan çalışmaların katkısı muhakkaktır. Ancak bir buz kütesinin sadece denizin yüzeyinde kalan kısmıyla yola devam etmek, onu görmezden gelmek ya geminin olduğu yerde kalmasına ya da geminin batmasına neden olur. Bu şekilde bir yaklaşım kısır bir yön verir. Bu kısırlığı doğurganlığa çevirecek alan ise sufi dünyanın bize kattığı ahlaki boyutlar, manevi öğretiler ve iç hakikati bulma gayretidir.

Sufilerin insanın boyutlarını bütün yönleriyle ele alıyor olmaları bu alanın canlı kalmasını sağlamış, yabana atılmayacak olmanın ötesine geçmiştir. Bir misk şişesinin sürüldükçe kokusunun yayılması gibi bu deryadaki şahsiyetler hikmet pınarlarının çeşmeleridir. O çeşmeyi bulmak ve ondan su içmek hakikate giden yola kulaç atmaktır.

Sufi düşünce geleneğinde insan, kendinden önceki tüm varlık mertebelerini zatında toplayan bir varlık olarak kabul edilmiş ve buna atfen insan “mertebe-i camia (toplayıcı varlık mertebesi)” denilmiştir. Mevlana’ya göre tüm varlık âlemi, bir ağaca

benzetilecek olursa insan bu ağacın meyvesi yani varlık ailesinin gaye varlığı ve en kâmil üyesidir.⁴

Mevlana'nın öğretilerinde altını çizdiği prensiplerden biri de dünyadaki her şeyin iki yönü olduğudur. Biri ona form/suret der yani dış görünüş, diğerine mana der yani içe doğru ve görünmeyen gerçeklik.⁵ Her meyvenin içi kabuğundan daha değerlidir. Avni Konuk insanı tüm varlıkların meyvesi olduğunu ve cisminin meyvenin kabuğu, meyvenin içinin de insanın hakikatini, batnını temsil ettiğini söyler. Bu meyvenin içi daima kabuğundan daha iyi daha çok istenilendir. Meyvenin kabuğunun yani cismin içi yanında pek kıymeti yoktur. Mevlana, *Fih Ma Fih*'te insanın ikili yönünü tarif etmek için insanın durumunu şuna benzetir: belki de melekler topluluğunun nuru sayesinde bir melek haline gelir diye bir meleğin kanadı alınıp bir eşeğin kuyruğuna bağlanmış.⁶ Bu âlemde suret elbisesini yırtan ve diken terzi vardır. His gözüyle göremediğimiz bu terzi Hak'tır.⁷

Mevlana insanın bu ikili yönünü Kur'an-ı Kerim'e benzetir. Zira insanoğlunun görünenin ardında bilinmeyen /bilinemeyen boyutları olduğu gibi Kur'an da görünüşte sadece harflerden meydana gelse de aslında içinde nice sırlar, hakikatler vardır. Zaten varlıkların bu yönü olmasaydı Hz. Muhammed'in "bize eşyanın hakikatini göster" duası olmazdı.⁸ Bu durumu en güzel örneğini Mevlana'da, Hz. Muhammed ve Ebu Cehil benzetmesinde görürüz. Çünkü insanın bu ikili yönü olmasaydı yani insan şekli dolasıyla insan olsaydı Hz. Muhammed ve Ebu Cehil aynı olurdu.⁹

Yani Mevlana insanın görüntüsüyle, insan olmanın arasındaki farkı keskin bir çizgiyle ayırır. Bu ayırım daha sonrasında konu bağlamında akıl ve nefsin mücadelesinde iyi ve kötünün çekişmesinde yerini bulacaktır. Bu hesaplaşma esasında Allah'ın celal ve cemel sıfatlarının yeryüzüne ve insana yansımasıdır. Bu bağlamda insanın yaratılışına verilen iki cinsiyet erillik ve dişlilik iki ana ayırımın

⁴Osman Nuri Küçük,"Mevlana'ya Göre İnsanın 'Kendini Bilme'si", **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 649.

⁵ Bilal Kuşpınar, "Mawlana Rumi's Treatment of Human Nature", **Journal Qalbu**, 2017, 4, 2, 28.

⁶ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Kabalcı, İstanbul, 2004,228.

⁷ Ahmet Avni konuk, **Mesnevi-i Şerif Şerhi** 3/1304, Kitabevi, İstanbul, 363.

⁸ Mevlana Celaleddin Rumi, **Fih Ma Fih**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları,2015,18.

⁹ Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi-i Şerif 1/1061**, Timaş Yayınları, 2014, 71.

temsilcileridir. Gücün, kuvvetin, adaletin nazarı eril, şefkat, merhamet ve zarafetin nazarı dişilliktir.

Rumi'nin şekil-anlam ikilisi aslında dünya görüşünün temel dayanaklarından birini teşkil eder. Rumi'ye göre dünyanın ve içindeki her şeyin dışa dönük formu ve gizli anlamı vardır. İnsanoğlu bunun dışında kalmaz.¹⁰

Mevlana, *Mesnevi*'de insanı bu ikilikten kurtulup mana/ruh/akıl tarafına gitmesi için uyarılarda bulunur. Bu aşamaya gelmek hakikati arayan her beşerin varlık ödevidir. Bu ödev insanoğlunun kendi mahiyetini anlaması noktasında dönüm noktası olan “ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusunun karşılığında verilen ahittir. Bu soru karşısındaki yaşanan şahitlik, dünyada bu kemal tecrübeyi tekrar tekrar hatırlatır.

Mevlana insanı, genellikle karmaşık ama düzenli bir yapının parçası gördüğü benzetmelerde ona yer verir. Bunun bir örneği *Fihi Ma Fih* eserinde, insanı attar dükkanındaki kutu ve çekmecelere benzetmesidir. İnsan kendi çapında dünya ile işleri yürütsün diye o kutu ve çekmecelere Allah'ın sıfatlarından birer avuç, birer parça bırakılmıştır. Dolayısıyla kendisine biraz işitme, biraz söz, bir parça akıl, bir parça cömertlik, biraz da ilim verilmiştir.¹¹

Mevlana'nın insan anlayışı esas olarak Kur'an'ın iki önemli kelimesinin ortaya çıkmasına dayanır: “fitrat”(doğuştan gelen ruhsal doğa) ve “halife”. Bu iki kelime insanoğlunun tarih öncesi başlangıcıyla yakından bağlantılıdır. Yaratılıştan önce asıl vatani açısından insanoğlunun hem fiziksel hem de ruhsal olarak yeryüzünde Tanrı'nın yardımcısı(halife) olarak onu yansıtmayı esasen onu tamamen manevi kılar.¹²

Dünyaya belli bir amaç için getirilen ve bu donanımla kendisi ve çevresi kuşatılan insana doğuştan verilen bu doğa(fitrat) onu sadece fiziksel bir beden olmanın ötesinde daha derin ve anlamlı bir boyuta taşır. Üstelik bu zihinsel mekanizmasının farkında olan insan içinde bulunduğu ortamın değerleriyle kendi değerlerinden bir sentez çıkarır ve ahlak anlayışını ortaya koymaya çalışır.

¹⁰ Bilal Kuşpınar, “Mawlana Rumi's Treatment of Human Nature”, **Journal Qalbu**, 2017, 4, 2,29.

¹¹ Mevlana Celaleddin Rumi, **Fihi Ma Fih**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2015,s.101.

¹² Kuşpınar, **a.g.e**,s.31.

William C. Chittick, eğer Âdemoğlu dünyaya inmeseydi ilahi özde mevcut tüm niteliklerin çözülemeyeceğini iddia eder. Öyle ki İblis bile insanın gerçek doğasını göremedi ki Âdem'e boyun eğmeyi reddetti. Çünkü İblis, Tanrı'dan uzaklaşmaya ve ayrılmaya doğru evreni yönlendirmesiyle bu eğilimin onda kişileşmesinin vücut bulmasıdır. Sonuçta o eşyanın iç hakikatini bilemez. Onun manevi körlüğü sonunda ayrılığı getirmiştir. İblis Âdemi reddetti çünkü bu nitelik onda evrenle birlikte vardı. Dahası bu, Tanrı'nın belli isim ve sıfatlarından kaynaklanmayan eğilim, Tanrı dünyayı yaratarak kendini yok edebileceği ilahi sonsuzluğun gerektirdiği imkâna karşılık gelir. İnsanda ise ilahi isim ve sıfatları yansıttığı için bu nitelikler onunla birlikte vardır. Bu yüzden birey ya da benlik, doğası gereği Tanrı'dan uzaktır şeylerin manevi gerçekliğini göremez.¹³

İnsanın yıldızlar, dağlar, gezegenler arasında ve daha bilemediğimiz birçok canlının içindeki bu eşsiz konumu şüphesiz onu Tanrı'nın çok özel bir varlığı olduğu anlamına gelir. Bunun belki de bir sebebi Tanrı kendi isim ve sıfatlarını insan da yansıtmıştır. Bütün bilgiler onda toplanır ve onunla her şey çözülür. Evrendeki gizli ve açık her kapalı kapının anahtarı esasen insandır. Bu özel görev meleklerin bile anlayamayacağı bir yaradılıştır.

Avni Konuk, bu benzersiz varlığın kemalâtını kendisi görmeden husule geldiği için, sonrasında yapılan eylemin görmenin fer'i olabileceğini düşünür. Ve gören ise, bu fer'lerin aslı olur. Böyle olunca insan ancak gözbebeği olmuş olur. Yani insanın insanlığının hülâsası ancak gözbebeğinden ibaret bulunur. Çünkü kendisiyle nazar vaki olan gözden Hak için gözbebeği menzilesindedir. Zira Hak onunla halkına nazar eyledi ve rahmet etti.¹⁴

İnsan, evrenle Yaradan arasında köprü rolünü üstlenmiştir. Bu bakımdan onun bir yanı fânî öbür yanı ise bâkîdir. Bir tarafı daimî olarak değişir ve süresizdir; öteki tarafı kalıcı ve ebedîdir. İyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış vb. zıtlıkları bünyesinde barındıran eşsiz ve muhteşem bir varlıktır. İnsan, zıtları toplar ama onda

¹³ William C. Chittick, **The Sufi Doctrine of Rumi**, World Wisdom, Indiana, 2005, s.59.

¹⁴Konuk, **Mesnevi-i Şerif Şerhi** 1/1707,s.502.

çelişki görülmez. Bu zıtlardan birini geliştirerek onların üzerinde kişiliğini ve karakterini oluşturur.¹⁵

İnsan yaradılışın asıl amacıdır. Ancak insan melekler ve hayvanlar arasında yer eder. Bu yüzden aklını nefisinden baskın tutan meleklerden daha üstündür. Nefsini aklından baskın tutan hayvanlardan daha aşağıdır. Yarı melek yarı hayvan olan bu canlının içinde adeta iki şahsiyet vardır. Bu iki taraf her zaman çekişmelidir. Bir yandan akıl, meleklerin tarafına ve bu yüzden de Tanrı'ya doğru hareket etmeyi ister. Öte yandan nefis, bedensel bir ruhtan başka bir şey olmayan hayvan tarafına sürükler. İnsanın doğası şeytanla ve onun yönüyle eşdeğerdir. İnsan yalnızca kendi ve egosuna ibadet ederek basitçe hayvana dönüşür. Bunun tek çaresi imanın ışığı ya da Tanrı'nın ışığıdır. Bu mücadele, Hz. Peygamber'in hadisinde en iyi ifadeyle nefisle cihat, bedenen yapılan cihattan daha büyük bir cihattır.¹⁶

Tanrı evrene ve insanın içine kendini hatırlatacak görünen ve görünmeyen saklı hazineler yerleştirir. Bu hazineler hakikati bulmada insana yardımcı olur. Akıl, ruh, kalp bizim vücudumuzda bu hazineleri bulacak haritaları göstermede bize eşlik ederler. O misafirler iyi ağırlanıp, hoş tutulursa insanın hem beden vazifesi tamamlanmış olur hem de Tanrı'nın müstesna kulları arasına yerleşmesi mümkün olur.

Evrende dağınık bir biçimde tecelli etmiş olan ilahi isim ve sıfatları bünyesinde toplayarak bütünleştiren insan kendi tabiatına/fitratına sadık kalarak yani kendisi olarak gerçeğe ulaşabilir. İnsanın farklı özellikleri varlığında birleştirmesi sonucu "tevhid" kavramını ortaya çıkarır.¹⁷

1.1.2. Akıl (Eriş)

Doğruyu yanlıştan ayırma yetisi olarak insana verilen akıl, canlı türleri arasında insanın hiyerarşik olarak en üst noktada yer almasını sağlayan bir boyuttur. Ancak Mevlana insana verilen bu akli da kendi içinde kısımlara ayırır. Yani aklın da kendi içinde hiyerarşisi bulunmaktadır. Bu tabakanın en altında cüzi akıl, üstünde de

¹⁵Sabahattin Küçük, **Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan**, turkoloji.cu.edu.tr, (2019)

¹⁶Kuşpınar, **a.g.e**, s.36

¹⁷Küçük, **a.g.e**, s.5

küllü akıl bulunur. Küllü akıl, cüzi akı kapsar. Mevlana akı bu durumda kabuk ve içine benzeter. “*Senin aklının akı içtir ve senin aklın kabuktur; hayvanın midesi daima kabuk isteyicidir.*”¹⁸ Buradaki kabuk cüzi akı, iç ise küllü akı temsil etmektedir. Ahmet Avni Konuk, kabuğun içindeki aklın, hakiki akıl olduğunu kendini ispat için delillere ve kıyaslara gerek olmadığını vurgular. Fakat cüzi aklın ise tabiatı delil aramaktır. Cüzi akıl bu süreçte beyaz defterleri karalamaktan ileriye gidemeyeceğini hatta bu aklın taliplerine felsefi olanları yani felsefeye bağlı kalanları örnek verir. Yani kabuğun dışını onlar, içini ise ledün ilmi sahibi olan insanı kâmiller yer. Nitekim kavun ve karpuzun içini insanlar yer dış kabuğunu ise hayvanlar yer.¹⁹

Cüz’i akıl her zaman küllü aklın eğitimine ve öğretilmesine muhtaçtır. Küllü akıl tıpkı Hz. Peygamber gibi bir mürşit bir öğretmendir. Hatta Mevlana’ya göre bütün bilgilerin kaynağı vahiy olduğunu analiz etmek mümkündür. İnsanlar bütün mesleki bilgileri nihayetinde peygamberlerden öğrendiler. Bu sebeple peygamberler birer akı küllüdürler. Küllü akıl her şeyi bulan ve icat edendir. Peygamberlerde ve velilerde cüzi akıl ve küllü akıl bütünleşmiştir. Kısacası cüzi küllü akla kıyasla alet hükmündedir. Bilgisini ondan alır ve ondan öğrenir.²⁰

Cüz-i akıl kazanılan akıldır ki, haricidir. İnsan onu okuldan, kitaplardan, bilgilerden, bilginlerden, düşünceden ve manadan elde eder. Böyle bir akıl artabilir, eksilebilir, keskinleşebilir, körelebilir. Bu aklın genişlemesi, zenginleşmesi veya kısırlaşması elde edilen bilgilerle doğru orantılıdır. Bu aklın kaynağı devamlı olmadığı gibi yolları kapalı olabilir ve bu yüzden bazen çok dar ve sınırlı kalabilir. Akıl-ı küll ise Allah’ın bizzat hediye ettiği akıldır ki kaynağı bizzat candadır, yani ruhtadır ve bilgisini gönülden, yani kalpten alır.²¹

Aklın kendi içindeki bu katmanı şu soruyu da beraberinde getirmektedir: aklın ardından nereye kadar gidilebilir? Cüzi aklın yerilmesi onun gereksiz veya kıymetsiz olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü dünya yaşamını idame ettirmek için bu aklın lüzumu şarttır. Ahmet Avni Konuk, melek ile aklın zatında bir olduklarını

¹⁸Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/2518*, s.40.

¹⁹Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/2518-2520*, s.40-41.

²⁰Bilal Kuşpınar, Mevlana’da Akıl ve Aşk, *Süfid*, 23,12.

²¹Bilal Kuşpınar, *a.g.e.*, 8.

fakat iki ayrı görünümde ortaya çıktıklarını dile getirir. Akıl kuvvesi de insani kuvvelerden biri olarak insana verilmiştir.²²

Melek cinsinden olup farklı bir surette insana yerleştirilen bu kuvve, insanın hakikati bulmada en büyük hizmetkarıdır. İnsan bu kuvveyi iyi kullanabilirse makamların en yücesi olan “Er”lik makamına çıkabilir. Fakat kullanamazsa nefsin eline düşer.

Bir kimsenin ahdini unutmaması ancak akıl nimetinin nefsanîyet perdesiyle örtülmesiyle vaki olur.²³ Çünkü her ne kadar akıl bu cismi yönetip, koruyup kollasa da nefsin galip gelmesi olasıdır. Bunu da Avni Konuk şöyle yorumlar: nura mensup ve onun talibi olan akıl zulmet tabiatına mensup olan nefse mağlup olmasının sebebi nefsin zulmani olduğunu ve kendi evinde durduğunu dile getirir. Ancak ruh-i insaninin sıfatı olan nurani akıl ise bu zulmani olan evde gariptir ve misafirdir. Nitekim köpek mensup olduğu evin kapısında korkunç bir aslan gibidir. İnsan aklı cihetiyle melekler sınıfına mensuptur nefsi cihetiyle hayvanlar sınıfına mensuptur.²⁴

Akıl bu bedende nefsin esiridir ve onun istidadı ve şanı Hak’tan zahmetsiz manevi rızık ve bol bol insanı kâmil nimetleri ister.²⁵ Çünkü onun gerçek vatani burası değildir. Bu yolda yaya kalmıştır. Ancak akıl kalbe yönelirse o zaman kendine hızlı binek yapar ve artık koşmasına gerek kalmaz. Âlem ona koşar. Akıl cana mensup olan rızık avlamak hususunda ancak Davud mesabesinde olan şeyhin ve müridinin yardımıyla nefis köpeği üzerine galip gelebilir. Aksi halde nefis köpeği senin bu avına mani olur.²⁶

Avni Konuk bir başka yorumunda aklın bir sıfat olduğunu hem nefse hem de ruha iliştiğini dile getirir. Akıl nefiste sıfatını gösterdiğinde adı “akl-ı maaş” olur. Ruhta sıfatı “akl-ı maad” ve “akl-ı meleki” olur. Akl-ı maaş insanı nefsin zevk ve hazlarına davet ettiği vakit ‘akl-ı maad’ ile muhakeme ve meşveret etmesi gerekir. Çünkü Adem “akl-ı maad”ın hükmüyle meşveret etmiş olsa idi “akl-ı maaş”ın hükmüyle hareket etmez ve pişmanlık içinde (*Ey Rabbimiz, biz nefislerimize*

²²Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi* 6/3183,s.211

²³Konuk, *a.g.e*, 8/2282,s.141

²⁴Konuk, *a.g.e*, 8/1996,s.44

²⁵Konuk, *a.g.e* 6/2497,s.33

²⁶Konuk, *a.g.e* 6/2537,s.46

zulmettik)(7:23) mazeretini halıkına karşı arz etmezdi. Adem'in nefsi Havva'nın nefesine yâr olduğu vakit Adem'in cüzi akli faaliyetten kalır. Yani iki nefsanî olan kimse herhangi bir konuda meşveret etikleri vakit nefsin hazzına dayanarak hüküm verirler. Yani cüzi akıl kullanılmaz olur.

Nefsin girdabına giren akıl ve onun sahibi insan, zifiri karanlıkta kalacağından, Hak ve hakikate kör kalır. Ve normal düşünme ve akıl edebilme yeteneklerini yavaş yavaş yitirir. O halde insana layık olan şey nefsin basit oyunlarından uzak durarak, nefsinin aklının kontrolüne vermesidir. Ancak bu noktada, Mevlana cüzi aklın, insanı belirli bir dereceye kadar aydınlatacağını söyler ve külli aklın onu beslemesi gerektiğini belirtir.²⁷

Akıl nefsin hükmü altında olan küçük bir çocuğa benzer. Baliğ olmamıştır. Onların velileri nefis-i emmareleridir. Velisinin hükmünden dışarı çıkmayıp onunla oturup onunla kalkarlar.²⁸

İnsan, külli akla giden yola talipken nefis ve aklın arasında kaldıysa, hükmünü karıştırdıysa çok çalışmalı mücadele etmeli ki akıl nefse galip gelsin.

Mevlana bedende aklın karşısına nefsi koyar. İkisi bu bedeni yönetmek ister. Benzetmelerinde nefsin yerine kimi zaman Firavun kimi zaman da uluhiyyet iddiasıyla Nemrut'u, kimi zaman da nefsin gebeliğinden doğan vehim, şehvet gibi çocuklarını koyar. Bunun karşısında akıl Musa'yı, İbrahim'i ve onun meşrebinden olan ruhu ve kalbi yerleştirir. Nefis meşrepli Nemrut kendi cisminde sanıp ruhani mertebede olan İbrahim'i ateşe atar. Ateş ruhaniyeti yakamaz. O halde ma'siyet ateşi üzerinde olanlar bu ateşten korkmalıdır. Azgın Nemrut ateşe attığında ma'siyet ateşe odun olur. Akıl gönül hanesinde bekçilik yapar. Nefse iyiliği emreder fenalıktan alıkoymaya çalışır. Gönüle nefis canavarından doğan çocukları bu bahçede oynamamaları için tembihler. Kedi gibi uyanıktır ki gönüle girip hırsızlık yapmaya çalışanları sıçan gibi avlar. Akıl bu yüzden beşerin babası konumundadır. Daima onu

²⁷Kuşpınar, a.g.e,s.11

²⁸Konuk, a.g.e, 2/3471, s.417.

koruyup kollamak ister. Tehlikelere karşı bedeni ayakta tutar. Vücudun gerekli olan ihtiyaçlarını elinden geldiğince karşılamaya çalışır.²⁹

Aklı cinsiyet üzerinden değerlendirdiğimizde Mevlana onu eril kabul eder. *“Alemin hepsi akl-ı küllin suretidir ki; “kul” ehli olan her o kimsenin babasıdır. Bu baba ile sulh et, asiliği bırak! Ta ki su ve çamur altın döşeme görünsün.”* Ahmet Avni Konuk, buradaki külli aklı Hakikati Muhammediye olarak yorumlar. O “aklı evvel”dir. Bütün akıllar “aklı evvel”den vücuda geldiği için “aklı evvel” hepsinin babası olur. Ahmet Avni Konuk, bu yorumunu Hz. Muhammed’in şu hadisi şerifine dayandırır: “Allah’ın evvelen yarattığı kalem ve benim ruhumdur.” Yani “kul” hitabına kabil olan her aklın babası “aklı evvel”dir.

Mevlana burada aklı eril kabul etmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi insan babasının çizdiği sınırların dışına çıktığı zaman çeşitli bela ve musibetlere maruz kalabilir. Baba bu sınırı çocuğun edebi için çizer. İnsan da aklı çiğnediği zaman onu yok saydığı zaman ne ilahi hitaba muhatap olur ne de bu dünyayla barış içinde yaşar. Akıl aynı baba gibi bedene birtakım sınırlar çizer ve onu dünyayla uyum içinde yaşaması için kurallar koyar. Beden bu sınırın dışına çıktığı zaman hem zahiren hem de manen rezillik içine düşer. İkinci olarak Allah insanın vücuduna akıl ve nefsin mücadelesini yerleştirmiştir. Tabiatı gereği nefisle yaratılan insan, bu mücadelede kendi aslını bilmek, ve içselleştirmek için akla ihtiyacı vardır. Aklın buradaki fonksiyonu irade ve tedbir aletinin olmasıdır. Bu aleti elinde tutan bir kuvve için bunları kaybetmek kabul edilemez görünmektedir. Bu sebeple insanın melek ve hayvan arasında kalması ve ona nefsin zorunlu olarak verilmesi sonucu, beden içinde bu mücadele devam edecekse dışıl olan nefsin karşısında eril olmak zorundadır.

Ahmet Avni Konuk akıl ve nefsin bu mücadelesini ise nefsin dünya alemine ait olmasından, aklın ise âlem-i emirden olmasına bağlar. Ahkâmları farklı olması nedeniyle kavgalarının buradan ileri geldiğini söyler.³⁰

Mevlana cüzi aklın, ilahi güzellikleri ve gizli hazinelerin önemini takdir etmede eksik kalacağını vurgular. Eşyaya sadece dış görünümüyle bakılırsa tek gözle bakılmış olacağını böylece onların arkasında yatan gizli gerçekleri fark

²⁹Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi 8/3246*, s.437.

³⁰ a.g.e 2/2659,s.203

edilemeyeceğini söyler. Bu nedenle insanın tüm varlığının merkezi bilincinde olan kalp, bu gerçeklere ulaşmak için gereklidir.³¹Burada şunu belirtmek gerekir ki Allah akla, küllin aklın sınırından çıkmaması için onu gerektiğinde uyaracak hatta müdahale edecek yardımcıları vermiştir. Bunlardan bir tanesi de kalptir. Kalp ile akıl her zaman birbirine muhtaçtır. Çünkü akıl hakikate ulaşmak için kalbe ihtiyaç duyar. Kalpte üzerindeki pasları silmek için cila verici olan akla ihtiyaç duyar. Bu zaruretin dışında bekleyen nefis, akli heveslerle bağladığında orayı paslandırır ve simsiyah renk veririr. Akıl nefsin elini riyazetle bağladığında bu paslar yok olmaya başlar.³²

1.1.3. Bilgi

Mevlana'ya göre bilgi ve hikmetlerin kaynağı elbette her şeyi bilen Tanrı'dır. İnsanlığın başlangıcından beri bilgi adına her şeyin yani yazılı, sözlü, sessiz ve harfsiz seslerin kaynağı Hak'tan gelmektedir. Peygamberlerine bilgi verirken onların doğası ve kapasitelerine göre ihtiyaç duydukları ölçüde verir. Ancak Mevlana Tanrı'nın örneğin bir arıya verdiği bilgiyle bir aslan ya da file verdiği bilginin aynı olmadığını dile getirir. Aynı şekilde insana verilen bilginin de ona özgü olduğunu dile getirir. Bu nedenle bir arıya verilen bilgiyi aslan anlayamaz.³³

Bilgi konusunda daha önce belirttiğimiz Mevlana'nın akıl anlayışından doğrudan yorumlar çıkarabiliriz. Ahmet Avni Konuk, kazanılmış akıl yani cüzi akıl sayesinde kişi çevresinden, insanlardan, hocalarından bilgiler elde edebileceğini ve bu durumun, bilgi kaynağına ve öğrenme şekline göre çoğalıp, azalabileceğini söyler. Külli aklın ise kaynağı doğrudan Tanrı'nın verdiği ihsan olduğu için hikmetin merkezi olduğunu belirtir. Bu nedenle kişinin dünyada kazanılmış akılla elde ettiği bilgi dünyevi, bedensel bilgidir. Kişi bu akılla dünyasını idame ettirse de hakikat arayışında olanlar için külli akla götüren yola yani kalbe başvurmaları gerekir. Çünkü bir kimsenin kulağı ve gözü bağlı kalsa ilimsiz kalır. Ancak bu durumda ilim ve hikmeti kalbinden istemek gerekir. Bu iddiasını da Konuk, Hz. Peygamber'in

³¹Bilal Kuşpınar, "Mawlana Rumi's Treatment of Human Nature", **Jurnal Qalbu**, 2017, 4,2,37.

³²Konuk, **a.g.e.**, 8/2467-69,ss.195-196

³³Bilal Kuşpınar, "İlluminative Knowledge in Mawlana Rumi", **Knowledge Language, Thought and The Civilization of Islam**, Ed.Wan Mohd Nor Wan Daud, Muhammed Zainiy Uthman, UTM, 2010, 140.

‘kim ki kırk sabah Allah için ihlas ederse, kalbinden lisanı üzerine hikmet kaynakları ortaya çıkar’ hadisie dayandırır.³⁴

Mevlana, özellikle gönüle ait olan yakînî bilginin insanı âdeta bir kuş gibi yücelere çıkaracağını söyler ve bilgiyi ‘şüphe’ ve ‘zan’ açısından tahlil eder. Her şeyden önce, ona göre, bilgiye en yakın olan şüphedir. Kendi ifadesiyle, bilginin iki kanadı, şüphenin tek kanadı varken, zannın hiçbir kanadı yoktur. Dolayısıyla şüphesi olan insan, tek kanatlı kuş misali, düşe kalka yol almaya veya yuvasına doğru uçmaya çabalar. Belki bazen bir adım bazen de iki adım ilerler; ama yine de hiç uçamayan zandan kat kat üstündür.³⁵

Bu noktada Konuk, insanın kalbine gelen düşünceleri dörde ayırır. Ruhani, meleki, nefsi ve şeytani. Bu gelen düşünceler, manevi ve aklidirler. İlk ikisi hayra meyleder. Sonrakiler şerre. Ruhani düşüncede insan onu yapmadan rahat edemez. Meleki de ise tereddüt eder. Nefsi düşüncede insan onu terk etme hususunda zorlu mücadele vermek zorunda kalır. Şeytani ise insan onu yenebilir. Ancak nefis devreye girerse güçleşebilir. Mevlana nefsanî ve şeytanî düşünceye “vesvese”, rahmani ve meleki düşünceye ise vahy-i elest der.³⁶

Mevlana duyu bilgisiyle hareket eden insanın idrakinin ancak bu dünyayı gördüğü kadar olduğunu söyler. Eğer bu idrak genişse bilgi de geniş olur. Fakat dar ise gördüğünün ötesini göremez. Mevlana bilginin beslendiği kaynağın da önemli olduğuna dikkat çeker. “Eğer teni şeytanın sütünden kesersen, onun fitamında pek çok nimet yersin”. Ahmet Avni Konuk, insanın nefis sütünden kesildiği zaman pek çok hikmet kaynaklarının ortaya çıkacağını, ve bu evrede kişi nefisini riyazete tabi tutarsa kalbin sınırsız nimetlere kavuşacağını dile getirir.³⁷

Ahmet Avni Konuk, her hissin ayrı hüneri ve marifeti olduğunu ve her birinin doğru ve eğri tarafı olduğunu dile getirir. Eğri gören gözün hüneri de marifeti de eğridir. Onun önünde ister doğru ister eğri hareket et bir şey olmaz. Ancak kalp gözü şaşkınlık olanın gözü bu âlemdeki tüm hakikati görmekten yoksundur. Bu nedenle kalbin

³⁴ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 3/719**, ss.203-04.

³⁵ Bilal Kuşpınar, “Mevlana’da Bilgi ve Dereceleri”, **İstem**, 5, 10, 2007, 27.

³⁶ Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 6/3477**, s.284

³⁷ Konuk, **a.g.e**, 6/3733, s.354.

gözünü kör etmemek hatta onu incitecek tozlardan sakındırmak gerekir ve her hissin ardındaki hüneri görmek ve aramak gerektiğini dile getirir.³⁸

Mevlana'nın nazarında âlim lügatteki manası itibarıyla ariften daha üstün bir mertebededir. Allah'a âlim yani bilen denilir arif demek uygun düşmez. Zira, arif sözünün anlamı, 'bilmiyordu ama sonra öğrendi ve bildi'den ibarettir. Bu nedenle böyle bir vasıf Allah'a atfedilemez. Ancak örf bakımından arif daha kapsamlı ve daha ileridedir. Çünkü arif dünyayı bilir ve bildiğini doğrudan görüşle bilir. Onun böyle vasıftaki kişiye arif denir. Ayrıca, arifin zevk ve ışığında âlimler dirilik bulur ve hoşluğa erer.³⁹

Konuk *Mesnevi Şerhi*'nde bir de "simsime" adında marifet türünden bahseder. Bu kavram, ibareye ve beyana sığmayan bir marifettir. Öyle ki akıl onu bu dünya evinde muhal görür, ancak o arzda mümkündür, akıl onu görmekten kısırdır. Zira bu akıl üzerinde yaşanan tabiatın yapısını bile tamamıyla bilmekten acizdir. Bu marifet ilmine sahip olanlardan birisi de Mevlana'dır. Bu kâmillerin lügatleri ehli arzın lügatlerine sığmaz. Konuk, burada insanı kâmillere ayak sahipleri der. Çünkü onlar başka âlemlere çıkmak için ayaklarını bu arzdan koparmışlardır.⁴⁰

Konuk, insanda genellikle iki meylin olduğunu dile getirir. Bunlardan biri anlamak, diğeri olmak ve bulmak meylidir. Bu meylin birisi nefse diğeri ruha ilişir. Nefse ilişen eden nefis gibi fani, ruha ilişen onun gibi bakidir. Anlamak meyli akran ve benzerleri arasında başarı ve enaniyetten doğar. Amelde lakaytlığı temsil eder. Olmak ve bulmak meyli ise gurur ve enaniyeti yok etmekle ortaya çıkar. Bu da amelde özeni öne çıkarır.

Mevlana ilmi ikiye ayırır. Kıymeti ve keyfiyeti az olan ilim taklidi ilimdir. Mevlana'ya göre taklidi ilim bir saman çöpü kadar kıymetsizdir. "*Zira ki taklit her iyiliğin afetidir; taklit her ne kadar dağ ise de saman olur*".⁴¹ Ahmet Avni Konuk, taklidi ilmi, cismani ve nefsanî kalplerin perdeleri kapalı olduğu için kendi hakikatlerine ait bilgiler meçhul kaldığı için bu yolla elde edilen bilgi şeklinde izah eder. Bu bilginin sahiplerini bostan satan dellâllara benzetir. Bir müşteri

³⁸a.g.e, 8/2387, s.174

³⁹Kuşpınar, a.g.e, s.17

⁴⁰Konuk, a.g.e, 5/1276, s.342

⁴¹ Konuk, a.g.e, 3/480, s.145.

bulduklarında bilgisini satmak için onu süsler ve güzel göstermeye çalışır. Taklidi ilim sahipleri topraktan gelen dimağıyla dar görücü olur ve renkler arasında boğulur. Kimi zaman kendinden emindir kimi zaman da şüpheyile ilminde temkin değildir. Bu kimselere Mevlana sıçan der. Sıçanın yeri ise bu cismaniyet âleminde. Çünkü eşinip durduğu yer topraktır. Ruhaniyet zevki yoktur. Birtakım yollar bilse de o yolların dışına çıkamaz. Cismaniyet âlemini delik deşik eder. Bu kimseler ancak kendi lokmasını kazanmak için aranılır. Eğer ilim ve sanat alanında uğraşacak olursa bunu da şöhret için yaparlar. Musa ve Hızır kıssasına dikkat çekerek idrak hususunda kemal sahibi olan Musa'nın Hızır'ın karşısında aklının bulanmasını, birbirlerinin ilmine müdahale etmemelerini, edebi ilahiyi hakkıyla yerine getirmelerini dile getirirken bu sıçan meşrepli kimselere ne oluyor da deşeledikleri ilmin çığırkanlığını yapıyorlar şeklinde hiddetini ortaya koyar.⁴²

Mevlana tahkiki ilmin müşterisi ise Hak olduğunu dile getirir. “*Ademin dersine melek müşteridir, onun dersinin mahremi şeytan ve peri değildir.*” Ahmet Avni Konuk, taklidi ilmin pazarı olan kalbin daima parlak ve Hak'la dolu olduğunu dile getirir. Onu satanlar Hakk'ın rızası için satarlar ve alanlar da Hakk'a âşık olanlardır. Bu pazarda çürük meyve yoktur. Yani buraya nefis giremez. Bu kimselerin dudakları kapalı olduğu halde, söz söylemeden alışverişini yaparlar. Bu pazarın müşterisinin sonu yoktur. Zira bu pazara müşteri olanların müşterisi Allah'tır. Nitekim Allah Teala müminlerden canları ve malları karşılığında nefislerini satın almıştır ayeti bunu beyan eder.⁴³ İnsan-ı kâmillerin hakikat derslerine melek cinsinden ruhlar müşteri olur. Şeytan ve peri meşrebinde nefsanî kimseler onu almaz. Burada Mevlana ilmin hakikat ehline verilmesi gerektiğini aksi halde köpeklerin ağzına inci verileceğini söyler. Bu durum domuzların boynuna cevher takmaya benzer. Ve hikmetin cevherden hayırlı olduğunu, o hikmeti kötü yolda kullanan domuzlardan daha şerli olduğunu vurgular.⁴⁴

Mevlana bilgiye sahip olanın elinde güç bulundurduğunu adeta elinde Süleyman peygamberin mührü olduğunu dile getirir. Yani bu bilgiyle insana,

⁴²Konuk, a.g.e, 4/3262, s.380.

⁴³ Konuk, a.g.e, 4/ 3255-3256, s.378.

⁴⁴ Konuk, a.g.e, 4/3257, s.379.

hayvana, cinlere ve diğer tüm varlıkların üstünde irade gösterip hükmedebilir.⁴⁵ İlim öyle güçlüdür ki, Yusuf'un elinde rüya âleminin sırları açılır. Musa' da asa yılanı dönuşür. İbrahim'de ateş yakmaz olur. İsa'da ölümler dirilir. Bu nedenle ilmi faydaya veya şerre çevirmek insanın elindedir. Bu noktada Hz. Peygamberin faydasız ilimden rabbine sığınması çok yerinde bir örnektir.

Bilgiyi cinsiyet açısından değerlendirdiğimizde aklın cinsiyet üzerinden fonksiyonu devreye girer. Yani Mevlana akli eril kabul ettiğinden bilgi de eril kabul edilebilir. Ancak bilgide, bilginin kendisi kadar onun kaynağı da yani nelerden beslendiği de önemlidir. Bu açıdan bilginin kaynağı akıl da yani meleki de olabilir. Nefsi ya da şeytani de olabilir. Yani bilgi dışıl de olabilir. Bu hususta kesin bir yargıya ulaşmak zor olacağından bilginin kaynağının ne olduğuna bakılması gerekir.

1.1.4. Ruh

Mevlana ruhu tarif ederken akılla ruhun melek cinsinden olduğunu ve bu ikisinin Cibril'e bağı olduğunu dile getirir. "*Cebrail'e mensup olanıdır ki, bağlamışsın ve onun kanadını yüz yerde hasta etmişsin.*" Avni Konuk, aklın da ruhun sıfatı ve kanadı olduğunu vurgular. En yüksek ulu olan ruh, Hz. Cibril'in ruhudur. Ve onun sıfatı olan bütün akılların Cibril'e mensup olduğunu dile getirir.⁴⁶

Mevlana ruh ile teni mahiyet olarak birbirinden ayrı fakat birbirine bağı olduğu görüşündedir. "*Vaktaki tesiri cefadan şeker olursun, binaenaleyh şekerlik şekerden ne vakit cüda olur.*"⁴⁷Bu durumu Ahmet Avni Konuk kuşların yuvasıyla olan ilişkisine, kelimelerin manalarıyla olan irtibatına benzetir. Ruh tenden ayrılırken kabuk oranında iyi ve kötü düşünceleri de beraberinde götürür. Su gibi yataklarda akıcı olan ruh, hızlı akarsa kabuklar kalbe gelmez ve çabucak akar gider. Bunun gibi ariflerin ruhu böyledir. Hızlı akar gamları, sevinçleri süratle gider.

Mevlana ruhun tenin içindeki durumunu, Hz. Muhammed'in Yahudilerin elinde aciz kalmış durumuna benzetir. "*Ben Yahudiler elinde aciz kalmış Ahmed'im. Semud kavminin habsine düşmüş Salih'im. Ey peygamberlerin canına saadet*

⁴⁵Bilal Kuşpınar, "Mevlana'da Bilgi ve Dereceleri", *İstem*, 5, 10,2007, 19.

⁴⁶Konuk, *a.g.e.*, 5/402, s.119

⁴⁷ Konuk, *a.g.e.*, 2/2010, s.33.

*bağışlayan, ya öldür, ya beni geri çağır, yahut gel!*⁴⁸Bu durumu Ahmet Avni Konuk, ruhun daha önceden Hakk'ın aşkıyla beslenmesine bağlar. Ruhun bu şikayeti kendisine layık olmayan gıda verildiği içindir. Ledün ilim ve marifet sahibi olan ruha, nefsin süslü yiyecekler getirmesi onu bu tenden çıkmak istemesine sebep olur.⁴⁹

Mevlana'nın ruh-beden ilişkisinde, ikisini keskin çizgilerle ayırdığını görsek bile, bu iki varlığı ayrı ayrı düşünmenin mümkün olmayacağını da belirtir. Çünkü ruh kendi başına bedensiz işini yürütemez. Beden de ruh olmadan canlılıktan eseri yoktur. Bu durum yani zıtların bir arada bulunması, Allah'ın insana ve evrene verdiği düzenin bir sonucu olarak yansımadır. Bu yorum İslam düşüncesinde "hikmet" olarak hala geçerliliğini koruyan bir düşüncedir.

Mevlana'nın ruhun akılla olan ilişkisine baktığımızda aklın idrakini ruhtan aldığını görürüz. "*Cebrail'e mensup olanıdır ki, bağlamışsın ve onun kanadını yüz yerde hasta etmişsin*"⁵⁰Avni Konuk, ruhun melek cinsinden olduğunu ve aklın onun sıfatı ve kanadı olduğunu niteler. Ruh akıl üzerine tesirinden akılda eserler meydana gelir. Fakat aklın idraki eksik olduğundan bu eserler daimi değildir. Ruhun akıl üzerindeki etkisini Konuk güneşe benzetir. Nasıl ki güneşten yayılan ışık milyonlarca mesafe sonrasında sıcaklığı azalıyorsa ruh olan güneşin akılda olan tesiri de böyledir. Ancak akıl eksik idrakli olduğundan kendisine akseden ışığı ruh sanır. Bu çok uzakta olan ruhun ışığı akla yansımadağı zaman akıl vehim ve şüphelere düşer ve hataların içinde kendini bulur. Akıl bu vehimlerden kurtulabilirse Zat'ı Hakk'ın nuruna gark olur.

Ahmet Avni Konuk insana akseden bu ruhu, ruhu hayvani, ruhu insani, ruhu meleki olmak üzere üçe ayırır. Ruh hayvani uykudan başkasını bilmez ve ruhaniyet âlemini inkâr eder. Kalplerinde hayvanlık sıfatı galip gelen kimseler melekiyet sıfatına çıkmak varken hayvanlıkta hoş görürler. Ruh hayvani olanlar akli afyon almış gibi sekteededir. Ve bu sekte onun gaflet uykusunu çoğaltır, akılsızlığını artırır. Ruh insani ise hayvani ve meleki ruh arasındadır. Bazen nefse meylederken

⁴⁸ Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi-i Şerif** 3/410, Timaş yayınları, İstanbul,2014, s.281.

⁴⁹Konuk, **a.g.e**, 5/409, s.122.

⁵⁰ Konuk, **a.g.e** 5/402, s.119.

melekiyet tarafı ağır basar ve dirilik tutar onu kerh eder. Bazen de hayvani tarafla yolunu şaşırır.⁵¹ Mevlana insani ruhun, her ne kadar ikisi arasında kaldığını söylese de aşk ve marifet yolunda Leyla'sını arayan Mecnun'a benzetir. Bu sebeple insanın meleki yönünü tartıda ağır görür. Hayvani ruhunu da Mecnun'un devesine benzetir. O deve yavrusu nispetinde olan geriye yani nefesine çekmek ister. Mecnun bir an gafletle devenin yularını bıraksa deve hemen yavrusu tarafına döner. İnsan ruh merkebine semersiz/cisimsiz ve çıplak olarak binmeli ki yükseklerle çıkabilsin.⁵²

Avni Konuk, insanın Cibril'den gelen ruh tohumunu daima diri tutması gerektiğini, onu sulayamasa da öldürmemesi tembihinde bulunur. Mevlana meleki yönün daima diri tutulması gerektiğini Hz. Musa ve Samiri kıssasıyla anlatır. Hz. Musa zamanında Cibril'in insan suretine girip atın üzerinde gelmesi ve Samiri'nin atın geçtiği yerlerin yeşillenmesi üzerine oradan toprak alıp kendine altınlardan put yapmasını anlatırken, Cibril'i ruh, atını enbiya ve evliyanın cisimlerine teşbih buyurur. Yani insan enbiya ve evliyanın ruhları idaresinde kalan cisimleri altında mütevazi olursa toprağın yeşillendiği gibi o da yeşillenir, canlanır.⁵³

Ruha cinsiyet açısından baktığımızda onun cinsiyetinin olmadığını görürüz. *Bu "Hümeyra" lafzı te'nisdir ve can da. Bu Araplar ona te'nis namını koyarlar.*⁵⁴ Ahmet Avni Konuk, ruhun dilsel bağlamda dişil bir kelime olduğunu fakat esasında onun ne dişilikten ne de erkeklikten mukareneti olduğunu söyler. İnsan eğer kendini ruhani sıfatlarla donatırsa ve kalbinin tarafına yönelirse, cismaniyet âleminde garip kalan Hak aşığı ruhu, bu ikilikten kurtaracağını dile getirir.⁵⁵

1.1.5. Kalp

İnsan bedenindeki kalp hem cismen, hem de manen en hayati organdır. O durduğunda yaşam bitiyorsa, manen kirlendiğinde de insanın bu ve öteki dünyadaki yaşamı biter. O kırılırsa beden de kırılır. Küçük bir et parçası olmasına rağmen, insanı kemale götüren yol oradan geçer. Onun bedende öyle bir yeri vardır ki yeri göğü yaratan Hak sadece oraya sığmıştır.

⁵¹Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi* 7/ 1528-1529, s.447.

⁵²Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif* 4/1554, İstanbul, 2014, s.458.

⁵³Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi* 8/3317, s.463.

⁵⁴Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif* 1/2052, İstanbul, 2014, s.98.

⁵⁵Konuk, *a.g.e.*, 12/ 3116, s.374

Mevlana kalbi hem fail hem meful bir yapısının olduğunu söyler. Yani kalp, işi yapan, yaptıran ve bundan etkilenen konumundadır. Bu durumu “*Muhakkak o hem sudur hem sakidir hem de sarhoştur; senin tılsımın bozulduğu vakit her üç bir olur*” beytinden anlamak mümkündür. Ahmet Avni Konuk ise gönlü evdeki güneşin şulesi ve güneşin ayrılığına benzetir. Ne zaman bu ev yıkılır tavanı ve tabanı birbirinden ayrılır o zaman güneşten eve ayrılan ışık güneşe karışır. Yani gönül, hem nuru Hak’tır hem sıfat ve esmanın kendisidir hem de bunlardan sarhoştur. Yani akıl, can ve gönül esasında birdir. Çünkü ten gidince üçü tevhit makamında birleşirler.⁵⁶

Mevlana esasında kalpte bir pencere olduğunu dile getirir. Bu pencereyi açık tutmak gerekir ki beden karanlıkta kalmamasın. “*Penceresiz olan o ev cehennemdir; ey kul, dinin aslı pencere yapmaktır!*”⁵⁷ Ahmet Avni Konuk, Hakk’a açılan bu pencerenin açık olmasıyla Hakk’ın marifeti, kulun beşeriyetine ve cismaniyetine düşeceğini belirtir. Bu nedenle kalp penceresini daima açık tutmak gerekir. Kalp şehri, her taraftan esen rüzgâra maruz bir meydandır. Nefsani sıfatlar ve ihlas elbisesini soyucu vesvese şeytanlarıyla doludur. Konuk, bu şehrin koruyucusu olan aklın imani boyutta olması gerektiğini aksi takdirde hırsızların şehirde fesada başlayacağını vurgular.⁵⁸

Mevlana kalbin temiz olması kadar uyanık olması gerektiğini de birçok beytinde vurgular. Ve gönül uyanıklığı bahsinin binlerce *Mesnevi*’ye sığmayacağını dile getirir. Bunu da Hz. Muhammed’in ‘âlimin uykusu cahilin uykusundan hayırlıdır’ hadisine dayandırır. “*Eğer kalbin uyanık oldu ise hoş uyu! Senin nazırın beşten ve altıdan gaip değildir.*” Ahmet Avni Konuk, kalbi uyanık olanın, zahiren uyusa da kalp gözünün melekler âleminde gezdiğini söyler. Kalbi uyanık olan bir kimsede ise beş duyu bulunur. Bunlar “ahadiyyet”, “vahidiyyet”, “ervah”, “misal”, “şehadet” mertebeleridir.⁵⁹ Zira vücudun şahı olan kalp uyanırken, vücudun bekçisi olan gözün uyuması zarar vermez.

Mevlana kalbin de bir gözü olduğunu bu gözü kör olanların sadece surete baktığını ifade eder. “*Harfî Kur’an’a körler madendirler; eşeği görmezler, palanı*

⁵⁶ a.g.e, 3/ 712-713, s.201

⁵⁷ a.g.e 5/2395, s.634.

⁵⁸ a.g.e 8/1984, s.39.

⁵⁹ Konuk, a.g.e, 5/1221, s.327.

döğerler.” Ahmet Avni Konuk, bu gözü kör kalpleri Kur’an’ı tecvidine göre okuyup manasından habersiz kişilere benzetir. Böyle kimseler bir insanı kamil gördüğü zaman onun suretine bakıp itiraz ederler. Halbuki onun manası Kur’an’la ikizdir.⁶⁰

Ahmet Avni Konuk kalbin gözünün kör olmasını, kalbin günah işlemesiyle başlayacağını dile getirir. Eğer gönül günah işlerse kalbindeki saflık gider ve günahı oranında kararmaya başlar. Eğer tövbe etmezse içini idrak edemediği sıkıntılar basar. İşlediği günahına nazaran yüzünde çirkinlikler ortaya çıkar. Kalbindeki karalıktan haberi olmayan kimselerin kalbi de avamlıktan başka bir şey olmadığını vurgular.⁶¹ Esasında bu kalbe gönül de denmez. Nitekim toprağa su karışınca kara bir çamur ortaya çıkar ve artık çamurdakine su denemez. Bu kimselere ten galip gelmiştir. Bu sebeple nasıl çamur içindeki sudan abdest caiz değilse, ten hükmü altındaki kalple de Hakk’ın huzuruna girilmez. O çamur şeytanın evinin harcı olur ki mahalle köpeklerinin önüne atılmaya layıktır. Bu sebeple her gönlün nazargâhı Hakk’a değildir. Zahiri gözü göremeyen kimsenin etrafında nasıl zahiri necaset varsa, kalp gözü kör olan birinde de manevi pislikler vardır. Zahiri pislik su ile temizleniyorsa, manevi pislikte pişman olup ağlamak ile temizlenir. Yani tövbe ile kalp evindeki bütün tozlar, kirler süpürülür yıkanır.⁶²

Burada şu hususu dile getirmekte fayda vardır. Mevlana’nın cinsiyete bakış açısını genel olarak değerlendirdiğimizde cemal ve celal sıfatlarının varyantlarını her yerde görebiliriz. Fakat kalbin bu iki sıfat arasında kaldığını görürüz. “*Göz ve gönül iki parmak arasındadır. Ey Hüseyin, kalem katibin elinde olduğu gibi.*” Ahmet Avni Konuk da bu konuda insanın gözü ve gönlünün Rahman’ın iki parmağı arasında olduğunu ve o iki parmağının birisinin lütuf ve cemal diğerinin kahır ve celal olduğunu dile getirir.⁶³ Yani gönül kalemi bu iki parmak arasında olup ya kabz halini ya da bast halini yazar.

Mevlana kalbe gelen kötü düşünceleri dikene benzetir. Ayağına diken batan bir kimsenin yapacağı şey ilk önce ayağını dizinin üstüne koymaktır. Sonrasında iğnenin ucu ile o dikenin başını aramaktır. Eğer bulamazsa dikenin olduğu yeri

⁶⁰ Konuk, a.g.e 3/719, s.203.

⁶¹ a.g.e 8/2458, s.192.

⁶² Konuk, a.g.e, 5/2238, s.594.

⁶³ Konuk, a.g.e 6/2766, s.105.

dudağıyla ıslatmaktır. Bu sebeple maddi bir diken bulmak ne kadar güçse kalbe batan manevi dikenleri bulmak da o kadar güçtür. *Ayakta olan diken, böyle güç bulunucu olursa, gönülde olan diken nasıl bulunur? Açık cevap ver!* ⁶⁴Ahmet Avni Konuk, gaflet ehlinin kalbine gelen kötü sıfatları kendi başına def edemeyeceğini dile getirir. Bunlar çırpınır durur da yaraları daha da artar. Manevi dikenleri toplayıcı hekim olan insanı kâmil gelmeden o dikenlerin yarası dinmez.⁶⁵

Kalbi saf bir ayna haline gelen insan, başka birisinin arzularını ve düşüncelerini, sanki bunlar kendisine ait arzu ve düşüncelermiş gibi bilebilme yeteneği edinecektir. Mümin müminin aynasıdır hadisi bu durumu anlatır. Kalp yalnızca ilahi şeylerin bir aynası değildir, üstelik bütün âlem, Tanrı'nın cemal ve ihtişamının yansıdığı bir ayna olarak düşünülebilir. Tanrı, kendi cemalini temaşa etmek için dünyayı bir ayna olarak yaratmıştır. Yalnızca cahiller, aynanın görünüşte “boş” olan ön tarafındaki Tanrı'nın yansıması yerine hayran hayran ters tarafını seyretmeyi tercih ederler.⁶⁶

Ahmet Avni Konuk vücudun şahı olan kalbi cilalamak gerektiğini bu cilanın da üç mertebesi, yani üç yolu olduğunu vurgular. Birinci mertebe şeriattır, kalp burada zulmetten kurtulur. İkinci mertebe tarikattır, burada kalp nurla örtülüdür “bir”i iki görür. Üçüncü mertebe marifettir ki, kalp münevver ve hakikatlerle dolar. Yani demir nispetindeki insan bulanık ve kesif olsa da, cilalanırsa ayna gibi cevhere dönüşür.⁶⁷

1.1.6. Nefis (Dışıl)

Mevlana *Mesnevi*'de nefse düşmeyi, onun esiri olmayı insanın bu dünyada yapacağı en büyük yanılğı olduğunu her fırsatta dile getirir. “*Senin düşmanın muhakkak odur, ona şeker veriyorsun; ve hariçten herkese töhmet koyarsın.*”⁶⁸ Beyitlerin mana yönünü bizlere açmaya çalışan Ahmet Avni Konuk'un yorumuyla da nefsi; kimi zaman çeşitli hayvan türlerinin tabiatı, kimi zaman da dünyada en azgın nefislere sahip olan Firavun ve Nemrut ile, kimi zaman da kadın tabiatı

⁶⁴Konuk, *Mesnevi Şerhi* 1/152, s.137.

⁶⁵a.g.e 1/150-157, ss.137-39.

⁶⁶Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, 1,Kabalcı, İstanbul, 2011, 60.

⁶⁷Konuk, a.g.e, 8/2462, s.194.

⁶⁸ Konuk, a.g.e, 8/1912, s.18.

üzerinden açıklamaya çalışır. Aslında nefis her ne olursa olsun insanı Hak'tan alıkoyan her şeyin içinde mevcuttur.⁶⁹

İnsanın hayvandan daha aşağı konuma gelmesinde nefsin aracı olması, yine insanın aynı zamanda meleklerden üstün konuma çıkmasında nefsin mağlup edilmesi gerekliliği onun sürekli bir hareketin başrol oyuncusu olduğu anlamına gelebilir. Bu hareketlilik ve üretkenlik onun dışıl bir niteliği olduğunun göstergesi olabilir.

Bu sebepten Mevlana nefsi, hareketin ve üretkenliğin simgeleri olan nesnelere ve canlılara benzettiğini görürüz. Bunlardan birisi nefsi bir ayakkabıya benzetmesidir. " *Ve eğer senin bir pabucun varsa taşığa gitme; ve eğer iki şah isen dört şah olma!*" Ahmet Avni Konuk, ayakkabı olan nefsin ruhun pabucu olduğunu dile getirir. Ruh şهادet âleminde seyahatlerini bu nefis ile yapar. Ancak ruh hak yoluna girdiğinde ayakkabıyla girilmez. Çünkü onun yolu taşıdır ve ayakkabı insanın ayağını kaydırır, düşürür.⁷⁰

Mevlana nefsin sürekli olarak ruhla çatışmasını eşeğe benzetir. Ruh ise bu kez Hz. İsa'dır. " *İsa'ya merhamet et ve eşeğe etme; tab'ı aklının üzerine server yapma!*"⁷¹ Ahmet Avni Konuk, burada nefsani kimseye hem nasihat eder hem de sitem. Senelerce eşek gibi yaşayan ve ruhunun merkebi olan cismi istediği tarafa süren bu kişi artık bunu bırakması gerektiğini öğütler. Nefsani kimse ruhuna hizmet etmeyi terk edip, eşeği beslemekle meşgul olduğundan tabiat ve unsuriyet ahırında bağlı kalmıştır. Ve sonucunda eşek sıfatlı olmuştur. Bu kişi ruhuna acımalı eşek nefesine sürekli merhamet edip onun istediği her şeyi vermekten vazgeçmeli ruhun sıfatı olan aklın üzerine nefsini hakim kılmamalıdır. Çünkü eşeği süren eşeğin ardında kalır. Yani eşekten bile daha aşağıda olur.⁷²

Mevlana nefis eşeğini yola sokabilmek için, tasavvufun en temel nefsi terbiye yöntemlerinden biri olan "onun isteklerinin zıddını yapmayı" tavsiye eder. Bir başka

⁶⁹ Konuk, *Mesnevi Şerhi 3/769*, s.218.

⁷⁰ a.g.e 3/798, s.224.

⁷¹ Konuk, *Mesnevi Şerhi 4/1839*, s.20.

⁷² a.g.e 4/1841, s.21.

yerde nefsi, “yükten kaçan eşeğe” benzeten Mevlana, onu terbiye etmenin başka yollarından biri olan “sırtına sabır ve şükür yükünü yüklemeyi” salık verir.⁷³

Burada şu hususu da dile getirmekte fayda vardır. Mevlana, nefse gramer üzerinden farklı ve özgün bir bakış açısı getirir ki o da onun müennes/dişil oluşuyla ilgilidir. Nefsin gramer yapısı bakımından müennes/dişil olduğu için dişil nitelikleri vardır. Aynı şekilde aklın gramer yapısı da müzekker/erkek olduğu için eril nitelikleri vardır. “*Ne mutlu o kimseye ki onun aklı erkek ola! Onun çirkin nefsi dişil ve muztar ola!*”⁷⁴ “*Ahiruhunne'den onun muradı senin nefsendir ki, o ahirde ve senin aklın evvel gerektir.*”⁷⁵ Ahmet Avni Konuk'un yorumuyla kadının karşılığı *Mesnevi*'de nefis olarak yer alır. Mevlana'yı beyitlerinden cımbızla çekerek okuma yapanlar bu yorumlamayı, olumsuzluk ve haksızlık olarak görebilirler. Ancak nefsin her türlü hile sahibi olmasını sadece dişil olması nedeniyle kadına ithaf etmek cahiliye döneminde kız çocuklarının diri diri gömülmesinden farkı yoktur. Bu bakışı savunanlar aklın da sadece erkeklerde olmasını savunması gerekir ki, bu yaradılış hem ilahi adaletle hem de Tanrı'nın sıfatlarıyla çelişik bir düşünceyi ortaya çıkarır. Kadın ve erkek bir nefisten var olmasına rağmen, erkek egemen düşünce gelişimi kadını her alanda geri plana itmeye sebep olmuştur. Mevlana'nın nefsin kölesi olan herkesi kadın olarak görmesi, kadınla ilgili düşünceleri yeniden değerlendirme ihtiyacını doğurur. Bir başka husus Mevlana'yı aklama çabası gütmenden beyitleri değerlendirmek daha sağlıklı yorumların elde edilmesine neden olacaktır. Aksi takdirde arzu edilen Mevlana'yı ortaya çıkaracaktır ki, bu da ne onun düşünce anlayışına ne de sistemine uygun bir yaklaşım olacaktır.

Mevlana nefsin ejderha meşrebinden olduğunu dile getirir. “*Bu nefis cehennemdir ve cehennem ejderhadır ki o denizler ile eksilmez. Cehennem yedi deryayı içer; o halk yakıcının harareti dinmez.*”⁷⁶ Ahmet Avni Konuk, nefsanî kimse yılan haline gelmiş olan nefsinin karınca nispetinde görürde ben müflisim diyemeyeceğini dile getirir. O yılan şehvet ve arzulardan büyür büyür de ejderha olup kendini yutuverir. Ejderha olan nefsin ateşi canları yakar. Kolay kolay ölmez.

⁷³ Ahmet Ögke, “Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 8, 2007, 18, s.26.

⁷⁴ Konuk, **a.g.e 10/2463**, s.123.

⁷⁵ Konuk, **Mesnevi Şerhi 4/1842**, s.21.

⁷⁶ **a.g.e 1/1399-1400**, s.417.

Uzaktan onu görenler su dökmekle onu söndürebileceklerini sanırlar. Halim ve selim görünürse de mutlaka ya uyuyordur ya da aciz düşmüştür. Ancak onu okyanus meşrepli insanı kâmiller söndürebilir.⁷⁷

Avni Konuk nefsi Sebe şehrinin halkına benzetir. Hiçbir hal ve ikna onları tatmin etmez. Bu yüzden nefis de Sebe halkının helakı gibi öldürülmeye layıktır. Nefsin ölümünü dörde ayıran Konuk; nefsin arzularına muhalefetin kızıl ölüm, açlık ve orucun beyaz ölüm, kıymetsiz ve yamalı elbise giymenin yeşil ölüm, hakkın fiillerine razı göstererek insandan gelen eza ve cefayı canandan olduğunu bilerek tahammül etmeye kara ölüm der. Nefis bu dört ölümle ölmedikçe hakkın yüzünü göremez der.⁷⁸

Konuk, nefsin üç köşeli diken olduğunu ve nefsin vazifesinin her tarafa batmak ve kalbe yara açmak olduğunu dile getirir. Bu sebeple insan düşmanını dışarıda aramamalıdır. Zira ruh olan Musa ve akıl olan Harun, nefis olan Firavun ve nefsin sıfatları olan Firavun'un veziri Haman kişinin kendinde bulunur. Bu düşmanlık aradaki mücadelenin ne denli azametli olduğunu gösterir.⁷⁹

Mevlana nefsin esiri olanların Firavun gibi kör olduğunu, düşmanı yanında olduğu halde onunla hoş geçinip kabahati olmayanları zelil ettiğini vurgular. “*O düşman kör kalplinin evinde idi, o çocukların boynunu kesici olmuştur.*” Ahmet Avni Konuk, “insanın en iyi düşmanı nefsidir ve iki yanının arasındadır” hadisine işaret ederek Firavun'nun Musa'yla olan kıssasını yorumlar. Nitekim Firavun'un tacını ve tahtını Musa'nın yıkacağı müneccimler tarafından haber verildiğinde, Firavun tahtının düşmanını dışarıda arayıp onlarca masum çocuğu katletmiştir. Hak yolunda ilerleyen birisi de kendisine her türlü fenalığı yapan bu düşmanı içinde bulunduğu halde dışarıda araması, onu düşmandan gafil yapar. Ve bu durumu Konuk, firasetsizlik olarak nitelendirir.⁸⁰

Mevlana nefsin esaretinde kalmış bir kişinin sadece kendini değil her neyi tutarsa orayı da zehirleyeceğini, her türlü sıkıntıya ve zulümlere neden olacağını beyan eder. “*Mademki nefsin semumundan illetlisin, her ne tutarsan sen maraza*

⁷⁷ Konuk, **Mesnevi Şerhi 4/2279**, s.129.

⁷⁸ Konuk, **a.g.e.**, 5/377, s.113

⁷⁹ **a.g.e.**, 5/1249, s.333

⁸⁰ **a.g.e.**, 8/1909, s.18

aletsin.” Ahmet Avni Konuk, bu zehirli kimselerin, kendine zeka sahibi kıymetli birini bende etse onun kalbini taş gibi kaskatı yapacağını dile getirir. Bu kimse bir şahsa gönül muhabbeti etse savaş olur. Her ne isterse aksi ortaya çıkar.⁸¹

Konuk, nefsin bu durumunu yani iyi olanı tersine çevirmesi asıl olmamasından kaynaklandığını savunur. Çünkü asıl olan akıldır, ruhtur. Kendisi bunlara muarız olarak gelmiştir. Tabiatında kötülük vardır. Bu nedenle hep iyinin, dirinin ve güzelin karşısında durmuştur. Bunun sonucu olarak onun olduğu yerde ne dirilik ne de iyilik vardır. Yani nefis diri oldukça hakiki hayat yoktur. İnsanın ruh âlemi dirilirse hakiki hayat can bulur. Bu sebeple Konuk, nefsi öldürüp ruh âleminin oğlu olan akla bende olmak gerektiği tembihinde bulunur.⁸²

Nefsin bu tabiatı iyi bilinirse kişi onunla nasıl savaşacağını öğrenebilir. Allah’ın evrene koyduğu zıtlık ilkesi gereği nefis ateş tabiatından ruh su tabiatındandır. İnsan bedenindeki bu iki düşman varlığın bu savaşı kazanması, ancak birinin diğerini yok etmesiyle mümkündür. Yani beşerin insan konumuna çıkabilmesi için altında yanan nefis ateşini söndürmesi gerekir. Aksi halde nefis ateşi bedendeki o suyu kaynattıkça kaynatır. Sonrasında kazanda su kalmaz. Ve geriye sadece ateş kalır. Bu da insanın tam anlamıyla helâkı olur.

Mevlana nefsin zeki ve ince işleri bilici olduğunu ancak onun zekâsının ve bilgisinin karşılığı bu dünyada olduğunu belirtir. “*Gerçi nefis zekidir ve ince bilicidir; onun kıblesi dünyadır, onu ölmüş bil.*” Ahmet Avni Konuk, bunun sebebinin onun kıblesinin dünya olduğuna bağlar. Onun âlemi hakikat âlemi değildir. Nefsani olan bir kimsenin yönü ancak bu donmuş ve hakikatten uzak bir yaşam olacağını dile getirir.⁸³

Nefis kimi zaman kendini göstermez. Bu onun öldüğü anlamına gelmez. O sadece sakın bir şekilde uyuyordur. Bu benzetmeyi Konuk, Yusuf kıssasında belirtir. Nitekim Yusuf’u görmezden evvel sadece meyve kesen kadınlar, onu gördükten sonra ellerini kesmeye başladılar ve kendinden geçtiler. Sakın duran nefis kendi cinsinden sevdiğini görünce hemen o tarafa koşar. Çünkü nefis etrafına şevvet

⁸¹Konuk, a.g.e, 6/2683-84,ss.82-83

⁸²a.g.e, 6/2494, s.32

⁸³a.g.e, 7/1653, s.485

kıvılcımları saçarak ateşin cüz'üyüm diyerek küllüne doğru gitmek ister.⁸⁴ Yani nefis sırtındaki bela ve mihnet yükünü atıp rahata eriştiği vakit zıp zıp sıçramaya ve çifte atmaya başlar.⁸⁵

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi Mevlana nefsi dişil olarak ele alır. Bu nedenle nefsin doğurganlığı vardır. Yani aslında o anadır. Analık vasfını en iyi yerine getiren nefsin en aşağı tabakasında bulunan nefs-i emmaredir. Bu nefis yilandan putlar doğurur. ”Nefis putu putların anasıdır. Zira o put yılan, bu ise ejderha oldu.”⁸⁶ Yılan nispetindeki bu putları yıkmak kolay olabilir fakat ejderha nispetinde ana olan nefs-i emmareyi yıkmak pek güçtür. Dişil nefis, erkek nispetinde olan her neye değerse ondan çocuk doğurur. Bozuk ve hastalıklı evlatlar zahir olur.

Nefsin dişil niteliklerle donatılmış olması onun her an kötülüğe hamile olması anlamına gelir. Bir kadın çocuğunu nasıl sütüyle beslerse gibi nefis de insanı hırs ve şehvet sütüyle besler. Kadının cazibesi, güzelliği, verimliliği nasıl ona meyli artırıyorsa insanın da nefesine meyli öyledir. Çünkü Hak, kadınları ve çocukları ihtirasla sevmeyi insanlara süslü göstermiştir. Ana nasıl yavrusunu yanından ayırmak istemez onu şımartmak isterse nefis anası da hiçbir zaman şerden ayrılmak istemez onu daima şımartacak oyunlar oynar.⁸⁷ Bu sebeple dişil unsur olan nefsi ehlileştirmek onu terbiye etmek gerekir. Bunu da baba olan akıl üstlenir. Baba yönetimi, geçimi, korumayı yüklenir. Bu yönde nefsin bedenle geçimini sağlamak vazifesi akla düşer. Bu nedenle İslami gelenekte akıl olmadan hiçbir ibadetten sorumlu tutulamaz.

Akıl ve nefis ilişkisini daha iyi anlamak adına Mevlana'nın padişah ve cariye hikâyesini zikretmek yerinde olacaktır. Hikâyede geçen padişah ruhu, cariye nefse tabi olan akl-ı cüz'i'yi, kuyumcu nefsi temsil etmektedir. Hem dünya mülküne hem de din mülküne sahip olan padişah ava çıktığında gördüğü cariyeye âşık olur. Ve ruhun iradesi akl-ı cüz'i'nin iradesine esir olur. Padişah o cariyeyi satın alır. Ancak o cariye nefse âşık olur. Bu aşktan hastalık doğar. Padişah olan ruh, hastalığın tedavisi için doktorları yanına toplar. Ancak ben bu işi yaparım diyen doktorların hiçbiri bu hastalığa çare bulamaz. Bu doktorlara aslında yalancı mürşitlerdir. Padişahın cariyeyi

⁸⁴Konuk, *Mesnevi Şerhi* 5/1055, s.282.

⁸⁵ a.g.e 8/3611, s.549.

⁸⁶ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi-i Şerif* 1/802, s.64.

⁸⁷ Konuk, *Mesnevi Şerhi* 1/854, s.283.

tedavi etmede hekimlerin aciz kalması sonucu Hakk'a yüz çevirir ve ilahi tabibi bulur. Buradaki ilahi tabip mürşid-i kâmindir.⁸⁸Ruh cehalet hastalığına yakalanan aklı cüz'iyi o kâmilin önüne oturtur ve ona rehber yapar. O kâmil doktor cariyenin hastalığını teşhis eder ancak ruha söylemez. Cariyenin aklı ve idraki iyidir fakat o nefsin ve enaniyyetinin esiri ve aşığı olmuştur. Bu yüzden cariyeye şah olan ruha değil, nefse meyleder aklı da o tarafa götürmeye çalışır. İlahi tabip ruha der ki evin içinde kimse kalmasın ki aklı cüz'iyeye sorular sorayım. Hekim cariyenin nabzına elini koyar ve onun şehrinin hangisi olduğunu sorar. Yani aklının hangi ilimlerde şöhret aldığını sorar. Hekim sırayla şehirleri sayar, cariyenin nabzı vücut ve enaniyet şehri olan Semerkant'a gelince hızlanır. Cariye Semerkant şehrinde oturan nefis kuyumcusuna âşıktır. Padişah kuyumcuyu derhal getirtmek için elçiler gönderir. Kuyumcu muhabbet ve sevinçle yola çıkar fakat şahın onun canına kast edeceğinden haberi yoktur. Padişah, nefis gelince ona iyi muamele eder ve kendi sıfatlarının hazinelerinden verir. Hekim cariyeyi kuyumcuya vermesini söyler. Cariye nihayet nefsin her mertebesinden aldığı hazdan dolayı hastalıktan kurtulur. Sonrasında hekim nefis için şerbet yapar ve nefis her içtiğinde erimeye ve varlığından geçmeye başlar. Nefsin akıl nazarındaki güzelliği ve varlığı kalmaz. Nefsin yüzü çirkinleşince cariyenin kalbi ondan soğur. Ve ben buna mı âşık olmuşum diyerek hayıflanır. Ve o nefis kuyumcusu ölürken bile kibrinden ve öğünmekten vazgeçmez. Ben türlü türlü hileler yapan tilkiyken beni pusuya düşürüp postum için başımı kestiler der.⁸⁹ Mevlana'nın bu hikayesi ruh, nefis ve aklın beden içindeki mahiyetlerini ortaya koymada en iyi benzetmelerden bir tanesidir. Bu hikayeden şunu anlıyoruz ki ilahi tabip olmadan o nefsi kırmak mümkün değildir. Çünkü Mevlana putu kırmanın kolay olduğunu fakat nefsi kırmanın cahillik olduğunu söyler. Nefsin misalini görmek için cehennem yedi kapısına bakmak yeterlidir. Nefsin her nefeste bir hilesi ve her hilesinde yüz Firavun bulunur.⁹⁰

Ahmet Avni Konuk, bu hikâyedeki nefsin kuyumcuya benzetilmesinin nedenini “insanların en yalancısı kuyumculardır” hadisi şerifine dayandırır. Konuk, nefse bir suret verilirse başı kibir, gözü gurur, ağzı haset, dili yalan ve gıybet, kulağı

⁸⁸ a.g.e 1/35, s.96.

⁸⁹ Hikayenin tamamı için bkz., Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi-i Şerif 1/37-255**, ss.43-50.

⁹⁰ Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi-i Şerif 1/814-15**, s.64.

unutmak, göğsü kin, karnı şehvet, elleri hıyanet ve hırsızlık, ayakları emel, kalbi, kalbi gaflet, ruhu küfür olacağını dile getirir.⁹¹

Mevlana nefsin doymak bilmeyen bu tabiatını bizlere sunduktan sonra da şu nasihati dile getirir. “*Hem bu niyet üzerine ki ten merkeptir. O şeyi ki huy etmiştir, ona o asvaptır.*” Yani Mevlana, nefsin ruhun merkebi olduğundan dost ile muamele edilmesi gerektiğini tembihler. Ahmet Avni Konuk, nefsi çok zayıf düşürmemek gerektiğini yoksa merkeplik vazifesini yapamayacağını dile getirir. Bedenin alıştığı şey ne ise onu vermek gerekir. Aksi halde bedenin sıhhati bozulur ve başka hastalıklar ortaya çıkacağını beyan eder. Yani nefsi bir anda öldürmenin mümkün olmadığını ancak bunun aşama aşama yapılması gerektiğini belirtir. Tedrici olmayan muamelenin nefsi daha da saldırganlaştıracağını, daha da kötü huylu olacağını belirtir.⁹²

1.1.7. Şeytan

Mevlana'nın varlık anlayışındaki en temel düşünce, yaratılmış bütün varlıkların Allah'ın cemal ve celal isimlerinin yansıması olduğunu görürüz. Evrendeki düzene baktığımızda ise önümüze başka isimler çıkar. Bunlar Allah'ın Hadi ve Mudil isimleridir. Bu isimlerin hükmü altındaki varlıklar evrenin düzeninde hakimiyet sağlarlar. Hadi isminin hükmü yani “hidayet veren” melek ve akılda ortaya çıkar. İkisinin hakikati birdir. Fakat suretleri farklıdır. Mudil isminin hükmü yani “dalalet veren” ise nefis ve şeytanda ortaya çıkar. Aynı şekilde bunların da hakikati birdir. Fakat farklı suretlerde hayat bulmuşlardır. “*Nefis ile şeytan her ikisi bir ten idiler, kendilerini iki surette gösterdiler. Melek ve akıl gibi, onlar bir idiler; onun hikmetleri için iki suret oldular.*”⁹³

Hileleriyle insanı karanlığa götüren şeytanı, Mevlana avcı olarak görür. “*Avcı daima daneler döker, dane zahir olur ve hile gizli.*” Ahmet Avni Konuk, pusuda bekleyen şeytanın manevi hırsız olduğunu dile getirir. Nasıl ki bir avcı bir kuşu yakalamak için dane tuzakları kurarsa, şeytan da insanın önüne cismani hazlar ve nefsanî lezzet daneleri koyar. Bu danelerin insanın hayaline girmesi için şeytan

⁹¹ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi* 1/167, s.141

⁹² Konuk, *a.g.e 9/153-154*, s.63

⁹³ *a.g.e 6/4039-40*, s.435

teşviklerde bulunur. Sonrasında bunların ardına saklanır. Bu tuzakların ardında yalan dolan, kötülüğe giden yollar vardır. Konuk, insanın bu tuzaklara kanmaması için kendini ilahi emre bağlaması gerektiğini vurgular.⁹⁴

Mevlana şeytanın mahiyetini anlatırken onu kirpiye benzetir. “*Ki Huda o şeytana “hannas” tabir etti, zira onun başı kirpiciğe benzedi.*” Ahmet Avni Konuk, şeytanın kirpiye benzetilmesinin sebebini Kur’an’ı Kerim’de geçen “hannas”(114:4) kelimesini esas alarak açıklar. Çünkü bu kelime nefeslerin altına gizlenen ve kalplerin derinliklerine kaçan manasıdır. Bu sebeple “hannas” şeytan insana musallat olduğu zaman, türlü türlü vesveseler ve fenalıklar verir. Kişi ne zaman nefsin zehirli yemeklerinden yerse “hannas” hemen başını çıkarır, kalbinin etrafına sarmaşık gibi dolanır ve oraya siyahlıklar bırakır. Bir kirpi de düşmanından fırsat bulduğu vakit dikenli postunun içeriye kaçar ve bu sayede yılanı galip gelir. Postunun sert dikenleriyle yılanı yaralar ve başını çıkarıp ısırır. İşte burada insan zikir ile hücum ettiğinde kirpi şeytan içeriye kaçar, gaflet ettiği vakit başını yakalar ve nefsanî vesveseleriyle azdırır.⁹⁵ Kirpinin gramer olarak yapısına baktığımızda dişillik alameti görülmemektedir.⁹⁶ Fakat kirpi üretken bir hayvandır. Dişileri erkeklerinden daha güçlüdür. Bu sebeple semai olarak dişil kabul edilebilir. Bu sebeple Mevlana dişil olan nefsi, kirpinin bu özelliğinden dolayı bu benzetmeyi yapmış olması muhtemeldir.

Mevlana’nın şu beyti bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. “*Ekşi yüzlü arifler kirpi gibidir, sert diken içinde ayışı gizli etmiştir.*” Ahmet Avni Konuk, ariflerin cismanilere karşı kirpi gibi ekşi yüzlü ve somurtkan olduğunu söyler. Kirpiler nasıl kendilerini sert dikenin içine saklarsa, arifler de nurani yaşayışlarını kirpi dikenini gibi olan somurtkan cisimlerine sakladığını dile getirir.⁹⁷ Dişil kabul ettiğimiz kirpiyi Mevlana’nın ariflere benzetmesi, onun aynı zamanda velileri “Allah’ın gelinleri” olarak görmesinden olabilir.

⁹⁴ a.g.e, 6/2847, s.127

⁹⁵ Konuk, a.g.e, 6/ 4048, s.437

⁹⁶ Dişillik ayraçları için bkz. Kadir Kınar, “Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi”, *Erufd*, 2014,2, s.17

⁹⁷ Konuk, a.g.e 7/1029, s.299

Mevlana şeytana gevşek bakılmaması tembihinde bulunur. Çünkü şeytan pehlivan olan Hz. Adem'i yıkmıştır. “*O pehlivana böyle etmiştir, ey başkaları ona gevşek gevşek bakmayın!*”⁹⁸ Ahmet Avni Konuk, şeytanın hırsızlıkta el çabukluğu olduğunu söyler. Çünkü şeytan, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın izzet ve can ziynetlerini çarçabuk kaptı da onlar çıırçıplak ve zayıf bir halde kaldılar. Hz. Adem'in senelerce ağlamasına sebep o lanetlenmiş surettir. O takva elbisesini ve şeriat elbisesini soyar ve insanları üryan bırakır. Nice mertlerin mertliğini bozar da onları fitne fücurun içine sokar. Öyle de oyunlar oynar ki, bir müminin işleyeceği günahın Hakk'a daha çok yöneleceğini hesaplar ve onu o günahı işlemekten alıkoymaya çalışır.⁹⁹

Mevlana, şeytanın görevini yerine getirirken insanın nefsi konumuna göre suret ve ayarlamalarını devreye soktuğuna işaret eder. “*Gül seni yoldan zarara bırakır; bu yolda senden daha zeki, çok idiler.*” Ahmet Avni Konuk, bu isimdeki şeytanların istedikleri şekle girip yolcuları şaşırttıklarını ve insanları çıkılmaz vadilere sürüklediğini dile getirir. Ve şeytanın sadece görünen değil aynı zamanda görünen yüzünün de olduğunu yani insan şeytanların varlığından bahseder. Görünmeyen şeytanlar ise nefis, heva ve nefsanî sıfatların tamamıdır. Ancak görünen şeytanlar yani insan tayfasının bir kısmı hakikat ehlini inkâr eden zahiri âlimlerdir. Bir kısmı tarikat kisvesi altındaki zındıklardır. Ve bir kısmı da din ile alakası olmayıp şeriat ve tarikatın hurafe olduğunu söyleyip insanları hayvanî yönlerine teşvik edenlerdir.¹⁰⁰

Mevlana bir başka beytinde şeytani köpeğe benzetir. “*Türk kerem cihetinden misafire der ki: 'Kapım tarafına köpeksiz ve eski libassız gel.'*” “*Agah ol, edep eyle, falan taraftan içeriye gel. Ta ki köpeğim senden dişini ve dudağını bağlasın.*” Ahmet Avni Konuk, ilk beyitteki köpeğe nefis, ikinci beyitteki köpeğe şeytan yorumunu verir. Çünkü her iki köpekte evine, yabancı olanları içeriye almaz. Bu köpekler eski püskü elbise giyenlere hele bir de yanında başka bir köpek varsa daha çok havlar. Şeytan da nefis köpeğiyle beraber nefsanî sıfatlarla Hakk'a yönelenlere şiddetli bir hücum yapar ve onları buradan kaçırmaya çalışır. Dalalete düşenler işte bu köpeğin

⁹⁸ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/2841*, s.125

⁹⁹ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 2/2638*, İstanbul, 2014, s.230

¹⁰⁰ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 2/2987*, s.293

ısırığına maruz kalanlardır. Konuk, Hakk'ın kapısına nefis ve şeytan köpeğini bırakarak ve cismaniyet elbisesini çıkararak gidilmesi gerektiğini söyler.¹⁰¹

Mevlana, şeytanın insanın önüne kurduğu tuzakları beyan ettikten sonra, şeytanı da suçlamamak gerektiğini vurgular. “*Ben halk içinde kabahatli oldum; her erkek ve kadın kendi fiilini benim üzerime koyar!*”¹⁰² Ahmet Avni Konuk, nihayetinde şeytanın da vazifesini yerine getirdiğini söyler. Çünkü onun vazifesi ayartma ve vesveseden ibarettir. Kimsenin fiiline iştirak etmez. Eğer insanın nefsi kabul etmeseydi ortaya hileler ve oyunlar çıkmazdı. Konuk, insanın fiillerinin fesadını nefsinden görmeyip, şeytana haksız yere lanet ettiğini dile getirir.¹⁰³

1.1.8. Ten

Mevlana teni insan için elbise olarak nitelendirir. “*Zira elbise için o taraf yol yoktur; ten candan, elbise de tenden agah değildir.*” Ahmet Avni Konuk, insanın üzerindeki elbise nasıl ki teninden habersizse, tenin de canından habersiz olduğunu dile getirir. Ten cansız ve donuk, can ise manadır. Mana da iliştiği suretin ne dahilinde ne haricindedir.¹⁰⁴

Tenin elbiseye benzetilmesi şüphesiz bir gün zamanı geldiğinde o giysinin çıkarılacağı anlamına gelir. Bu anlamda onun Allah'ın verdiği bir giysi olduğunun idrakinde olmak ve bu sebeple onu en iyi şekilde muhafaza etmek gerekir. Bu anlamda “kadınların erkekler için, erkeklerin de kadınlar için elbise olması”(2:187) ayeti iyi yorumlanmalıdır. Bir anlamda can, bu tenin içinde kiralık olarak kalmaktadır. Ve can sürekli bu elbisesini su ve ekmekle yamamakla uğraşır. Can her susayıp acıktığında bu elbise yırtılır. Fakat bu tenin altında değerli bir maden vardır. Ten bu madene ulaşmak nefsi sıfatlardan kurtulması yani elbisesini tamamen yırtması gerekir.¹⁰⁵

Ahmet Avni Konuk, ten ehlinin Firavun meşrebinde olduğundan nazarının altındaki batını manalara nüfuz edemeyeceğini söyler. Zahirde Firavun' un kavmi de Nil nehrini kan gölü olarak görür fakat Musa onu latif bir su olarak görür. Bu

¹⁰¹ a.g.e 10/3030-31, s.291

¹⁰² a.g.e 4/2720, s.246

¹⁰³ Konuk, a.g.e, 4/2713, s.244

¹⁰⁴ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi* 2/2813, s.246

¹⁰⁵ a.g.e 8/2540, s.218

nedenle, Firavun meşrepli ten ehlini bırakıp akli mâad olan Musa'nın ümmeti ve dostu olmak gerekir.¹⁰⁶

Mevlana, teni testiye benzetir. *“Bu testinin beş derin deliği vardır, onda ne su kalır, ne de kar.”* Ahmet Avni Konuk, burada beş deliğin beş duyuya olduğunu söyler. Bu delikler eğer kapanmazsa içindeki mana suyunu akıtır gider. Örneğin göz deliği eğer meşru olmayan şeylere bakarsa delik sızdırmaya başlar. Bir başka delik ağız deliğidir. Eğer konuştuğu kelam âlemi süfliye aitse, âlemi ulvinin manasını yok eder. Bir başka delik kulaktır. Yine kulak boş, bayağı sözleri dinlerse gayp âleminden gelen manaları duyamaz olur. Diğer delikler de böyledir. Mana âleminin sularını yavaş yavaş sızdırırlar. Yani insan bu delikleri ilahi âleme yönelmeden kapatamaz.¹⁰⁷

Teni cinsiyet bağlamında değerlendirdiğimizde, onun nefsin yardımcısı olduğu yani bedeni, nefsin sıfatlarına iten bir unsur olduğunu görürüz. Bu bağlamda dışıl olduğu düşünülebilir. Fakat insana verilen bu elbiseyi temiz tutup eril olan aklın nitelikleriyle donatmak kişinin kendi elindedir. Yani ten cisme giydirildiğinde dışıl olsa da bu elbise çıkarılırken eril olabilir.

Ahmet Avni Konuk, teni İbrahim'in önünde boğazlanmak için yatmış İsmail ve İshak'a benzetir. Burada İshak'ın kurban olmasını, keşifle sabit olduğunu beyan eder. Can olan İbrahim, önünde yatan ten oğlunu tekbirle kurban eder. İnsan da namazda aldığı tekbirle cisim boğazını şehvetten ve hırstan kurban eder.¹⁰⁸

Mevlana, ten elbisesini çıkarmanın ancak insanı kâminden geçtiğini söyler. *“Elbise giyenlerin nazarı çamaşırcıyadır. Çıplağın canı için tecelli ziverdir. Ya çıplaklardan bir tarafa geri git; yahut onlar gibi ten libasından fariğ ol!”* Ahmet Avni Konuk, tenden kurtulmak için takva hamamını işaret eder. Ten ehli bu hamamda mürşidi kâmil suyuyla yıkanır, o zaman nefsanî sıfatların kirleri çıkar ve üzerinde sureti kalmaz. Artık o hamamdan çıplak çıkabilir. Zahirde hamamdan çıktıktan sonra kirli elbise giyilmez. Aynı şekilde dünya âleminde kirlenen bu elbise de artık giyilmez olur. Temiz bir elbise giymek gerekir. O temiz elbise iyi amellerle,

¹⁰⁶Konuk, a.g.e, 8/3239-3240, s.434

¹⁰⁷a.g.e, 5/2092-2095, s.554-555

¹⁰⁸ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 5/2137-38*, s. 567-68

güzel ahlakla süslenmedikçe tekrar kirlenebilir. Nefsani sıfat elbisesi giyenler, elbiselerini ancak çamaşırcı olan insanı kâmilde temizleyebilir. Nitekim insanı kâmiller çıplaklardır. Çünkü onlar nefsanî sıfatlardan soyunmuşlardır. Onlar Hakk'ın huzuruna soyunmuş olarak gidince Hak Teâla onları 'Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız' hadisi mucibince kendi sıfatlarından elbiseler giydirir.¹⁰⁹ O elbiselerin manası güneşe, cisimleri topraktır. Güneşler bir avuç toprakla, çamurla örtülüp sıvanamaz. Nasıl güneşin yankısı toprağa düşünce onun üzeri kapatılamazsa insanı kâmillerin cismi beşeri de o çamur leğenin içinde kalmaz taşar. “Ondan dolayı bizim rızığımız böyle geniş geldi. Zira bizim kaba düzlüğümüz yırtmak oldu.” Avni Konuk, burada *Mesnevi Şerif*’in de Allah'ın kullarının cisim libasını dikmeye değil onu yırtmaya hizmet ettiğini vurgular.¹¹⁰

Mevlana insana tenin verilmesinin nedenini şu şekilde açıklar. “*Zahirin nakşı, gaibin nakşı içindir; ve o, diğer gaip için bağlandı.*”¹¹¹ Ahmet Avni Konuk, Hakk'ın iğnesiz ve aletsiz dikerek birleştirdiği bu cisim henüz gaip olan bir şeyin nakşı içindir der. Gaip olan şeyin nakşı da diğer gaip olan şeyin nakşidir. Bardak ve testi yapanlar onu şekilden dolayı yapmaz. Onu içine su koymak için yapar. Aynı şekilde ressam resminin ardına mana koyarak yapar. Bir hattat yazdığı yazıyı bir manaya dalalet etmesi için yazar. Hak yolunun yolcusu zahirde nazarını batına ve o batından diğer batına sıçratmalı ki ta ki “galip”e, “müecessir”e erişebilsin.¹¹²

Mevlana'nın tene olan bakış açısını genel olarak değerlendirdiğimizde, insana verilen tenin hiçbir kıymeti olmadığını asıl tenin manevî ten olduğunu görürüz. Ahmet Avni Konuk, manevî tenin de ihlas elbisesi giymekle yani Allah'ın ahlakıyla süslenmekle olacağını belirtir.¹¹³

1.2. Evren Algısı

1.2.1. Dünya

Mevlana'nın dünya tarifinde genellikle teşbihi dar ve sıkışık mekânlar, hayvanların baskın gelen sıfatları, bitkilerin kokmuş ya da çürümüş halleri

¹⁰⁹ Konuk, a.g.e 4/3514-15, s.444-45

¹¹⁰ a.g.e 9/353, s.132

¹¹¹ Konuk, *Mesnevi Şerif şerhi* 8/2874, s.316

¹¹² a.g.e, 8/2877, s.317

¹¹³ Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi* 10/3609, s.454

mevcuttur. “*Agah ol! Kokmuş ihtiyar hararetili füsün tutar; onun hararetili nefesi şahları esir etti. Sine içinde onun neffasatı vardır; sihir için onun düğümleri ispatı vardır.*” Ahmet Avni Konuk, kokmuş ihtiyarın tuzaklarından bahseder. Bu kocakarı dünyadan başkası değildir esasında. Bu kokmuş kocakarı kendini yeni gelin gibi gösterip kendisine teveccüh edenlere karşı yaltaklanır ve cilve eder. Yüzündeki kırışıkları allayıp pullayıp kapatmak ister. Bu kocakarı aslında sihir ilmini de iyi bilen bir kadındır. Büyücü kadın insanların kalplerine tükürükler saçarak üfürür, düğümler bağlar. Dünyada da insanlara türlü türlü suretler gösterip, onları kalplerine muhabbetini yerleştirir. İnsanlar da bu muhabbetin şiddetiyle canlarını bile bile feda ederler.¹¹⁴ Kocakarının bu büyüünden kurtulmak için usta sihirbaz olan insanı kâmilin ilacı gerekir. Onun ilacı geldiği zaman meftun olan kimse kocakarının çirkinliğini ve kendi hakikatının güzelliğini görür ve cemali hakiki de fani olur.¹¹⁵ Nitekim Hz. Muhammed dünya ve ahiretin iki ortak olduğunu biri memnun edilirse diğersinin öfkeleneyeceğini buyurur. Yani dünya kocakarısına meftun olan bir kimse onun ağ ve tuzaklarından kurtulmadığı sürece sâlihlerle eş olamaz ve sâlihlerin hazzı olan ahiretten de nasibini alamaz. Bir insan karanlıkta akrebin kuyruğunu göremez. Onun zehirli kuyruğuna yani âlemde görünen suretlerine basar. Fakat insanı kâmil güneşi doğduğu vakit, akrep gider insanın gözü de görmeye başlar.¹¹⁶

Mesnevi’ye bir bütün olarak baktığımızda, dünyada görünen ve var olduğu bilinen nesnelere, şekillerin hatta cansız dediğimiz dağ, taş, yıldız, gökyüzü, toprak gibi insanın hizmetine verilmiş evrenin içindeki her şeyin suretinin sembolik olduğunu, bu maskenin ardında esasen kutsal hakikate götüren işaretlerin bütününe saklandığını görebiliriz.

Esasında dünya Mevlana’ya göre oyuncak yerinden başka bir şey değildir. “*Oyun vaktinde ihtilalden, o hazefler çocuklara altın ve mal görünür.*” Ahmet Avni Konuk, ehli dünya olanların bu oyuncakları eteklerine doldurup bunun için kavga ettiklerini ve birbirlerini öldürdüklerini bu sebeple dünyanın putlarla dolu olduğunu söyler.¹¹⁷ Dolayısıyla dünya bir puthanedir ve onda bulunan suretlerin hepsi puttur.

¹¹⁴Konuk, a.g.e, 8/3182, s.415

¹¹⁵ a.g.e 8/3175, s.412

¹¹⁶ Konuk, a.g.e 8/3195, s.419

¹¹⁷a.g.e,7/678, s.206

Ve o suretlere muhabbet edenlerin hepsi birer putperesttir. Hz. Muhammed ve Ebu Cehil de bu dünya puthanesine geldiler. Fakat birinin ardından bu dünyanın suretleri onun emri altına girdi diğeri ise bu suretlerin kölesi oldu.¹¹⁸

Mevlana dünyanın geniş gibi görünse de ana rahmi gibi dar ve karanlık olduğunu söyler. *“Ve rahim gibi olan bu cihandan harice gidesin; zeminden geniş olan arsada olursun.”* Ahmet Avni Konuk, ne zaman bu dar ve karanlık yerden zorunlu ve ihtiyari bir şekilde çıkılır o zaman melekuti âlem açılacağını belirtir. Ana rahmindeki çocuk biraz kıvıldığı zaman duygular bağışlandığı gibi salık de bu dünyada hareket etmeli ki ilahi nuru idrak edecek kuvvet ihsan olsun.¹¹⁹ Mevlana, dünyanın görünüşte geniş manada dar olduğuna verdiği bir örnek de dünyayı kızmış bir hamama benzetmesidir. *“Kızmış olan hamam gibi ki, dar gelirsin, canın kavrulmuş olur.”* Konuk, bu hamamın ne kadar geniş olursa olsun sıcaklığı fazla olduğunda dışarıya çıkılmadıkça gönlün ferahlamayacağını söyler. Böyle olunca geniş olan hamamın faydası olmadığını dile getirir.¹²⁰

Mevlana'nın başka bir dünya nitelemesi onun tuzaklarla dolu bir yer olduğudur. *“Bir timsah kendi ağzını açmış, onun dişlerinin etrafında uzun kurtlar vardır.”* Ahmet Avni Konuk, timsahın dişlerinin arasına küçük kurtlar tuzağını koymasını dünyanın insanlara nefsanî hazlar ve lezzetler tuzağı koymasına benzetir. Nefsanî insanı temsil eden kuşlar onu yemek için ağzına girdiğinde timsah olan dünya ağzını kapayıverir. Kuşlar tamamen timsahın gıdası oluverir. Bu dünyayı ağzı açık timsah bilmek gerekir. Nitekim nefsi lezzetlere haris olanların sıhhati bozulur ve çabuk ölürlere, yaşayanlar da illetler içinde yaşar. Bu durumun zahiri helak olduğunu belirten Konuk, bir de insani nurun söndüğü, hayvanlık sıfatlarının galip geldiği bir durumun varlığını söyler ki bunun da manevî helak olduğunu dile getirir.¹²¹

Ahmet Avni Konuk, dünyanın tam bir kalpazan olduğunu, onun değersiz bir madeni altına boyayıp insanlara sattığını dile getirir. Onun bu sihirbazlığından korkmak gerekir. Konuk, sebebini Hz. Muhammed'in şu hadisine dayandırır. Doğum ve ölüm kapısında kalan dünyayı Hz. Muhammed bir hadisinde şöyle

¹¹⁸ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 4/834-36*, s.438

¹¹⁹ Konuk, *a.g.e.*, 2/3221-3222, ss.353-354

¹²⁰ *a.g.e.* 6/3531, s.299

¹²¹ *a.g.e.*, 13/4106-4107, ss.65-66

zikreder: dünyadan korkun! Nefsim elinde olan Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki muhakkak o Hârut ve Mârut'tan daha sihirbazdır.¹²²

Mevlana dünyanın ahvalinin hep tersine olduğunu vurgular. Zira o geniş görünüp aslında dardır, gülmesi ağlama, gamı hakikatte sevinç, elemi rahatlık, ağlaması da gülmedir. “*Geniş ve pek dar göz bağı geldi; onun gülmesi ağlama, onun fahri hep ardır.*”¹²³ Dünyanın bu aldatmacasını Mevlana çürük cezve benzetir. Dışarıdan güzel gibi görünse de içi boş ve karadır. Ahmet Avni Konuk, dünyada yüze gülen her ne varsa helak etmek için olduğunu dile getirir. Çünkü bu dünyanın zahiri nimet gibi görünür fakat batını azap gibidir.¹²⁴

Dünyanın cinsiyet bağlamına baktığımızda onun dişil bir yapısı olduğunu görürüz. Çünkü o da dişil olan nefsin cüzlerinden biridir. Mevlana dünyanın tarifini özellikle kokmuş kocakarı olarak nitelendirir. Ahmet Avni Konuk, bu kocakarıyı kır saçlı, gök gözlü, dişlek biri olarak açıklar. Fakat bu görünüm kıyamet gününde ortaya çıkacaktır. Çünkü bu kocakarı gelin gibi yüzüne birtakım allıklar, süsler sürdüğünden kimse onun kocakarı olduğundan haberdar değildir.¹²⁵

1.2.2. Arz/Yeryüzü (Dişil)

Mevlana'da, Allah'ın cemal sıfatının yansıması olarak üretkenliğin ve şefkatin sembolü dişil tabakalardan birisi topraktır. Toprağın bu dişil fonksiyonu, onu “ana” kavramı ile daha güçlü bir yorum kazanmasına sebep olmuştur. Mevlana yeryüzünü dişil kabul eder. Hatta feleğin altında ne varsa canlı, cansız bitki ve hayvanın hepsinin birer ana olduğunu söyler. “*Feleğin altında cemaddan ve hayvandan ve nebattan her ne varsa, ümmehattırlar.*” Ahmet Avni Konuk, feleğin altındaki bu canlıların hepsinin kendi hal ve şanına göre doğumlar yaptığını bu bitkilerden ve hayvanlardan beslenen insanın da kendi cinsini doğurduğunu dile getirir. Her birinin kendine has olan bu doğum gürültüsünü sadece ruh kulakları

¹²² a.g.e, 8/3177, s.413

¹²³ a.g.e, 6/3530, s.299

¹²⁴ Konuk, a.g.e 12/3491, s.485

¹²⁵ a.g.e 8/3813, s.415

işitebilir. Fakat bu kulağı olmayanlar hem kendi vücudundaki hem de tabiattaki bu doğumlardan habersizdir.¹²⁶

Yeryüzündeki cansız gibi görünen varlıkların gürültülerini Mevlana şu beyitlerinde açıklar: *“Dağlar dahi lahn-i Davudi eder; demir cevheri elde mumluk eder”*. *“Rüzgar Süleyman’a mensup hamal olur, deniz Musa ile bir söz bilici olur.”* *“Ay Ahmed ile işaret görücü olur; ateş İbrahim için nesrin olur.”* *“Toprak Karun’u yılan gibi içeriye çeker; hannane direği rüşde gelir.”* *“Taş Ahmed’e bir selam eder; dağ Yahya’ya bir haber eder.”*¹²⁷

Toprak daima dişil güç olarak görülmüştür ve ‘Toprak Ana’ kavramı İslami gelenekte başka geleneklerde olduğu gibi açıkça ifade edilmemiş olsa bile, ‘Kadınlar sizin tarlalarımızdır’(2:223) ayetine göre Kur’an bu ilişkiyi doğal bir durum olarak göstermektedir.¹²⁸

İslamiyet’ten önceki Şamanizm inancına baktığımızda yerin altının dişil olduğunu görürüz. Hatta Mevlana’nın kötülüğe davet eden nefsi dişil boyutta ele almasıyla, Şamanizm’deki yer altının kötü ruhları aşağıda saklaması benzerlik göstermektedir.¹²⁹Şamanizm’deki dişil unsurun bir başka temsilcisi ateştir. Ateş Güneş’in yeryüzündeki yansımasıdır. Ve Güneş “ana”dır.¹³⁰Görünen o ki Şamanizm’de Yer-altı Erlik ve Yer-su Yo-kan Tanrıları dişil kabul edilir. Yani yerin altında yaşayan ve şeytana karşılık gelen her türlü kötülüğün mimarı Erlik ile yer üstünde yaşayan doğum tanrısı ve kadın ve çocukların koruyucusu Yo-Kan dişil unsurların temsilcileridir.¹³¹

Mevlana da gelen nafakayı kabul ettiği ve kucağında mahlukâtı beslediği için toprağa kadın değerini verir. *“Ve bu zemin ev hanımlığı eder, veladetler onu emzirmek üzere dolandır.”* Ahmet Avni Konuk, yeryüzünün bitkileri, hayvanları ve

¹²⁶ a.g.e 6/3548, s.303

¹²⁷ Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 5/1011-15**, ss.273-74

¹²⁸ Annemarie Schimmel, **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, 2004, 24.

¹²⁹ Mehmet Mandaloğlu, “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, TSA,15, 2011, 3, s.118

¹³⁰Samira Mömin, “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Kalıntılar Üzerine”, ULAKBİLGE, 2013,1,1 ,s.85

¹³¹ Süheyla Sarıtaş, <http://docplayer.biz.tr>, 2019.

insanları doğurduğunu ve onların her birini cinslerine özel olan usul dairesinde beslediğini dile getirir.¹³²

Toprağın ana olması nedeniyle onun aynı zamanda doğurduklarını besleme fonksiyonunun ona yüklenmesine neden olur. Mevlana'da bu nedenle toprağı sütüne olarak görür. “*Süt emen sütnineden kesildiği vakit, gıda yiyici oldu; muhakkak onu bırakır.*” Ahmet Avni Konuk, İbn-ül Arabi'nin yeryüzünü ana kabul ettiğini ve onun yeryüzüne “ümmü rakub” ismini koyduğunu söyler. Konuk, insanın cisminin ve idrakinin de sütü bu topraktan geldiğini dile getirir. İnsan ne zaman bu sütü bırakır büyük adamların yediği yemekleri yemeye başlarsa, o zaman marifet gıdası almaya başlayacağını söyler.¹³³

Şunu belirtmek gerekir ki Mevlana *Mesnevi*'de hangi konu ve kavram olursa olsun, görünenin ardından bir de bilinmeyen, görünmeyenin zahirinden yani batınından bahseder. Batını olanı anlatırken de ya zahirdekileri batıniye, ya da batıniyi zahire katarak açıklamaya çalışır. Bunun örneklerinden birisi de arşın zahirde ana rumuzuyla anlatıldıktan sonra insanı kâmilin kalbinin arşa benzetilmesidir. İnsanı kâmil de arş gibi müritlerine hikmet sütü verir. Onları göğsünde emzirir. Çocuklarına özen gösteren şefkatli bir annedir nihayetinde. Bu bağlamda rahmet sütü dağıtan peygamberler de birer annedir. Kendilerine emanet edilen ruhların inkişafı için gayret ederler. Onların kızgınlığı da hilm ile doludur ki, çocuğunu her türlü şerden korumak, kollamak ister.¹³⁴

Mevlana topraktan çıkan her ne varsa hepsinin dilsiz olarak şükürünün sonucu olduğunu söyler. “*Fakat latif boyalı gülistan gibi dilsiz olarak her dem suyun şükürünü söyleyiniz.*” Ahmet Avni Konuk, arzdaki renkli çiçeklerin, çeşit çeşit boyaların hepsi baharın “içtiğim sular boşuna gitmedi, işte gösteriyorum” demesinin dilsiz ve halen şükretmelerinin göstergesi olduğunu söyler. Konuk, canlıların bu suskunluğunu kocasız gebe kalmış Hz. Meryem'e benzetir. Onun ilahi emir

¹³²Konuk, a.g.e, 6/4396, s.533

¹³³ Konuk, a.g.e 5/1279, s.343

¹³⁴ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, 96.

doğrultusunda hamileliğini soranlara karşı susmuş olduğu gibi, bu baharın feyzinden de gebe kalan ağaçlar lafsız ve fasih sözsüz olarak sustuklarını dile getirir.¹³⁵

Toprağın arındırıcı özelliği olması, üretken olması ve üzerinde taşıdığı canlı, cansız varlıkların evi olması, Mevlana'nın zahirde kadına bakış açısını tarif etmede bize çok büyük bir yer açar. Bunun için toprak üzerinde bulunan ziynetlere bakmak gerekir. Öyle ki bir mermer taşı aşkın, maşukuna sözlerini yansıtır. Bir taş, lanetlenmiş şeytanın kırbağıdır. Peygamberin açlığını yatıştırdığı kanaat taşıdır. Yıllar boyu günahkâr insanların elinden siyahlaşan "Kara Taş"tır.¹³⁶ Dağlar ise vecd içinde oynayan yeryüzünün hazır ve nazır bekçileridir. Musa'nın rabbiyle konuşmasına tanıklık eden Tur Dağı'dır. Bütün yeryüzünü kuşatan Kaf Dağı'dır. Ağaçlara ve onun meyvelerine baktığımızda ağaç cennetteki Tuba ağacıdır kimi zaman. Kimi zaman da cehennemın yakıtı kuru odundur. Meryem'in doğumunda dalına tutunduğu hurma ağacıdır. Hayvanlardan ise Nemrut'un kulağına giren sivrisinek, vahiy alan balarısı, Hz. Peygamberi mağarada gizleyen örümcek, Ashab-ı Kehf'in köpeği, Hz. Peygamberi miraca götüren Burak ve daha birçok hayvan ve bitki yeryüzünün hazineleridir. Toprak kadın gibi ziynetlerini takmadan kendini eril semaya göstermez.¹³⁷

1.2.3. Sema/Gökyüzü (Eril)

Göğün ilahi aşkınlığa işaret eden simge olması, Allah'ın yedi göğün ve yerin yaratıcısı olmasındandır. Bu durum 'O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır'(2:255) ayetiyle doğrulanmaktadır. Gök diğer her şey gibi Allah'ın celali önünde eğilerek onun emirlerine itaat eder. Allah'ın yerde ve gökte boyası, güneş, ay ve yıldızlar gibi parlak, rüzgâr gibi yumuşak ve sert, yağmur gibi esenlik ve serinlik, toprak gibi şefkatlidir.¹³⁸

Mevlana semayı eril olarak kabul eder. "*Akıl indinde gök erkek ve yer kadındır; her neyi ki, o attı bu besler.*" "*Gök yere: 'Merhaba, ben seninle demirle mknatsız gibiyim' der.*" Ahmet Avni Konuk, Mevlana'nın göğü eril kabul etmesinin sebebini, göğün yere infak ve ödeme yapmasından dolayı olduğunu söyler. Dişinin

¹³⁵Konuk, a.g.e, 13/4565-67, s.209

¹³⁶ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, 2004, 22.

¹³⁷ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, ss.23-56

¹³⁸ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, s.38

erkeğe meyli gibi, semayla gökte birbirine meyleder. Gece gündüz birbirlerine sürtünür, birbirini emerler. Göğe yer lazımdır ki eseri ortaya çıksın. Yer ve göğün evliliğinden cansızlar, hayvanlar ve bitkiler doğar.¹³⁹ Konuk, öyle ki o topraktan enbiyalar doğduğunu belirtir. Bu evlatlar arasında Ahmed (a.s.) hepsinin üstüne faziletli olmuştur. Doğan bu latif ve şerefli veletten dolayı gök gonca gibi açılır toprak dahi susam çiçeği gibi pek latif ve çok taze olur. Mevlana'nın bir başka beytinde bulut İmran'dır. Arz ise onun zevcesidir. *“Ben bulut gibiyim, sen zemin ve Musa nebat. Hak satrancın şahı ve biz matız mat!”* Konuk, bulut yağmur getirip arzda bitki bitmesine sebep olduğu gibi, İmran da zevcesinden Musa'nın nebatı bitmesine sebep olmuştur şeklinde yorumlar.¹⁴⁰

İslamiyet öncesi Şamanizm inancına baktığımızda gök, Mevlana'da olduğu gibi eril kabul edilir. Fiziki çevrede bulunan dağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, ay, güneş, yıldızlar gibi tabiat şekillerine ve olaylarına karşı hayret ve korkuyla karışık bir saygı hissi eskiden beri var olmuştur. Bunların içinde göğe en kutsal Tanrı olarak bakmışlardır.¹⁴¹Eski Türklerde din, kainatın hakimi ve yaratıcısı olan yüce bir varlığa inanma biçiminde şekillenmiştir. Türkler bu yüce varlığı “Tengri” olarak nitelendirmektedir. Dinleri ise Gök Tanrı Dini olarak adlandırılmıştır.¹⁴²

Mevlana, Allah'ın gökleri yaratmasının sebebini ihtiyaçların karşılanması için olduğunu belirtir. *“Hak Teala eğer gökleri yarattı ise, hacetlerin refi için yarattı.”* *“Her nerede bir dert vardır, deva oraya gider.”* *“Her nerede bir fakr vardır, azık oraya gider.”* *“Her nerede bir müşkil vardır, cevap oraya gider. Her nerede bir ekin vardır, su oraya gider.”* Ahmet Avni Konuk, feleklerin devir içinde çalışıp durduğunu, yeryüzüne su ve hararet, temiz hava ve ışık verdiğini söyler.¹⁴³

Ahmet Avni Konuk, şehadet âleminin batını olan misal âleminde de göklerin inişler, yokuşlar, dağlar ve denizler olduğunu vurgular. Bunlar şehadet âleminin

¹³⁹Konuk, a.g.e 6/4389-90, s.531

¹⁴⁰ a.g.e 5/887, s.242

¹⁴¹Samira Mömin, “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine”, ULAKBİLGE,2013, 1, 1, s.81

¹⁴²Mehmet Mandaloğlu, “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, TSA, 2011, 3,15, s.120

¹⁴³Konuk, a.g.e, 6/3199-01, s.216

imdadına yetişirler. Yani Hakkın göklerde ve yerde gizli orduları vardır. Her gün üç orduyu seferber eder. Bir orduyu sulblerden analar tarafına, bir orduyu rahimlerden arz tarafına, bir orduyu da topraktan ecel tarafına gönderir.¹⁴⁴

Mevlana gayp yağmurlarının inişinin iki sebebi olduğundan bahseder. “*Ey can bu alemin direği gaflettir. Ayıklık bu cihan için afettir.*” Ahmet Avni Konuk, bunlardan biri dünya evinin kıyamı için olduğunu ve yağmur devam ettiği müddetçe insan bu düzenden göğsü genişler ve ölüm gamının gittiğini dile getirir. Eğer insan musibetler ve ateş gamı üzerine dursa dünya mamur olmaz. Bu insanların gâfilliğine Konuk, ‘hodbin’ der. Burada Konuk, ‘ahmaklar olmasa idi dünya harap olurdu’ hadisine işaret eder. Diğer bir sebebin de bu yağmurların arif olan kalplere rahmet olacağından bahseder. Konuk, bu tayfanın Hak’tan gafil olmadığından ve yalnız nefislerini düşünmediklerinden bunlara ”hakbin” der. Bunların nazarında dünyanın hiçbir kıymeti yoktur.¹⁴⁵

Yağmurun ‘rahmet’ kavramıyla ilişkilendirilmesini Mevlana’nın şu beytiyle yorumlanabilir. “*Zamandan iyi gün görmüşüz; baharda rahmet suyu içmişiz.*” Ahmet Avni Konuk, bu beytin failinin İblis olduğunu söyler. Görünürde bahara mensup olan yağmurun fiilini, yeşillendirmek, hayat ve can vermek olduğunu dile getirir. Bu yağmurun bir başka görevi de, ehli saadetin kalbine manevi hayat ve hakkın nefesini taşımaktır. Konuk, bu yağmurun gayp âleminin bahar yağmuru olduğunu söyler. Bahar da gelen bu yağmuru yani gayp yağmurunu Ahmet Avni Konuk, ikiye ayırır. Biri feyzi akdes ve diğeri feyzi mukaddes. Bu ayırım esasında İbnü-l Arabi’nin ayırımıdır.¹⁴⁶ İbnü-l Arabi’nin eserlerini de yorumlayan Avni Konuk¹⁴⁷, *Mesnevi Şerif Şerhi*’nde bu ayırımı zikretmemesi onun hatası değil, yazma ihtiyacı duymamasından ileri gelebilir. Konuk, “feyzi akdes” in tecellisinin içinde hakikati yalanlayan, şımarıklık içinde yaşayan, isyankârların ve hatta İblis’ in bu rahmete muhatap olduğunu dile getirir. Feyzi mukaddes ise eşyanın tamamının hükmüne rahmettir. Yine buna İblis de dâhildir. Fakat bu rahmetin bir ayrı kolu var ki, özel bir rahmete muhatap olurlar. Bu rahmet Hakkın bazı kullarına muhabbetinden dolayı inayetidir.

¹⁴⁴ a.g.e,2/3113-3116, s.324

¹⁴⁵ Konuk, a.g.e 2/2097, s. 57

¹⁴⁶ Nimet Yıldırım, “Feyiz”, nimetyildirim.com.tr, 2019.

¹⁴⁷ Savaş Ş. Barkçin, **Ahmet Avni Konuk Görünmeyen Umman**, Klasik, 2011, ss.237-39

Bu inayet için hiçbir sebep ve vesile yoktur. Onlardan hizmet ve amel almadığı halde bu rahmet onlara iner. Bu rahmete İblis, kâfirler ve isyankârlar dâhil değildir. Konuk, İblisin ‘baharda rahmet suyu içmişiz’ demesi kendisinin dâhil olduğu rahmetin göstergesi olduğunu dile getirir.¹⁴⁸

Öte yandan yağmurun uyarılmış olanlara gazap şeklinde geldiğini de vurgulamak gerekir. İlahi gazap onların kalplerini yerle bir eder. Suyun neden olduğu en büyük tehlikelerden biri de şüphesiz Nuh’un gemisi göğe alınırken bütün günahkârları yok eden tufanda meydana geldiği çok açıktır.¹⁴⁹Yine Nil Musa’ya gül gibi açılırken, Firavun ve adamlarını dikenleriyle yaralamıştır.

Semanın zinetleri arasında kudretin ateşten tecellileri arasında şimşek vardır. Işık tüm dinsel geleneklerde merkezi rol oynar ki Hz. Muhammed ışık saçan kandil olarak nitelendirilmiştir. O küfür ve dalalet karanlığından insanları ışığa, aydınlığa doğru götürmekle görevlendirilmiştir. Işığın en belirgin tecellisi de güneştir. Fakat güneş yaratıcısına ibadet etmesi gerektiğini anlayınca yüz çevirdiği varlıklar olan “batanlar”dandır. Allah’ın bir simgesi olarak güneş hem cemal hem celal yanlarıyla kendini gösterir. Fakat güneş biraz yakın uzak olsa ateşiyle her şeyi yok edecektir. Bir başka tecellisi, insanın güzelliğinin simgesi olduğu gibi Allah’ın her yere yansıyan ulaşılmaz cemalinin bir simgesi olarak düşünülebilir. Öyle ki Mevlana mesnevi ‘de bizim ay gibi parlak ruhumuz kelâmsız, nutuksuz olarak doğmuş ve parlamıştır der. Mevlana aya ithâfen, ‘sen O’nu göklerde ararsın, ay gibi suyun üstüne düşer, orada parıl parıl parlar. Sen O’nu bulabilmek için suyun içine girersin, bu kez o gökyüzüne kaçır’ buyurur. Yıldızlar da yol gösteren işaretler olarak ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed ashabını yıldızlara benzetir. Hangisinin izinden gidilirse doğru yolun bulunacağını beyan eder.¹⁵⁰

Rüzgâr da yağmurun gelişini haber verdiği için Allah’ın rahmetinin müjdecisidir. O rüzgâr ki Süleyman’ın tahtını taşımış, Ad ve Semud kavimlerin

¹⁴⁸Konuk, **a.g.e.**, 4/2615, ss.216-217

¹⁴⁹Annemarie Schimmel, **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, 2011, 29.

¹⁵⁰Schimmel, **a.g.e.**, ss.32-37

inkârcılarını yerle bir etmiştir. Kimi zaman Yusuf'un kokusunu Yakup'a ulaştırmış, kimi zaman da Veysel Karani' nin takva kokusuyla Hz. Muhammed'e esmiştir.¹⁵¹

Mevlana gökyüzünü ve yeryüzünü, insan gibi zıtlıkları içinde barındıran fakat bir düzen içinde yaşayan varlıklar olarak yaratmıştır. Evrende aynı isimlerin ve zıt isimlerin tecellilerinin zahiri çekişme içinde olması, bu düzenin tasavvur edilmesini güç kılarsa da bu durum Mevlana'ya göre hikmetin ta kendisidir. Çünkü hikmet bir dalı yeşertir, diğer bir dalı da yapraksız ve meyvesiz kurutur. Yağın aslı su iken, sonunda su ile birbirine olan zıtlığı ve diken gülden meydana gelmişken birbirlerinin kınamaları hep bu hikmetin yansımasıdır.¹⁵²

¹⁵¹ a.g.e, s.32

¹⁵² Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 1/2560-77*, s.113

İKİNCİ BÖLÜM

2. MESNEVİ ŞERİF ŞERHİNDE CİNSİYET ALGISI

2.1. Dişil ve Eril İlişkisi Üzerine Bazı Kavramlar

Bu bölümde evrene verilen bir düzen ve hikmetin sonucunda, eril ve dişil varlıkların arasındaki münasebet incelenecektir. Bunlardan en göze çarpan, varlıklardaki zıt ve eş olma durumudur. Varlıkların zıt gibi görünen fakat gerçekte bir araya geldiklerinde çift olmaları esasında “kesrette vahdet” görüşünün bir yansımasıdır. “Vahdeti Vücut” ekolünün en büyük temsilcisi olan İbnü-l Arabî’ye göre, insan ve diğer varlıklar Allah’ın isim ve sıfatlardan oluşur fakat bu durum sıfatlarla çokmuş gibi gözüken bir birlik veya birlik içinde çoklu bir varlık gibidir. Bu çokluk ve birlik her an yenilenmektedir.¹⁵³Araz ve cevher bahsinde ise varlıkların asıl ve sonradan olanla yani onun fer’i ile olan ilişkisi göz önüne alınacaktır. Çoklukta birlik ve birlikte çokluk başka bir açıdan yansıması araz ve cevherdir. Fakat araz ve cevher bu çokluk ve birliğin nasıl çoğaldığı konusunda bize daha somut örnekler verir. Çünkü her arazda başka bir şekil ve renk olur. Haşrolup yok olmak için vücut bulurlar. Cevherle araz yumurtayla tavuk gibidir. İkisi de birbirinden hasıl olur. Bütün arazlar suretten doğar, suretler de düşünceden meydana gelir. Her işin, her düşüncenin aslı esası hayal, araz ve düşüncedir.¹⁵⁴Küll ve cüz bahsinde bir varlığın aslı ve yine onun cinsinden olan bir parçası yani cüzü ele alınacaktır. Avni Konuk, beşerin aklını külli aklın cüzi olduğunu, beşerin nefsinin de külli nefsin cüzi olduğunu dile getirir.¹⁵⁵Bir başka beytinde Mevlana kadını nefis bilmek gerektiğini, dolayısıyla kadının şerrin cüzi olduğunu nefsin de şerrin külli olduğunu beyan eder.¹⁵⁶Külli ve cüzi kavramları kendi içinde başka bir ilişkiyi doğurur. Bu ilişkinin neticesinde ortaya cins çıkar. Cinsin kendi cinsinden olana meyli esasında ona duyduğu aşktır. Bu meyil canı hikmete, teni yiyecek ve içeceğe yöneltir.¹⁵⁷Mevlana

¹⁵³ Fevzi Yiğit, *İbn Arabî’de Ontolojik Açıdan İnsan*, ERÜSOSBİLDER, 2016, 1, s.213

¹⁵⁴ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 2/970-991*, ss.186-87

¹⁵⁵ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 2/2944*, s.280

¹⁵⁶ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 2/2295*, s.221

¹⁵⁷ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/4425*, s.540

cinslerin birbirlerine olan meybinden doğan bu aşkı yani aşık ile maşuk arasındaki bu istekle seksen kağıt mesnevi yazılabileceğini söyler.¹⁵⁸

2.1.1. Zıt ve Eş/Çift olma

Allah âlemi ve içindeki varlıkları yaratarak kendi hikmet hazinesinin ortaya çıkmasını murat etmiştir. Dolayısıyla âlemdeki eserlerin hepsinde Allah'ın isimlerinin, sıfatlarının ve eylemlerinin tezahürü vardır. Mevlana'ya göre âlemdeki ikilikler ve zıtlıklar Hakk'ın vücudu hakikisinin müşahedesidir. “*Yahut bu cenk değildir; hikmet içindir, eşek satanların niza'ı gibi sanattır.*” Ahmet Avni Konuk, bu durumu doğduğu günden beri aynaya bakmayan kişinin aynada kendini görmesiyle ilim hâsıl olmasına benzetir. Yani kişi artan ilmini yine kendisinden almış olur.¹⁵⁹ Bu çeşitlilik bize tevhidin açılımını anlamada yardımcı olur. Âlemde her yaratılanın bir çifti olduğu ve her varlığın karşı cinsi olduğu her şeyin zıddıyla kaim olduğu ilkesini açıklar mahiyettedir.

Mevlana eşyanın vücudunu zıddına bakılarak bilineceğini birçok beytinde izah eder. “*Kararsız, bir vakit makarsız olmaz; bu humar, humar-eşken olmaksızın olmaz.*” Avni Konuk, bu beyti zıtlar zıtların inkişafına sebep olur şeklinde yorumlar. Mesela karanlığın aydınlık doğmadan, soğğun sıcaklığı görmeden, tatlı ekşiyi tatmadan kendilerini ortaya çıkarmayacaklarını söyler. Konuk, bu âlemde her ne varsa hepsi kemalin ortaya çıkması için ayna olduğunu söyler. Zıtlar görünürde birbirinden kaçır gibi görünseler de, mana da birbirinin talibidirler. Bunun gibi insanı kâmil ve insanı nakıs surette birbirine itiraz eden ve zıt olsalar da mana da birbirlerinin talibidirler.¹⁶⁰

Renk âleminde iki zıt birbirine birleşmez kaidesi dedikodudan uzak değildir. Çünkü âlemdeki zıtlıklar görünürde zıt olsa da mana da birdirler. “*Eğer sana bu nüktede sual gelirse, renk ne vakit kıyl u kalden hali olur.*” Avni Konuk, zıtların birleşmesini hakkın hikmeti olduğunu dile getirir. Zeytin ağacı büyürken sudan hayat bulur. Ancak meyvesi çıktıktan sonra yağı birbirine karışmaz. Aynı şekilde gül ve diken surette birbirine muhalif fakat aslında birdirler. Gül kokusuyla cezbederken,

¹⁵⁸ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/4428*, s.541

¹⁵⁹ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 2/2512*, ss.161-62

¹⁶⁰ Konuk, *a.g.e.*, 8/2039, s.60

diken elleri yırtar. Ancak ikisi bir köktedir.¹⁶¹ Mevlana mümin ve kâfirin de aslında bir olduğunu fakat surette vazifelerinin başka başka olduğunu dile getirir. “*Kâfirler kalptırlar ve pakler altın gibidir; bu iki taife bir pota içindedir.*” Keşfi sahihe sahip olanlarda görürler ki Firavun ve Musa hakikati vâhideden ibaret olup barış ve birlik içindedir. Aralarındaki ayrılık görünürde olan yani hakiki olmayandır.¹⁶²

Mevlana zıddın zıttla ilişkisini bez yıkayan iki ortağa benzetir. “*O iki bez yıkayan ortakları gör; zahirde bunun ve onun hilafı vardır.*” Ahmet Avni Konuk, bu ortakların aynı yeri sildiğini ve birinin kir pası sildiğini diğeri için kuruladığını fakat ikisinin de bir san’ata hizmet ettiğini vurgular. Bu iki inat gösterici zıt, rızada bir gönül ve bir iş olur. Tatlı deniz geldiği zaman kalplerdeki kin ve nefret kaybolursa acı deniz geldiği zaman da muhabbetler altüst olur. Cemal ve celal sıfatlarının tezahüründe birinin hükmü galip geldiği zaman diğeri gizler. Zira acı ve tatlının bir yerde bulunması layık ve münasip olmaz.¹⁶³

Ahmet Avni Konuk, cennet ve cehennem ehli de dünyada yaşadıklarını ve iş gördüklerini söyler. Görünürde ikisi de yerler içerler, uyurlar evlenirler. Bu gibi hususta birbirlerine benzerler. Zahirlerine bakarak bunları ayırt etmek mümkün değildir. Fakat manalarına ve itikatlarına gelince aralarında bir berzah ve perde vardır ki asla o perde sebebiyle birbirlerine karışmadıklarını vurgular. Bu sebeple kâfirler altına dönüşemeyen maden gibidirler. Müminler ise altın gibidirler. Bu ikisi suret âleminde cismen bir olsa da kalp olan kâfirler şehvet ateşine maruz kaldıklarında derhal kararır ve kalp oldukları ortaya çıkar. Müminler ise bu ateşe girdikleri vakit altın gibi parlak bir halde çıkarlar.¹⁶⁴

Mevlana esasında burada bu zıtlıklarla dünyanın lezzetlerinin hakiki olmadığını vurgular. “*Ey nice tatlı vardır ki, şeker gibi olur; fakat şeker içinde zehir muzmer olur.*” Ahmet avni Konuk, nefse tatlı öyle lezzetler vardır ki altında zehirler barındığını söyler. İlaç bir yerde zehirdir, bir küfür bir yerde caizdir. Nitekim Hz. Muhammed ‘cennet mekruhlar ile örtülmüştür ve cehennem de şehvetler ile örtülmüştür’ buyurur. Yani cennet bu âlemde nefsin kerih gördüğü şeylerin

¹⁶¹ a.g.e 2/2507, s.160

¹⁶² a.g.e 7/823, s. 246

¹⁶³ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 2/3123-25*, s.326

¹⁶⁴ a.g.e 2/2960, s.285

altındadır, cehennem de nefsin sevdiği ve imrendiği şeyler altındadır. Bu âlemdeki zıtlıklar birbirinin fer'idir. Yani renk, renksizliğin ve zevksizlik, zevkin fer'idir. Çokluk âlemi hep bu ikilik üzerine kurulmuştur. Bizim vücudumuzda da susuzluk ve su vardır. Vücudun suya susması hep bundandır. Birbirlerine âşık olurlar ve meylederler.¹⁶⁵

Âlemde hiçbir zehir ve şeker yoktur ki birine ayak, diğerine ayak bağı olmasın. Kısacası görünen tüm varlıklarda, cisimlerde ve eşyada insanın göremediği hem gıda vardır hem zehir, hem fayda vardır hem zarar. Nerede görünen bir şey varsa orada belki de bir gizli hikmet vardır. Her görünen şeyin faydası, tıpkı ilaçlardaki gibi o şeyin içinde gizlidir.¹⁶⁶

Allah'ın âlemdeki hikmetini açtığı varlıkların özelliklerinden biri de çiftler çiftler yaratılmalarıdır. Bu hakikat Kur'an 'da birkaç yerde vurgulanmaktadır. Allah hikmeti gereği çiftlere birbirine meyil ve aşk verdi. Bu sebeple âlemin bekası sağlandı. Her bir cüzün kendi çiftine olan aşkı yeni cüzlerin ortaya çıkmasına neden oldu. "O Allah ki arzı döşedi ve onda dağlar ve nehirler ve meyvelerin her cinsinden yarattı ve onda iki kısım erkekli-dişili yaptı."(13:3) Bundan dolayı her bir cüz kendi eşini arar ve kendini cezbetmek ister. Nitekim kehribar saman çöpünü, mıknatıs demiri arar. Gök arza merhaba seninle benim aramda aşk cezbe vardır der. Her âşık kendi birliğinden bir eser doğurmak ister. Gece ve gündüz de birbirine âşıktır. Kollarını birbirinin boynuna dolar¹⁶⁷.

Mevlana amellerin ve onların eserlerinin de çift olduğunu beyan eder. "*Vaktaki bir çifti kendi indime getiririm, onun o çifti lacerem koşarak gelir.*" Avni Konuk, herhangi bir amelin kendisine münasip olan eşi ve arkadaşıyla geldiğini söyler. Mesela bir insan dağa karşı bağırdığı vakit, onun sesi kendi tarafına yankı suretiyle gelir. Bu akis onun sesinin çifti ve eşidir. Beşerin amellerinden mutlaka bir eser ortaya çıkar. Ve o eser bir amelin çifti ve eşi olur. Mesela bir bıçak ele alınıp

¹⁶⁵ a.g.e 2/2624, ss.190-91

¹⁶⁶ Bilal Kuşpınar, "Mevlana'da Celaleddin Rumi'de Tevhid'in Açılımı ve Yorumu", **Mevlana ve İslam**, Ed.Bilal Kuşpınar, 19, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Konya, 2017, 27.

¹⁶⁷ Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi Şerif 3/4444-4463**, ss.393-95

vurulduğu vakit derhal el kesilir. Elin kesilmesi bıçağı eline alıp vurmak fiilin ve amelinin eseridir. Yani amel ile eser asla birbirinden ayrı değildir.¹⁶⁸

Çift olmak birbirinin benzeri olmayı gerektirir. Bu duruma Mevlana, pabuç örneğini verir. “*Sen benim eşimsin. Eşler birbirine benzemelidir ki, işler beraber olsun, yürüsün. Eşlerin birbirine benzemesi gerektir. Ayakkabı ve mest çiftlerine bak! Ayakkabının biri ayağına dar gelse, onlar işe yaramaz. Seni topal ederler.*”¹⁶⁹ Ahmet Avni Konuk, aslanın eşinin kurt olmadığı gibi, insanın eşi de bir hayvan olmadığını dile getirir. Burada Mevlana hak yolcusuna şu uyarıyı yapar: Sakın kendin ile çift olma. Eğer böyle yaparsan eşek gibi çamura ve suya düşersin. Eğer sen kesif olan cismine yapışıp kendine bir varlık isnat edersen eşekler gibi çamura düşüp orada saplanıp kalırsın.¹⁷⁰

Mevlana âlemde her şeyin çift ve zıddının olması ilkesine uymayan tek varlığın, yüce Allah olduğunun altını çizer ve eşi ve zıddı olmadığı için O’nun gizli olduğunu açıkça görülmediğini söyler.¹⁷¹ Ahmet Avni Konuk, O’nun birliğin hakiki vahdet olduğunu kendisinden sonra iki gelen bir olmadığını söyler. Birin iki defa tekerrüründen meydana gelen iki, kendisinden bir çıkarılır veya ilave edilirse ikiliği kalmaz. Yani sayıda zan, tereddüt vardır. Halbuki hakiki birlik sayı olmadığından ahadiyetinin bozulma ihtimali yoktur, varlığı şüphesizdir.¹⁷²

2.1.2. Araz-Cevher

Cevher sufi gelenekte iki ve daha çok zamanlarda baki kalan olan tarif edilir. Ve varlığı zahir olmak ve kaim olmak için bir mahalle muhtaç olmayandır. “*Cevher o olur ki, kendiyile kaimdir; o araz olur ki, onun fer’i olmuştur.*” Mevlana’nın bu beytine Ahmet Avni Konuk cisim örneğini getirir. Mesela cisim cevherdir. Nitekim cisim kendi kendine kaim olmuştur. Araz ise, kaim ve zahir olmak için bir mahalle ihtiyaç duyar. Ve iki zamanda baki kalmayıp fani olurlar. Yani arazlar mutlaka bir cevherin vücuduna muhtaçtırlar. Arazı da iki türe ayıran Konuk, cisme işen arazın birinci türü o cisim sabit kaldıkça onunla kalır. Mesela, cisimle gelen uzunluk,

¹⁶⁸Konuk, a.g.e, 6/2862-63, s.131

¹⁶⁹ Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi Şerif 1/2409-11*, s.108

¹⁷⁰ Konuk, a.g.e 8/3205, s.423

¹⁷¹Kuşpınar, a.g.e, s.27

¹⁷² Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 1/1815*, s.537

enlilik, yeşil ve kırmızı renkte olmaları gibi. İkinci tür araz ise, iliştiği cisimde sabit kalmayan arazdır. Mesela insanın hareketleri ve davranışları, cisimden her an yok olabilir ve bunları cisim üzerinde toplamak mümkün değildir.¹⁷³

Konuk, eğer insanın cevheri iyiliklerle dolu yani insani ruh olmuş ise, bu araz onunla baki kalacağını dile getirir. Fakat cevheri hayvani ruh ise, arazlar arazlar ile kaim olamayacağından, beşerin işlediği amel ve fiillerinin ilişemeyeceği cevher kalmadığından yok olurlar. Burada “işte o kimseler amellerini yok ettiler”(3:22) ayetine işaret buyrulur. Arazın bir yerden başka bir yere intikali mümkün değildir. Ancak araz olan hastalıklar, cevher olan cisimden tedavi yöntemiyle yok edilebilirler. Yani cevheri insani ruha ilişen, hayvani ruh arazlarını terbiye edip insani ruha tasfiye edilebilir. Arazların bu perhizinden Konuk, cismin kendi sıhhatine, temizliğine ve güzelliğine kavuşacağını dile getirir.¹⁷⁴

Mevlana iki zamanda baki kalmayan her arazın geri gelmemesinden amel sahibi müminlerin ye'se düşmesine sebep olduğundan ve ameli terk ettiklerinden aklın buna bir çare bulduğunu dile getirir. “Eğer muhakkak araz için nakil ve haşır olmasaydı; fiil batıl ve sözler kısr olur idi.” Ahmet Avni Konuk, ümitsizliğe kapılmayan akıl, arazı başka renkte ve başka surette kabul eder. Ve her yok olan arazın başka bir vücutta bütünü zahir olur. Bunun en güzel örneği her bir ferdin araz olan bir fiilden cevher olarak vücuda gelmeleridir. İnsanın düşünce ve tasavvurları da arazdır amel ve fiilde cevher olur. Bunun gibi âlemin bünyesi de ağaçtır, onun meyvesi de Âdem'dir. Bu araz ve cevherin aralarındaki ilişki yumurta ve kuşların seyrine benzer. Nitekim kuşun yumurtadan, yumurtanın kuştan zuhur etmesi gibidir.

175

Hakikat ehli, âlemin tamamının arazdan ibaret olduğunu söyler. “Araz olan perhiz cehd ile cevher oldu; acı ağız perhizden bal oldu.” Ahmet Avni Konuk, cevherler araza arazların cevherlere inkılap olduğunu vurgular. Nitekim saç ve sakalı büyütme için ilaç sürmek arazdır ve ilacın kendi cevherdir. Kılların uzaması araz, kılın kendisi cevherdir. Erkeğin kadına yaklaşma fiili arazdır. Yani iki

¹⁷³ a.g.e 7/811, s.243

¹⁷⁴ Konuk, a.g.e 3/943-44, s.266

¹⁷⁵ Konuk, a.g.e 3/955-57, s.269

zamanda baki olmayan bir harekettir. Fakat araz olan bu fiilden cevher çocuğu ortaya çıkar. Ancak her arazdan ibaret olan amellerin sureti cevheri meydana getirmez. Mesela çorak bir yerde yapılan ekin başak cevherini hâsıl ettirmez. Veya riya ve sahtekârlıkla yapılan eylemler hayır ve iyilik cevherini ortaya çıkarmaz. Beşerin dahi kelamı, araz üzerine arazdır. Bu yüzden boşa nefes tüketmemek gerekir. Bu durum keçinin gölgesini kurban etmeye benzer.¹⁷⁶

Mevlana cevherlerin araza ya da arazların cevherlere dönüşmesi, kesif âlemi için söz konusu olduğunu dile getirir. *“Bu alem akli küllden bir fikirdir; akıl şah ve suretler resuller gibidir.”* Zira hakikat âleminde bunların sabit ayanları vardır. İnsanın hakikati de bir mimarın fikrindeki bina gibi araz olduğu halde, bu arazdan kesif âleminde insanın vücudu zuhura geldi. Esasında arazlardan ibaret olan mevcudatın tümü misal âleminden, misal âlemi de “aklı küll”den vücut bulmuştur. O’nun akl-ı evvel ve kalem-i al’a gibi birçok ismi mevcuttur. Buradaki akl-ı evveli Mevlana Hakikati Muhammediye olarak nitelendirir. Arazların dünya imtihanı için gerekli olduğunu vurgulayan Pir, eğer öyle olmasaydı araz olan fikir ve şekillerin suretleri ortaya çıkar, iman ve inkârın manası kalmazdı. Mümin ile kâfir Hakk’ın zikrinden başka bir şey söylemezlerdi.¹⁷⁷

2.1.3. Küll-Cüz

Mevlana küll-cüz bahsini anlatırken Hakkı’n vücudunu, âlemi kesifteki küll-cüz den ayrı tutar. *“Küllün cüz’ü, külle nisbet olunan cüz’ler değildir; gülün kokusu gibi değildir ki, gülün cüz’ü olsun.”*Çünkü küll, cüzlerin birleşmesinden oluşur. Ahmet Avni Konuk, mürekkep bir vücutta kendi cüz’lerine muhtaç olduğu için nakıs olacağını dile getirir. Keza küll, her cüz’ünü taşıyamaz. Fakat Hakk’ın vücudu ihatası küllün cüzleri ihatası gibi değildir. O cüzlerden mürekkep de değildir. Mutlak olanın haddi zatında ortaya çıkma veya çabalama ve çabalamamaktan beridir. Zahirde her hakikatin “ayn”ıdır, fakat belirme itibarıyla akıl da onun gayridir.¹⁷⁸

Ahmet Avni Konuk, külli akıl olan Hakikati Muhammediye’nin cüz’ü beşer akli, nefsi beşer de, külli nefsin cüz’ü olduğunu vurgular. Külli nefsin mahiyetinde

¹⁷⁶ a.g.e 3/945-46, s.267

¹⁷⁷ a.g.e 3/973, s.275

¹⁷⁸ Konuk, a.g.e 2/2946, s.281

kendine çekme ve uzaklaştırma kuvvetleri olduğu gibi, beşerin vücudunda da aynı kuvvetler mevcuttur. Külli akıl, külli nefsin idarecisi olduğu, cüz'i aklın da cüz'inin nefsin müdebbiridir. Külli akıl ismi Batın'ın, külli nefis ismi Zahir'in tezahürleridir. Bu isimlerin hükümleri birbirlerine zıttır. Biri benim der, öteki hayır benim der. Biri zulmanide, diğeri nuranide tezahür eder. Bu ikisinin türlü türlü cüzleri vardır. Zira âlemde cüzi nüfuslara baktığımızda ilahi sıfat ve esmaların farklılığı ve karşılığı neticesinde çeşit çeşit akıllar ve zıtlıklar mevcuttur. Bülbülün sesindeki latiflik hali küll kabul edilirse, kumrunun sesindeki letafet cüz kabul edilebilir. Yani bu külliyyet ve cüziyyet maddiyat âlemindeki küll-cüz gibi değildir.¹⁷⁹

Mevlana Hakk'ın âlemi şهادette her bir cüzün bir cüze meylini koyar. Ahmet Avni Konuk, bu ittihattan eserleri doğurmak doğar. Hakkın hikmeti cisme arız olan ayakları bağlı kuş marazların, kendi aslına gitmesine men edicidir. Cisme arız olan marazlar çözüldüğü vakit herkes kendi cinsine uçar. Konuk, Hakkın hikmeti vakti gelmeden gitmek isteyen cüzlerin kanat çırpmalarında bir fayda olmayacağını vurgular.¹⁸⁰

Küll-cüz ilişkisini Konuk kendi ifadesiyle şöyle izah eder:

Allahu Teala ruhtur ve mümkünin ayn'ı gelindir ve Hakk'ın onun tarafına teveccühü nikâhtır. Ondan mümkün vücuda geldi ki o nefsi zatullahtır. Ki o sureti imkaniye ile zuhur etti. Ve böylece ak-lı küll ruhtur ve onun zevcesi nefs-i küll'dür; ve onun izdivacından tabiat ve atomlar peyda oldu. İlahi latif olan ruhun cüzi tabiat ile izdivacından cüzi ruhlar hasıl oldu, ona ruhi hayvani denmiştir. Ve bu nikah âlemi cisimlerde hissidir ki ondan evlat zuhura gelir.¹⁸¹

Mevlana küllü Hz. Meryem'e, cüz'ü Hz. İsa'ya benzetir. “Onun cüz'ü, onsuz onun için söyledi. Senin cüz'ünün cüz'ü gizlide söz tutar.” Ahmet Avni Konuk, nasıl ki Meryem'in cüz'ü olan İsa beşikte külliyyetinden ayrı olarak onun lehine söz söylediye, bunun gibi insanın cüz'ü olan azalarının cüz'leri olan fiillerinin batında nutukları var olduğunu söyler. Hak yolcusu insanın da, uzuvları ve cüz'ü olan el ve

¹⁷⁹ a.g.e 6/4423, s.539

¹⁸⁰ a.g.e 6/4419, s.537

¹⁸¹ Konuk, a.g.e, 3/307, s.105

ayak ve onların cüz'leri ameller ahirette şahitlik ederler. Hal böyle iken Allah'ın emrine muhalif el ve ayak cüzleri koymamak gerekir.¹⁸²

Mevlana cüzlerin cüzlere olan aşkından yani dünyaya âşık olan, üzerine güneşin ziyası yansımış duvarın âşığı gibi olduğunu vurgular. Âşık olduğu suret gittiği zaman, âşığın aşkının ilişeceği yer kalmaz. Ahmet Avni Konuk, bu nedenle cüz'lere değil küll'e âşık olmak gerektiğini vurgular. Esmâ ve sıfatların gölgesine değil, O'nun zatına âşık olmak gerekir. Mesela bir kimse güzel bir kadına güzelliği için âşık olduğunda, zaman geçtikçe ihtiyarlayan kadının güzelliği küll'e gider ve geriye aşkın gölgesi kalır. Yani vücutta zahir olan esma ve sıfatlara gönül bağlayan kimse Hakk'ın kulu değil, zatın kulunun kulu, maskarası ve mağlubu olur. Cüz'e âşık olan kimse hâkim ve tasarruf sahibi değil ki, aşktan maraz sahibi olan kişiye çaresini bulsun. Çünkü eşyanın tümünün kudreti Hakk'a mağluptur ve onun tasarrufundadır.¹⁸³

Cüz'e değil de küll'e âşık olmayı tembihleyen Mevlana buna itiraz edenlere gereken cevabı ince bir üslupla dile getirir. Nitekim cüz'e muhabbet küll'e muhabbeti gerektirmez mi ya da Hakk'ın eserleri ve mertebesi Hakk'ın esması ve eseri değil midir diyene madem öyle git diken ye denir. Zira diken güle bitişiktir ve diken de güldendir. Yani dikenin mertebesi başka, gülün mertebesi başkadır. Cüz bu yüzden küll'e bitişik değildir.¹⁸⁴

2.1.4. Cins

Mevlana âlemde nazar anında görülen şeyleri iki cins olduğunu belirtir. *“Yahut, meğer ki o bir cinse kabil ola; ona eriştiği vakit, onun cinsi olur.”* Ahmet Avni Konuk bunlardan birinin hidayet sahipleri, diğeri dalalet sahipleri olduğunu söyler. Hidayet sahipleri kendi küll'leri olan enbiyaya, dalalet sahipleri ise kendi küll'leri olan İblis'e tabidir. Cins hep kendi tarafına kavuşmak için koşmak ister, bu yolda karşısına ne çıkarsa onu yırtar. Cins kendi cinsine âşıktır. Cinsi cezb eden kendi cinsi bilmek gerekir. Hz. Ali'ye dam üstündeki çocuğunu indiremeyen bir

¹⁸² a.g.e, 6/3195-96, s.215

¹⁸³ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 2/2946-47*, s.281

¹⁸⁴ a.g.e 2/2852, s.257

kadın gelince O, bir çocuk daha bul diyerek o çocuğu damdan yavaş bir şekilde inmesini sağlamıştır.¹⁸⁵

Ahmet Avni Konuk, cinsin zahiri yönünü, hem vücuttaki hem de kesif âleminde dört unsuru içerdiğinden bahseder. Bunlar âlemin mürekkebi hava, su, ateş, topraktır. Bu dört unsurun tabiatı soğuk, sıcak, kuru ve yaştır. Bu dört unsur ile tabiatına “ümmehat” denir. Yani her şeyin içinde bu analardan biri mutlaka bulunur. Dört unsur ile tabiatın beşerin vücudunda birleşmesiyle mizaç ortaya çıkar. Ve bunlar da vücutta balgam, safra, kan ve sevda üzerine ilişkileri vardır.¹⁸⁶

Mevlana su ve ekmeğin de suret itibarıyla bizim cinsimiz olmadığını fakat unsuriyat itibarıyla cinsimiz olduğu için onları yiyip içtiğimiz dile getirir. “*Su ve ekmeğin suretten nakışı yoktur; diğer itibardan onu cins bil!*” Nitekim insanın unsurunu teşkil eden su, toprak, azot, karbon dahi ekmeğin ve suyun unsurunu oluşturur. Mesela demir surette ateş cinsinden değildir. Fakat kızdığı vakit kendi sıfatından soyunup ateş cinsinden olur.¹⁸⁷

Mevlana hakikatten habersiz olan cismi, hakikat ve mana tarafına idrakli ve haberli olan ruh çekeceğini söyler. “*Cinsiyet nedir? Bir nevi nazardır ki, o sebeple birbirine yol bulurlar.*” Ahmet Avni Konuk, bu kişinin “insan-ı kâmil” olduğunu dile getirir. Cinsin batını yönüne baktığımızda ruhlar arasındaki cinsiyetin akıl ve idrakin birleşmesinde görürüz. Bu iki nazar birleşirse, insanlar birbirleriyle sohbe yol bulurlar. Mesela iki kimsenin nazarı hangi milletten olursa olsun onlar bir cinsten olurlar. Suretlerine itibar olunmaz. Fakat birinin nazarı Hakk’ın marifetine diğerinin nazarı halka ve nefsanîyet âlemine olursa, bu iki kimse aynı milletten olsa dahi aynı cinsten olmazlar. Çünkü insanın cismine hâkim olan akıl ve idrak onların cisimlerini başka başka taraflara çeker ve birbirlerine dost olmanın imkânı kalmaz. Hak, insanı kâmilde gizlediği nazarı insana koyduğu vakit, artık o insan o kâmilin cinsi olur ve onun sohbetinden ayrılmak istemez.¹⁸⁸

Mevlana insandaki sıfat ve esmalar Hakkın ışığı olduğundan cinsiyetin de izafi illet olduğuna işaret eder. “*Herkesin aksini bil, ey can gör! İstedığın bir cinsin*

¹⁸⁵ a.g.e 1/903, s.296

¹⁸⁶ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/3558*, ss.306-07

¹⁸⁷ a.g.e 1/904-05, s.296-97

¹⁸⁸ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi-i Şerif Şerhi 12/3011-12*, Kitabevi, İstanbul, 2012, 343.

yanına otur.” Ahmet Avni Konuk, bu sebeple kulun görevinin kendi enaniyetinden geçip Hakk’ın enaniyetini ispat etmek olduğunu vurgular. Hak yoluna salık olan can cinsin, kendisine çekmesi ve cinsine gitmesi gereğince giden ve gelenin akislerine bakması gerekir. Kalbine olan tesirini gördükten sonra istediği cinsin yanına oturmalıdır. Zira sohbetin seyri ve tabiatı onu çalar. Bu nedenle sadıklarla beraber olmak gerekir. Cinsi çalanlardan uzak durmak gerekir. Nitekim avcı kuşu tutmak için kuşlar gibi ıslık çalarak ses çıkarır. Kuş sesi kendi cinsi sandığından avcıya gelir. Sonunda av olur. Kişi eğer gül suyu ise el üstüne sürülür, eğer sidik ise dışarıya atılır. Pazar yerindeki biberler biberlerin yanına, zencefiller zencefilin yanına koyulur. Eğer bu cinsler birbirine karışırsa Hak bunları ayırmak için peygamberleri gönderir.¹⁸⁹

Kur’an’da habis kadınların habis erkekler için, iyi olan erkekler de iyi kadınlar içindir(24:26) buyrulur. Mevlana Firavun’un fena bir adam olduğu için veziri Haman cinsi tarafına gittiğini Ebu Cehil ise kendi cinsi olan Ebu Leheb’le istişare ettiğini söyler. *“Mustafa’nın rey vurucusu Rabb’in Siddık’ı, Ebu Cehl’in rey vurucusu Ebu leheb oldu.”* Hz. Muhammed ise siddıkların şahı Ebu Bekir ile müşavere buyururdu. Ahmet Avni Konuk’a göre bu cins öyle acip bir şeydir ki Firavun’un gözetimi altındaki kadınlar ve erkeklerin birleşmesine izin verilmezken İmran ve eşi birbirine demir ve çakmak taşı gibi çarpar ve kıvılcımlar çıkar.¹⁹⁰

Mevlana peygamberlerin de bizim nefsimizin cinsinden gelmelerinin sebebinin de tehlikeli olan dünya hayatından bizi kurtarmalarına bağlar. *“Binaenaleyh kendisine, “Sizin misliniz beşerim” buyurdu, ta ki cinse geleler az gaip olalar!* Ahmet Avni Konuk, burada Hz. Muhammed’in *“ben sizin gibi beşerim ve beşerin öfkeleniği gibi öfkelenirim”* hadisini vurgular.¹⁹¹

Mevlana cinsin cinsine koşarak gittiği kaidesine peygamberlerden örnek verir. İsa ve İdris felek üzerine gittiler; çünkü melaike ile hemcins geldiler. *“Harut ve Marut dahi ten cinsi idiler, ondan dolayı yüksekte aşağı geldiler. Kafirler şeytanın hemcinsi gelmiştir; onların canı şeytanın şakirdi olmuştur.”* Ahmet Avni Konuk, İsa (a.s)’ın meleklerle cinsiyeti olduğunu O’nun bedeninin cismi beşerde temsil edilen

¹⁸⁹ Konuk, a.g.e 6/3244, s.227

¹⁹⁰ a.g.e 8/2643-44, ss.251-252

¹⁹¹ a.g.e 8/2659, s.254-55

ruhtan ibaret olduğunu dile getirir. Beşer olarak ortaya çıkması ancak Cibril'in Hz. Meryem'e üflemesiyledir. Hârut ve Mârut ismindeki melekler ise bu cinste olmalarına rağmen, onların ayn'ı sabiteleri ve hakikatleri cismaniyet âlemine münasebetteydi. Bu cinsiyet sebebiyle ten âlemine inmeyi istediler ve âlem-i ulviden âlem-i süfliye indiler. İdris (a.s)'ın ruhu da gökteki seyyarelerle hemcinsti. Bu cinsiyet yıldızların ruhaniyetlerini yeryüzüne kadar çekti. Yıldızların her biri O'nun karşısında kendi hallerini ve özelliklerini şerh ederlerdi. Dolayısıyla cinsiyetin suretleri ve manaları bir olduğunda âlim ve sâlih insanlar doğar. Suretleri bir manaları başka olduğunda sâlih insan ile cahil insan doğar. Suretleri başka manaları bir yönüyle birleştiğinde cismi insani ve cismi gıda doğar. Bu sebeple kişi sevdiğine, nefretine bir daha bakmalıdır çünkü cinsi surette iyilerle beraber gibi görünse de manası şeytanlarla oturabilir.¹⁹²

2.1.5. Aşk

Aşk, taşıdığı anlam zenginliğinden ötürü yüzyıllarca filozoflar, edebiyatçılar ve mutasavvıflar tarafından tanımlanmaya çalışılan, düşünce tarihinde önemli bir yeri olmasına rağmen tam olarak tarif edilemeyen bir kavramdır. Aşk kimine göre insanın olmazsa olmaz değerlerinden birisi, kimine göre de sakınılması, uzak durulması gereken bir tutku ya da hastalık olarak tanımlanmıştır. Aşk çoğunlukla birine ya da bir nesneye önüne geçilmez bir bağımlılık ve tutku ile yaklaşma ya da adanmışlık biçiminde ortaya çıkan güçlü bir duygulanım olarak değerlendirilmiştir.¹⁹³ Aşk tasavvuf lûgatinde ise aklın yetersizliğine mukabil Allah'a ulaşmada önemli bir delil ve rehber anlamında kullanılmaktadır.¹⁹⁴

Mevlana ise aşkı sukunsuz ve kararsız olduğu halde bütün teni delirttiğini dile getirir. “*Sükunsuz, kararsız olan aşk, bütün teni nasıl cünuna getirir?*” Ahmet Avni Konuk ise aşkı ikiye ayırır. İnsana ârız olan bu aşk, ya ilahi aşk ya da mecâzi aşktır. İlahi aşk asıl, insani aşk mecâzidir. Hangisi olursa olsun aşk, oynak, kararsız ve oturaksız bir haldir. O insana geldiği vakit vücudu ve azalarını deli gibi oynatır ve

¹⁹²Konuk, a.g.e, 8/2661-62, ss.255-56

¹⁹³İbrahim Emiroğlu, “Mevlana’ya Göre Aşk Dile Getirilebilir mi?”, *Nev-Niyaz*, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 508.

¹⁹⁴Cemalnur Sargut, “Hz. Mevlana’da Aşk”, *Nev-Niyaz*, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 542.

akli olmayan sözler söyletir. Bunun en güzel örneğini Konuk, Süleyman kıssasından verir. Hz. Süleyman zamanında bir kırlangıç dışisine “emret, şu kubbeyi Süleyman’ın başına yıkayım” der. Bunu işiten Hz. Süleyman’a kırlangıç, dilinin hal dili olduğunu, o dışi kuşun da aşığı olduğunu ve mâzur görmesini ister.¹⁹⁵

Aşkın tek bir hakikati olup kâinatı kuşattığını beyan eden Mevlana, onun cüz'lere ayırlamayacağını fakat farklı mertebelere göre farklı tavırlarda ortaya çıktığını dile getirir. “*Aşıklık gerek bu taraftan ve gerek o taraftan olsun, akıbet bizim için o tarafa rehberdir.*” Ahmet Avni Konuk, aşkın ruhlarda başka, cansız ve bitkilerde ve hayvanda başka, insan da ise bambaşka zahiri olduğunu söyler. İnsan latif bir varlık olduğu için aşkın tavırlarının tamamının tecelli sahibidir. Fakat aşkın kemali Hakk’a olan aşktır. Bu aşk esma ve sıfatlardan Hakk’a giderek ortaya çıkar ki asla sükunet bulmaz. Aşk öyle bir şeydir ki, onunla Hakk’ın sırlarının kokusu duyulur. Usturlap ile güneşin ahvali bilindiği gibi, aşk ile de Hakk’ın sırları bilinir.¹⁹⁶

İlahi kaynaklı olan aşkın gücü ve tesiri tartışılmaz. Mevlana aşkın engin ve derin yönünü anlatırken, onu adeta bir iksir ve hayat suyu olarak tavsif eder. Acıların tatlılaştırıcı, bakırları altına çeviren, bulanık suları durultan, dertlere şifa veren, ölüleri diriltiren, padişahları kul köle eden aşktır. Dünyayı döndüren, Yusuf’u Zeliha’ya hayran eden ve gönülleri titreten aşktır.¹⁹⁷ Ahmet Avni Konuk, İblis’in de Hakk’a aşık olduğunu fakat bu aşkın hakiki olmadığını hasetle yan yana doğduğunu dile getirir. Hakiki aşkın Hz. Muhammed’e pay edildiğini söyler. Mevlana ise hasedin muhakkak ki dostluktan ileri geldiğini beyan eder. Çünkü maşuk, aşığının bir başkasıyla oturup kalktığını görse haset etmemek elde değildir.¹⁹⁸

Yani aşkın hangi cinsi olursa olsun, aşk marifet ve hakikate giden bir penceredir. Anlatamam derken anlattıran, yokluğu idrak ettiren, zıtları birleyen, insanı sarhoş eden, varlığı terk ettiren, beşeri insan makamına yükselten yüce bir duygudur aşk.¹⁹⁹ Zira aşksız geçen ömür, ömürden sayılmaz. İnsanda öyle bir aşk ve istek vardır ki bu âlem mülkünün yüz bin mislini verseler yine de müsterih olmaz.

¹⁹⁵Konuk, a.g.e 2/2868, s.261

¹⁹⁶ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 1/111**, ss.123-24

¹⁹⁷ Bilal Kuşpınar, “Mevlana’da Akıl ve Aşk”, **Süüfd**, 23, 17.

¹⁹⁸ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 4/2634-35**, ss.222-23

¹⁹⁹Sargut, a.g.e, ss.543-44

Çünkü maksut olan şeyi elde etmemiştir. Nihayet Maşuk'ta gönül evini bulunca onunla karar ve rahat eder. Mevlana *Divan-ı Kebir* eserinde “ *ben aşık olmayan kişinin insanlığını inkar ederim*”²⁰⁰ diyerek aşkı da şu şekilde tarif etmek ister. “*Aşk her an göklere uçmaktır, yüzlerce perdeyi yırtmaktır.*” “*Aşk, önce kendini nefsinin isteklerinden kurtarmak, nefsanî yollarda yürümekten ayak çekmektir!*”²⁰¹

Mevlana aşkı açlıkla nitelendirir. “*Canların yiyeceği ve içeceği aşk olur. Açlık bu yüzden canların gıdasıdır.*” Ahmet Avni Konuk ise insandaki bu isteği de üçe ayırır. Birisi “meyil”dir ki istediği şeye teveccühü zayıftır. Diğeri “muhabbet”tir ki meyil mertebesinde daha kuvvetlidir. Üçüncüsü aşktır. İsteddiği şeye kemal derecesinde yönelimi vardır. Ve aşk canların yiyecek ve içeceği gibi insanın manevî gıdasıdır. Bir şeye karşı ne oranda açlık ve istek olursa, canın gıdası o oranda verilmiş olur. Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’a karşı açlığı var idi. Çok uzaklardan Yusuf ekmeğinin kokusunu alırdı. Yehuda’nın Yusuf’a açlığı olmadığından gömlekteki o kokuyu alamadı.²⁰²

Mevlana seven ve sevilenin her ikisinde de aşkın olduğunu vurgular. Fakat vücutlarında tesirleri başkadır. “*Maşukların aşkı iki yanağı parlattır; aşıkların aşkı onun canını yakmıştır.*” Ahmet Avni Konuk, aşığın aşkın kendi cismini, ok yayının kirişi gibi ince ve zayıf yaptığını maşukun aşkı ise onun cismini latif ve semiz yaptığını dile getirir. Zira maşuk sevildiğini gördükçe hoşlanır. Maşuklar, âşıkları tarafından sevildikçe güzellikleri artar ve âşıklarına da âşık olurlar. Fakat âşıkların aşkı, cisimlerini yaktığı için zayıf olurlar. Bu yüzden maşuklar naz ehli, âşıklar ise niyaz ehlidir.²⁰³

Ahmet Avni konuk, âşık ve maşuk arasındaki aşkın hangisinde daha fazla olduğunu aşkın ve maşukun harflerinin yapısından dolayı maşukta daha fazla olduğunu dile getirir. Çünkü âşık iki göz ile nazar eder. Birisi “ayn” harfinin gözü, diğeri “kaf” harfinin gözü. Maşuk ise dört gözle nazar eder. Biri “mim” harfi, biri “ayn” harfi, biri “vav” harfi, biri de “kaf” harfinin gözüdür. Lakin aşığın aşkın

²⁰⁰ Mevlana Celaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir Seçmeler 2/793*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s.321

²⁰¹ Mevlana Celaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir Seçmeler 3/952*, s.28

²⁰² Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/3023-24*, s.173

²⁰³ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 6/4431-32*, ss. 541-42

aşikâr olmasına işaret ki , “âşık” kelimesindeki “ayn” harfinin gözü açıktır. O sebeple dikkatle nazar eder. “Maşuk“ kelimesinde ise “ayn” harfinin gözü kapalıdır. Muhabbeti batınıdır.²⁰⁴

Mevlana aşk ve muhabbetin karşılıklı olduğunu dile getirir. Çünkü iki eli vurmaktan ses çıkmaz. “*Vaktaki bu gönülde dostun muhabbetinin berki sıçradı, bil ki o gönülde dostluk vardır.*” Ahmet Avni Konuk, bir gönülde birinin muhabbeti olduğu vakit, o kimsenin gönlünde de onun muhabbeti olduğunu söyler. Bunu da Konuk, “kim Allah indinde menzili bilmek isterse, kendi indindeki Allah’ın menziline baksın. Zira Allah kulunun nefsinden nüzulü haysiyetiyle kula nüzul buyurur” hadisine dayandırır.²⁰⁵

Mevlana aşkı *Mesnevi*’nin ilk beyitlerinde ney üzerinden tarif eder. Çünkü ney de insan gibi kendi aslından uzak düşmüştür. “*Aşkın ateşidir ki “ney”e düştü. Aşkın kaynağıdır ki meye düştü.*” Ahmet Avni Konuk, neyin vuslat zamanını istediğini çünkü kendi aslının aşığı olduğunu dile getirir. Ve bu aşk insanı kâmilde gayet şiddetli olduğundan, onun sözleri de baştan aşağıya bu aşkın ateşidir. Neyin sesi da aşk ateşidir. Ve bu kâinatı kaplamıştır. Varlıkların en mükemmeli insanı kâmilin kalbinde aşk ateşi olduğu gibi, şarabın kaynağı da aşk ateşindedir.²⁰⁶

Mevlana aşkı tarif etmede cüz’i aklın yetersiz kaldığını aşkı anlatmanın aklın harcı olmadığını vurgular. Sözde insanın dostu olan bu akıl, onu aşk hakikatinde ve hal bahsinde yarı yolda bırakır. Ancak aşktan gıdasını alırsa aşk makamında kaybolabilir.²⁰⁷ Mevlana, keyfiyet açısından sayıya ve ölçüye sığmayan aşkı söz ile anlatılmadığı gibi, kalemin de yazmaktan aciz kaldığını söyler. Hatta akıl aşkın açıklamada eşek gibi çamura yatar. Aşkın ne olduğunu yine aşk anlatır. Zira karanlık bir mağarada suni ışıkla büyümüş ve yaşamış adama, güneşin vasfı hakkında ne kadar delil getirilse lâıykı olmaz. Ona güneşi göstermek lazımdır. Güneşin zatı, zatına delildir. Aşkın delili de yine kendisidir.²⁰⁸

²⁰⁴ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi-i Şerif Şerhi** 9/415, Kitabevi, İstanbul, 2012, 151.

²⁰⁵ a.g.e 6/4381, ss.528-29

²⁰⁶ a.g.e 1/10, s.81

²⁰⁷ Bilal Kuşpınar, “Mevlana’da Akıl ve Aşk”, **Süüfd**, 23, 13.

²⁰⁸ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi** 1/114-16, ss.125-26

Mevlana aşkı tarif etmede dilin de yetersiz kaldığını çünkü aşkın şekli ve kılığı olmadığını dile getirir. Şekli olmayan da nasıl ifade edilsin? Sözcük oluşunu aşk deryası nasıl sığsın? Denizden ayrılıp gönle dökülen aşk, gönlün sığdıramadığını kepçe kepçe sözcüklere nasıl aktarsın?²⁰⁹Aşk mushafı öyle acayıptır ki, akıl ve temkin dairesinde olan mezhep imamlarının ne rivayetleri, ne dersleri, ne de ondan haberleri vardır.

Mevlana Hz. Peygamberin çizdiği yolun da yani dinin kendisi de aşk yoludur der. Bu nedenle peygambere tabi olan ve bağlanan kişiler aşkın çocuklarıdır. Bu aşk tenimizde gizlenen anamızdır yani cevherimizdir. Dolayısıyla bütün aşkın kaynağı Allah'tan başkası değildir. O'na gitmenin yolu aşktır. O'na aşkla gidilir. Aşk Allah'ın bir sıfatıdır aynen muhabbet gibi. Bu demektir ki O hem aşktır, hem de 'aşk'ın ötesindedir, aşkıdır.²¹⁰

Allah bütün aşkların kaynağı olduğundan asıl aşk ilahi aşktır. Aşk, kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Allah'ın vasıflarındandır. O'ndan başkasına âşık olmak geçici bir hevestir. Zira diğer aşklar görünüşleri nur olsa bile kısa solukludur.²¹¹ İlahi aşk, aşkın en yüce noktasıdır ki, miraçta Hz. Peygamberin gözü Allah'ından başkasına çevrilemediği için Kur'an-ı Kerim'de "O aşmadı ve şaşmadı" hitabıyla taltif edilmiştir.²¹²

İslam geleneğinin mistik metinlerinde çok sık arzusuna yenik düşme hikâyeleri görülür. Özellikle manevi yıkım ve ahlaki olarak ölüm şeklinde tasvir edilen şehvet anlatılır. Mevlana şehvet konusunda babası Bahaddin Velet'ten ayrılır. Çünkü Velet, nadiren şehveti kınar. Mevlana ise nadir örnekler olsa da şehvetin olumlu bir yorumdan çıkarılan bir kavram olduğuna dair hiçbir eserinde kanıt yoktur. Neredeyse hepsi kınama bağlamında ele alınır. Bunun sebebi cahil kitleye karşı hatta bazen bilgili olana bile ulaşmanın ve yorumlamanın zorluğudur. Olumlu örneklerinde ise babasının izinden gider. Şehveti insan seviyesinden ilahi seviyeye yükseltmede basamak olarak görür. Yani bu dünyanın şehveti, cennette neyin

²⁰⁹ İbrahim Emiroğlu, "Mevlana'ya Göre Aşk Dile Getirilebilir mi?", **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, ss.517-18

²¹⁰ Bilal Kuşpınar, "Mevlana'da akıl ve aşk", **Süüfd**, 23, ss.15-16.

²¹¹ Kuşpınar, **a.g.e.**, s.17

²¹² Cemalnur Sargut, "Hz. Mevlana'da Aşk", **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 542.

tüketileceğinin ön tadımı olmuş olur. Bu tatlar arasında da hiyerarşi vardır. Tıpkı yaşam evresine geçene kadar fetüsün yolu gibi. Benzer şekilde bu alegori deriden ete, etten kana, kandan süte, süttten yaşam suyuna doğru ilerleyen ve görünmeyenlerin gezegenine giden bir yoldur. Kur'an'daki tasvirlerden süt, bal, şarap ve su sırasıyla dini lezzetlerin sembolü olur. Bunların dünyevi karşılığı şehvet, eşler, tutkulu aşk ve bilgi. Aniden kalbin içinden geçen tatlı bir balın akışı şehvet olarak tanımlanır. Bu eşler arasında akar. Şefkat sütü de canlılar arasında akar. Cennetteki bu dört nehrin dünyadaki karşılığı insan bedeninin altında akar.²¹³

Yorumlar doğrultusunda şunu anlıyoruz ki Mevlana aşkın aşığıdır. Çünkü o aşkı kurtuluş olarak görmektedir.²¹⁴Çünkü ona aşk geldiğinde onu her şeyden herkesten alıkoydu, üzdü perişan etti. Sonra aşk ona acıdı ve onu okşadı. Şeker gibi vuslat suyunda eritti.²¹⁵

2.2. Kadın

Mesnevi'de nefis ve akıl, kadın ve erkek doğası üzerinden betimlemelerle anlatılır. Dolayısıyla kadın lafzının olduğu beyitler daha çok nefsin mahiyetini anlatır. Burada şunu belirtmek gerekir ki nefsin kadınla, erkeğin akılla tasvir edilmesi onların salt olarak bu sıfatları taşıdığı anlamına gelmez. Yani yalnız kadın nefsin sıfatlarını, yalnız erkek de aklın sıfatlarını taşımaz. Her ikisi de nefsin ve aklın sıfatlarını taşıyabilir. Aksi durumda cahiliye döneminin ötesinde görüşler çıkar ki, Mevlana gibi bir şahsiyetle bu düşünce bağdaşmaz. Yani Mevlana cinsiyet ayrımı yapmadan insan-ı kâmil olmanın tarifini izah etmeye çalışır.

Mevlana'nın, kadının; yaratılış, hak ve görevi, Allah katındaki değeri bakımından tamamen Kur'an-ı Kerim'de belirtilen esaslara göre beyanı vardır. Kur'an'da kadın ve erkekten bahseden ayetlerin bir kısmında her iki cinsin yaratılıştaki eşitliğine, bir kısmında kulluk sorumluluğu ve akıbet olarak eşitliğine, bir grup ayette de her iki cinsten de hem iyilerin hem de kötülerin bulunabileceğine işaret edilir. Bu noktadan ölçüle Mevlana, iyilik, güzellik, üstünlük ölçüsünde

²¹³ Sassan Zand Moqaddam, "The Symbolism of Sexual Love", *Mawlana Rumi Review*, 8,2017, ss.73-76

²¹⁴ Mevlana Celaleddin Rumi, *Divan-ı Kebir Seçmeler 4/89*, s.28

²¹⁵ a.g.e 4/51, s.18

cinsiyeti değil, insan olma şuurunu ön plana çıkarır.²¹⁶Nitekim bir ayette de “siz kadınlarınız için bir elbise ve kadınlarınız da sizin için bir elbisedir”(2:187) buyrulur. Çünkü dini ananede elbise insanın “öbür ben”idir. Yani elbise, en yakın münasebeti işaret eder.²¹⁷

Mevlana kadının ve erkeğin tabiatını su ve ateşe benzetir. “*Su nehib olması cihetinden ateşe galip geldi; hicap içinde olduğu vakit ateş onu kaynatır.*” Su ve ateş araya bir kap konduğu vakit ateş suyu kaynatır ve buhar olur. Ancak ateş ateşliğini yapmazsa su ateşi söndürür. Ahmet Avni Konuk, su gibi olan kadının zahiren ateş olan erkeğe yenilmiş görünse de bâtinen galip geldiğini dile getirir. Çünkü kadına muhabbet etmek ve ona batinen mağlup olmak insanın hassasındandır. Öyle ki pehlivanlıkta Zaloğlu Rüstem olsa hatta Hz. Hamza’dan daha kahraman olsa yine de emre itaat hususunda eşinin esiridir. Konuk, bu muhabbeti sadece şehvetin tecellisine sebep olmasına bağlamaz. Nedeni kadında Hakk’ın ilahi cemalinin cezbesi olduğundandır. Bu muhabbetin hayvanda olmadığını dile getiren Konuk, hayvanın dışısına olan meylini sadece şehvet için olduğunu açıklar.²¹⁸Nitekim hakkın tecellisini en yüksek düzeyde temaşa eden Hz. Muhammed bir hadisinde “sizin dünyanızdan bana üç şey sevdirdi ki; kadınlar ve güzel kokular ve namaz içinde gözümün aydın olmasıdır” buyurur. Öyle ki dininizin yarısını Hz. Aişe’ den almamızı dile getiren Peygamber, insanın dünyevi yaşantısında belki de verilen en ulvi görevi Hz. Aişe’ye emanet etmiştir.²¹⁹

Mevlana kadınların doğasındaki bu cezbese akıllı adamların bile yenildiğini vurgular. “*Peygamber buyurdu ki: Kadın akıllere ve sahib-dillere pek galip gelir. Yine kadın üzerine cahiller galip olurlar; zira ki onlar sert ve pervasız giderler.*” Ahmet Avni Konuk, kararında kesin ve sert olan erkeklerin kadının bir gözyaşıyla, yumuşadığını ancak kadınlar üzerine cahillerin galip geldiğini söyler. Konuk, bunun nedenini cahillerin kadınlardaki zahiri hak tecellisini göremediklerinden onlara karşı kalplerinde naiflik ve muhabbet az olmasına bağlar. Çünkü onların tabiatına hayvanlık galip gelmiştir. Hayvanlar dışısına nasıl muamele

²¹⁶Emine Yeniterzi, “Mesnevi’de Kadın”, **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 205.

²¹⁷Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.56

²¹⁸Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 2/2468-2470**, Kitabevi, İstanbul, 2012,s.147

²¹⁹ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.24

ediyorsa onlar da aynıdır. Bu nedenle muhabbet insanlığın, gazap ve şehvet hayvanlığın vasfı olur.²²⁰

Kadın en yüksek, en şiddetli duygularla arzulanan bir gayenin sembolü olduğunda bu husus, Kâbe'nin sembolizmi ile ilişkilendirilebilir. Örnek olarak Mecnun hac esnasında siyah örtüye bürünmüş Kâbe'ye yaklaşıp, nihayet önünde durduğunda, artık semavi maşukun Kâbe mi yoksa Leyla mı olduğunu bilemez haldedir.²²¹

Mevlana Mesnevi'de beyitlerdeki ana hikâyelerde kadına, erkek emsali tarafından sosyal olarak tanımlanmayan rollerde kadının kendi başına rol aldığı öyküler vermez. Hikâyeler sosyal cinsiyet rolleri ile sınırlı kalır. Cariye, sevgili, eş, anne gibi. Erkeği tamamlayıcı ve dengeleyici olduğu durumlar hariç, kadının zaaflarından bahseder. Coşkulu beyitlerinde ise iffetli ve haksızlığa uğramış kadınlar, aziz hatta yarı peygamber kadınlardan sembolik bir şekilde aktarır. Sembolik görevi İsa ruhu doğurmak olan Meryem'den örnek alarak içimizdeki ruhu yani İsa'yı kendi ruhumuzla doğurmamız için Mesnevi bize rehberlik eder.²²²

Mevlana'nın kadın algısında çevresindeki kadınlara olan tavrına baktığımızda olumlu tavırlar görüyoruz. Hatta Mevlana'nın olgunlaşmasında, fikir dünyasında büyük etken oynamışlardır. Özellikle ikinci eşi Kira hatun hakkında övgüleri ne kadar naif ve nazik bir insan olduğunu gösterir. Kayıtlara göre Mevlana onun için "eteğinin temizliği ve namusluluğu hususunda ikinci Meryem'dir" iltifatını zikretmiştir. Eflaki de onun için zamanının Hatice'si demiş onu olgunluk ve güzellikte övmüş ve "veliye" saymıştır.²²³ Kendi döneminde takvaya ve tasavvufa meyilli kadınlar Mevlana'nın etrafında toplanırlar ve onunla tekellüfsüz münasebetleri vardı. Şüphesiz sebebi Mevlana'nın her tabakadan kadınlar üzerinde tesir ettiği cezbe onun biyografilerinde görmek mümkündür. Hatta "hafif meşrep kızların" kendisinin tesiri altında kalarak tasavvufi İslam'a döndükleri görülür. Onun

²²⁰ Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi Şerif Şerhi 2/2471-74**, s. 148

²²¹ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss.101-103

²²² Franklin Lewis, "Mawlana Rumi, The Early Mevlevis and The Gendered Gaze: Prolegomenon to an Analysis of Rumi's View of Women", **Mawlana Rumi View**, 8, 2017, 66.

²²³ Hasan Yılmaz, **Mevlana'nın Kadınlara İlgili Görüşleri**, Acıkerisim.selcuk.edu.tr, (2019)

kadın müritlerinden bazıları da oğlu Sultan Veled' in kurduğu Mevlevi tarikatında faaldiler.²²⁴

Mevlana, toplum nazarında düşük görülen fahişelere bile iltifatlarda bulunmuştur. Onların riyasız bir şekilde bu işi yaptığını hatta onların bu işi yapmasalar toplumdaki kadınların iffet ve namusunun anlaşılamayacağını vurgulamıştır. Mevlana'nın etrafındaki kadınlara olan tavrı nezaketle ve kimseyi hor görmeyen bir üslupla devam etmiştir. Onun kadın hakkındaki görüşlerini kadının doğası üzerinden sosyal rollerde yaptığı alegorilerde bulmak mümkün olabilir.

Mevlana'nın kadın anlayışını genel olarak değerlendirdiğimizde, kadın ve erkeğin birbirine zıt görünseler de birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu görürüz. Bu durum Allah'ın Cemal ve Celal isimlerinin bu iki varlıkta yansımalarıdır. Zıt görünen varlıkların birleştiğinde tek olması ve bu teklikten doğan çokluğun aynı isimlerle evrende var olması Allah'ın evrene ve insana verdiği güzellik ve kudretin birleşmesidir. Şu hususa dikkat çekmek gerekir ki, Mevlana'yı aklama çabası güdülmeden değerlendirdiğimizde, *Mesnevi*'de kadın hakkında olumsuz düşünceler de görmekteyiz. “Görünüşte erkekler, suyun ateşe olduğu gibi, kadına galipse de gerçekte şüphesiz kadının mağlubudurlar.” “Onlara danışın fakat söylediklerinin aksini yapın.”²²⁵Mevlana'nın bu tavrı kadının tabiatını ortaya koymak olsa da, bütün olarak onun düşüncesini değerlendirdiğimizde nitelikli ve Allah'ın memnun kalacağı yani örnek bir insan prototipi çizdiği görülür.

2.2.1. Ana

Allah müminlere anne ve babasına karşı hürmette kusur göstermemesini öğütler. Hz. Peygamber de ebeveynlere karşı görevleri daha ziyadesiyle vurgular. Her iki ebeveyn de hürmete layık ise çocukların muhabbetine evvel emir muhatap olacak kimseler analardır. Çünkü anaların ayakları altında cennet bulunur. Mevlana'da anaya karşı minnet tabii olduğunu, çünkü onun Allah'ın şefkatiyle ilham olduğunu dile getirir.²²⁶

²²⁴ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss.44-47

²²⁵Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi Şerif 1/2533-3063**, ss.112-127

²²⁶Schimmel, **a.g.e**, s.91

Mevlana'da ana rolü sadece çocuğu olan kadına yüklenmez. “Göğün altındaki analar(ateş, hava, su, toprak) ile ister cansızlar, hayvanlar ve bitkiler olsun. *“Hepsi birbirinin derdinden habersiz. Ancak arif ve kamil kişiler onların derdlerini bilir.”*²²⁷Bunun sebebini Schimmel, her biri daha yüce bir kudret ile temasında daha ulvi bir şeyi ortaya çıkardıklarına dayandırır. Bunun yanı sıra şefkatin ve muhabbetin olduğu yerde de mutlaka ana vardır. Bu nedenle rahman ve rahim sıfatlarının sahibi Allah, ana için çocuk nasıl bir sığınaksa, beşer de O'nun için bir sığınak adeta bir kucaktır. Öyle ki rahman ve rahim kelimelerinin kökü ana rahmiyle aynı köktendir. Bu yüzden Mevlana divanında anasının kucığında ölen çocuk gibi, o da Rahmanın koynunda öldüğünü dile getirir.²²⁸

Mevlana bir ananın çocuğuna olan ihtimamını, Allah kullarına olan özenine benzetir. *“Zira ki küçük çocuğu ana gündüz kucağa koyup el ayak olur.”* Ahmet Avni Konuk, anası küçük çocuğunu nasıl ki gündüz uyandığı vakit kucığına alıp onun eli ve ayağı oluyorsa, Hak Teala dahi gaflet uykusundan uyanıp kendisine teveccüh eden kullarını kendi kucığına alıp eli ve ayağı olduğunu dile getirir. Konuk, bu benzetmeyi “ben sevdiğim kulumun kulağı, gözü ve eli ve dili olurum, o zaman benim ile işitir, benim ile görür, benim ile tutar, benim ile söyler” kutsi hadisine dayandırır.²²⁹

Mevlana, peygamberleri de şefkatli bir ana olarak görür. Çünkü onlar çocuklarının, yani kendilerine emanet edilmiş olan ruhların inkişafı için gayret ederler. Peygamberlerin gazabı da, anaların kızgınlığı gibidir, öyle bir kızgınlık ki, o sevimli çocuk için hilm ile doludur. Çünkü anne çocuğunu zevk için azarlamaz. Ona yardımcı olmak için azarlar.²³⁰ Ahmet Avni Konuk, nasıl ki bir ananın rızasında cennet yatıyorsa, ana olan insanı kâmillerin rızasında da cennet olduğunu vurgular. İnsanı kamilin kalbi halkın aslı ve babasıdır. Çünkü onun kalbini Hak, esma ve zatının tecellisine ayine kılmıştır. İlk ona, sonra da âleme tecelli etmiştir. O kalp

²²⁷Mevlana Celaleddin Rumi, **Mesnevi Şerif 3/3584-5**, s.370

²²⁸Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, s.95

²²⁹Ahmet Avni Konuk, **Mesnevi-i Şerif Şerhi 12/2392**, Kitabevi, İstanbul, 2012, 156.

²³⁰Schimmel, **a.g.e**, s.96

halkın anasıdır. Çünkü âlemedkilere kendi istidatları oranında, onları maddi ve manevi sütünden beslerler.²³¹

Mevlana ana olmayı insanı kamillere de yükler. “*Her asli olan sağır daima dilsiz olur; natık o kimse oldu ki, anasından işitti.*” Ahmet Avni Konuk, çocukların anasından söz öğrendikleri gibi, vahye muhatap olan müminlerde insanı kâmillerden kelam öğrendiğini söyler. Eğer çocuk anadan doğma sağır ise anasının sözlerini işitemez ve konuşamaz. Yani söz söyleyici olan kimse anasından söz işitendir. Zahir kulakları sağır olanların dilsiz olduğu gibi, batın kulakları sağır olanlar da, enbiya ve evliyanın sözlerini işitmeyip hakikate sağır olup konuşamazlar.²³²

Mevlana Musa kıssasında sütanne olayına gönderme yaparak Musa’yı ruha benzetir. “*Ben daye istemem, ana daha hoştur; ben Musa’yım, benim dayem anadır.*” Ahmet Avni Konuk, insanın vücudunun mecazi olduğunu ve onun sütanne olduğunu dile getirir. Asıl ananın ise hakiki vücut olan Hak Teala olduğunu belirtir. Sütanne nispetinde olan beşerin vücudu, dünya hayatı devam ettiği müddetçe bizde ariyet olur. Musa olan ruh, sütannesinin terbiyesi altında olmak istemez. Onun mürebbsi Hak Teala’dır. Zira Musa(a.s) Firavun’un sarayında bulunduğu vakit, ona sütüne verdiler fakat hiçbirini emmedi. Ne zaman kendi validesi geldi onun sütünü emdi.²³³

İnsanın vücudunun ve varlığının iki halden oluştuğunu dile getiren Mevlana, Arapça lafzıyla elif ve mim harflerinin birleşiminden olan (üm) yani anne kelimesini bu iki hal üzerinden aktarır. “*Bu elif ve bu mim bizim vücudumuzun ümmüdür. Ümmün mimi dardır; elif ondan daha fakirdir.*” Ahmet Avni Konuk, bu hallerin bilinçsizlik ve uyanma hali olduğunu dile getirir. Bilinçsizlik hali düşünce ve tedbire malik değildir. Bu hal nokta ve şekilden hiçbir şeye malik olmayan elife benzer. Bu hal kendinin kendiliğinden gafil olmasıdır. Ayıklık halinde ise kendisini düşünce ve tedbir halinde görür ve muhitini idare etmek ister. Bu halde akıllık ve kendinin kendiliğini bildiği haldir. Âlem kendisinin akıl ve tedbiri aksinde cereyan edince içi daralır ve ızdırap içinde kalır. Onun kalbinin içi mim harfinin gözünden daha dar

²³¹ Konuk, *Mesnevi Şerif 873022*, s.363

²³² Konuk, *a.g.e*, 8/3022-3024, ss.363-364

²³³ *a.g.e 9/700*, s.245

olur. Mim harfine benzeyen bu ayıklık halinde bir varlık vardır. Elif harfine benzeyen bilinçsizlik halindeki varlık ise mim harfi halinden daha muhtaç ve fakirdir. Çünkü onda hiçbir şey yoktur. İşte bu iki hal bizim varlığımızın anası ve aslı olur.²³⁴

2.2.2. Gebelik/Doğum

Mevlana gebeliği insanın manevi açılımında önemli bir yere koyar. “Çünkü insan bu zahmeti çekmeden bir eser ortaya çıkmaz. O şeyi ki bilir idi, peyda etmedikçe doğurmak zahmetini ve ağrısını cihan üzerine koymadı.” Ahmet Avni Konuk, anneden gelen rahmi tecellinin, içindeki bebeği korurken manasını da muhafaza ettiğini dile getirir. Çünkü bu süreç çok zahmetlidir ve sancılıdır. Ağrısız çocuğun doğum vakti gelmez. Yerlerin ve göklerin hatta dağların kabulden geri durduğu insanlığın emaneti, kalbin rahminde bulunur. Konuk, bu gebeliği doğurtacak ebenin ise insan-ı kâmil olduğunu vurgular.²³⁵

Mevlana cinslerin cinslerine gitmesinden dolayı yer, gök, dağ, taş âlemde ne varsa hepsinin bir gebelik ve doğum dönemi olduğundan bahseder. “Her bir ağaç çocuklarını emzirmede gizli bir şahtan hamil olan Meryem gibidir.” Ahmet Avni Konuk, dört unsur olan toprak, ateş su, havanın cisim âleminden doğduğunu söyler. Yaprakları hamile olan ağaçlar ve onların kucaklarında yavru nispetindeki yemişleri, ağaçları bahar mevsimi ile aşk oyunlarının delilidir. Her bir ağaç çocukları olan yemişleri emzirip beslemekte, gizli bir şah olan Cebrail’in Hz. Meryem’e gelmesiyle Hz. İsa’ya hamile kalması gibidir.²³⁶

Bahar mevsimindeki ağaçları ve fidanları, kocasız gebe kalmış Hz. Meryem’e benzeten Mevlana, onun hamileliği hakkında soranlara sus emri geldiği gibi, bu bahardan gebe kalan ağaçlar da lafsız ve fasih sözsüz olarak susmuşlardır. Ahmet Avni Konuk, Hz. İsa’yı hak yolcusunun ruhuna, Hz. Meryem’i de nefsi ve cismine benzetir, cismin bu riyazetlerle Hz. İsa nispetinde olan insani ruha hamile kaldığını, bu sayede onun nutku ve kelamı, insan-ı kâmilin ışığından ve nurundan bulunduğunu

²³⁴ Ahmet Avni Konuk, *Mesnevi Şerif Şerhi 12/2347*, s.141

²³⁵ a.g.e 3/990, s.280

²³⁶ a.g.e, 11/1825-1831,ss.583-85

dile getirir. İnsan-ı kâmil ise nutkunu doğrudan doğruya ilahi nefesten alır ki buna ilham ve vahiy derler.²³⁷

Ancak Mevlana gebeliğin sadece iyiliğe değil kötülüğe de hamile kalacağını belirtir. Hamile kalan cismi de öküze benzetir. “*Öküz tabiatlısın. Ondan dolayı büyük iyilikler bu buzağının aşkında gönülden gitti.*” Ahmet Avni Konuk, inekten doğan nefis buzağına, muhabbet besleyen onun gibi inek tabiatlıdır der. İnek nasıl buzağıyı besleyip sütünü verince yavrusunun sevgisine muhatap olursa, nefis buzağısı aşkı içinde kalan gaflet ehli de gece gündüz nefis buzağısını beslediğinden onunla muhabbet eder. Bu sebepten nefsi yaratan Hakk’ın nimetlerinden mahrum kalır. Yani bu cisim hangisine gebeysen dünya ve ahirette onu doğurur.²³⁸

Mevlana doğumu da ikiye ayırır. Zahirî ve batınî doğum. “*Bu cihan ve o cihan ebedî doğar; her sebep ana ve ondan eser veledir.*” Ahmet Avni Konuk, zahir ve batın cihanı ebedî olarak doğup durduğunu dile getirir. Her sebep doğuran bir anadır ve o anadan doğan eser bir çocuktur neticedir. Ne zaman bir sebepten eser doğar, o eser de sebep olur. Nihayetinde o sebepten de türlü türlü eserler ortaya çıkar. Mesela erik çekirdeğinin ağacın çıkmasına sebeptir ve bu sebepten eser olan ağaç doğar ve ağaç meyve verir. Sonrasında o meyve hem insana hem hayvanın vücuduna gıda olur.²³⁹

Âlemden birbirine ilişen yaklaşan cinslerin mutlaka bir eser ortaya çıkması tabiatın genel kurallarıdır. Erkek ve kadının birlikteliğinden beşer doğduğu gibi; taş ve demirden kıvılcıklar, toprağın yağmur ile birlikteliğinden yeşillikler ve meyveler meydana gelir. Âlemin bu döngüsü Mevlana’da ana-çocuk ilişkisidir.²⁴⁰

Burada ruh da müennes/dişil olarak tecrübe edildiğinde, o ruhun Allah ile visali, erkek ile kadının vuslatına müşabihdir; bir vuslat ki, ondan ulvî neticeler tevellüt edebilir veya başka bir zaviyeden bakıldığında, “ceset, ruh ile visalinden hamile kalmakta ve salih ameller doğmaktadır.”²⁴¹

²³⁷ a.g.e, 13/ 4569, s.210

²³⁸ Konuk, a.g.e 11/1812, s.579

²³⁹ Konuk, a.g.e, 3/995-996, s.282

²⁴⁰ a.g.e 3/1088, s.306

²⁴¹ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul,2011, 98.

Mevlana cisim halinde görünen her şeyde doğmanın bir vasıf olduğunu niteler. Çünkü cisim, olmak ve bozulmak âlemindedir. Bozulmaya istidadi olduğundan bünyesi gayet zayıftır. Ve evvelce mevcut olmayıp sonradan vücuda gelmiştir. Bu sebeple suret âleminde zahir olabilmek için mutlaka bir ihdas ediciye muhtaçtır.²⁴²

Mevlana, ilim ve marifet sahibi, insan-ı kâmillerin de doğum yaptığını belirtir. “*Böyle olunca, cihan bir başka cihan doğurur; bu haşır için bir mahşer göster!*” Ahmet Avni Konuk, Bu doğum kimi zaman ledünni ilmin cevherini ortaya çıkarır kimi zaman da başka bir insan-ı kâmilî zahire çıkardığını dile getirir.²⁴³

2.2.3. Süt/Emme/Emzirme

Mevlana sütün de batını ve zahiri gıda olduğuna işaret ederken insanın aldığı gıdayı da üçe ayırır. “*Melek ondan şeytan gibi kaçtı; bir ekmekten dolayı ne kadar gözyaşı döktü.*” Ahmet Avni Konuk, insanın ihtiyacı olan gıdayı alması onun ihtiyacı olduğunu dile getirir Bu gıda bünyenin kıvamına göre olduğu için insanın bunu alması zaruridir. Ve bu gıda nuraniyete engel değildir. İkinci gıda fuzulî gıdadır ki, insanın kapasitesinin alacağından fazlasını almaktır ki bu gıdaya ihtiyaç yoktur. Bu sebeple bu gıda nuraniyete engeldir. Üçüncü gıda da nefsanî gıdadır ki, bu da ihtiyacını gidermek için gıdada nefsinin düşkün olmasıdır. İnsan bu gıdayla nefsinin haz tarafına adım atar. *Mesnevi*’de Mevlana batını gıdanın nereden ve nasıl geldiğini ve insanın bu gıdalara karşı tedbirli davranması gerektiğini tekrar tekrar öğütler. Ancak buradan anladığımız zahiri gıdaların da aynı tedbir ve iştiaqla yenmesi gerektiğidir.²⁴⁴

Mevlana insanın manevî sütünün kimden geldiğini, yani onu şeytan mı yoksa melek mi emziriyor dikkat edilmesi gerektiğini vurgular. “*Beni-ademin sütü göğüsten erişir; eşeğin sütü aşağıya mensup olan yarıdan erişir.*” Ahmet Avni Konuk, şeytanın sütünü emenlerin hem batını hem de zahiri kesif ve bulanık olduğunu dile getirir. Bu sütü emenleri de eşeğin yavrusuna benzettir. Çünkü eşek, bir ananın yavrusunu göğsünden yukarıda emzirdiği gibi emzirmez. Eşeğin sütü yarı

²⁴²Konuk, a.g.e, 3/1732, s.480

²⁴³a.g.e 3/1182, ss.334-35

²⁴⁴a.g.e 3/16, s.17

belinden aşağı yani süfli tarafından gelir. Yani bu sütü emenlerin hayatı, şehvet aletinden ortaya çıkar. Sonucunda insan suretinde hayvan büyümüş olur.²⁴⁵

Mevlana süt emmeye başlayan salikin yanında mutlaka sütnine olan insan-ı kâmilin olması gerektiğini vurgular. Ahmet Avni Konuk, sebebini o salikin ağzının kenarını temizlemesine ve içtiği süttün lezzetini ona duyurabilmesine bağlar. Ancak salikin ilk önce nefis memesinin süttünü kesmesi gerekir. Nasıl ki çocuk süttten kesilince asıl gıdalara geçerse salik o sütü kesince hakiki gıdaya geçer. Bu kesilme birdenbire olmaz ancak yavaş yavaş olabilir.²⁴⁶ Ahmet Avni Konuk, ana rahmindeyken insan anasının hayız kanı olan pis kanla beslendiğini doğduktan sonra da o kan kesilir süte geçtiğini söyler. O süt kesilir kesif gıdalara geçer. O gıdadan da kesilince ilahiden gıda almaya başlar. Burada Konuk, acele etmeden fakat sırasıyla hem gıda almanın hem de ilim almanın ölçütünü verir.²⁴⁷

Mevlana sütü genellikle insan için ilimle ilişkilendirir. “*Gaib ne olur? Bir nakayı gayb etmişsin. Senin elinden kaçmıştır, perde içindesin.*” Ahmet Avni Konuk, mana âleminin hakikat ilmi, süt suretine büründüğü ve o hakikatin süt gibi saf ve berrak olduğunu söyler. Bu bakımdan hikmet süttlerini içinde barındıran Kur’an-ı Kerim de deveye benzer. Deve yolcuyla gideceği yere nasıl götürmede vasıta ise Kur’an’da kulu Hakk’a götürmede bir binektir. Ancak insan bu hikmet devesini nefisine kul olduğundan kaybetmiştir. O süt veren, ruhu besleyen dişi deveyi Kur’an’a muhatap olursa kişi, yani salikler kervanına katılırsa bulabilir.²⁴⁸

Mevlana’nın süt teşbihlerinde görüldüğü gibi, batını daha iyi anlamak için zahirdeki ilineklere değinerek örnekler verir. Bunun bir örneği de Kur’an’da zikredilen dört nehirdir. Bunlar su, şarap, bal, süttür. Ahmet Avni Konuk’a göre su nehri ledünni ilme, süt nehri ilahi zevk muhabbetine, bal nehri ondan daha lezzetli olmayan yakınî bilgiye, şarap ise ilahi cezbe ve hayretlerin olduğu nehirdir.²⁴⁹ Bu nehirlerden kesif âleminde de vardır. Fakat bulaşık bir haldedir. Çünkü fanilik ve hazımsızlık hali karışmıştır. Kesif âleminde bu dört maddeden her birinin özgülüğü

²⁴⁵ a.g.e 7/1639, s.480

²⁴⁶ Konuk, a.g.e, 5/46-47, s.31

²⁴⁷ a.g.e 5/59, s.33

²⁴⁸ a.g.e 4/2903, s.290

²⁴⁹ a.g.e 8/2508,ss.207-208

vardır ve bunların da zevkleri vardır. Ve o zevkler kesif cisme ve hayvani ruha ilişir. İnsani ruhla alakası yoktur. Ancak Hak, süt nehrinin kesif olan bir kısmını arza döktü ve kadının memelerini süt çeşmesi yaptı. Bu sütle insani ruhu besleme özgülüğü verdi.²⁵⁰

Ahmet Avni Konuk, bu nehirlerden ruhani şarabı içenlerin, yani “bela” cevabını verdiği anda içenlerin üzerindeki tesir ebedi olduğunu dile getirir. Bu kimseler dünyaya geldiklerinde Hz. Musa’nın validesinin sütünü tanıyıp başkalarının sütünü içmediği gibi, onlarda insan-ı kâmillerin sütünü temyiz eder ve başkasının sütünü içmez. Çünkü onların içtikleri şarap ilahi şaraptır. Bu şarap bir günde gelip geçici değildir. Onun tesiri ruha olduğundan ruhla birlikte kaim olur. O şarabı içip sarhoş olanlar, Ashab-ı Kehf gibi mağarada uyuyup sızdılar da aklın faaliyetinden uzak oldular. O aşk şarabından Mısır’ın kadınları bir kadeh içtiler de Yusuf’u görünce ellerini paramparça ettiler. Caferi tayyar “bela” küpünün şarabından sarhoş oldu da Mute savaşında elini ve ayağını feda etti.²⁵¹

²⁵⁰a.g.e 9/1631-34, s.530

²⁵¹a.g.e, 8/2090-94,s.76-79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNSAN- KAMİL

3.1. “Er”lik Makamı

Mevlana nefsi dişil olarak nitelerken ona mağlup olup kölesi olanlara da kadın der. Ancak insan o köpek meşrepli nefsi yenip galip geldiğinde ise erkektir. Yani o kişi artık “er”dir. Bu iki benzetme surette erkek ve kadın olanların hepsini kapsar. Aksi durumda Allah’ın dostları sadece erkekler, düşmanı da sadece kadınlar gibi bir anlam çıkar ki, Mevlana’nın hiçbir izahında yer bulmaz. Yani bu kişilerin manasına bakmak gerekir. Surette kadın görünen bir kâmil, manada erkektir. Aynı şekilde surette erkek olup da cahil ve nakıs kimseler manada kadındır.

Kadın tabiatlı bu kişiler haktan gafil oldukları ve şeytanın mefulleri oldukları için, nasıl ki muharebelerde kadınlar zayıf düşerse, benzer bir şekilde en büyük cihat olan nefisle savaşta da kadın tabiatlılar zayıftır. Takat getiremezler. Bu sebeple savaşta kadınlar varsa kılıcın faydası yoktur. Zırh giyse de fayda etmez. Çünkü harp aletini kullanacak er lazımdır.²⁵² Surette kadın olup mana da erkek olana Mevlana Hz. Meryem örneğini verir. Ve dişil iklimin tesiri altındaki tasavvuf geleneğinin en tayin edici şahsiyeti olan Rabi’atü’l Adeviyye atfen şu sözler dile getirilir. Eğer bir kadın hak yolunda yürür ise, o artık kadın olarak vasıflandırılmaz. Böyle bir kadın “er”dir. Yani “er” cinsiyetine bakılmaksızın Hakk’a ciddiyetle yönelen kimsenin adıdır.²⁵³

Mevlana’nın surette erkek olup da manası kadın olanlara karşı ayrı bir hiddeti vardır. O her erkek görünenden erkeklik zahir olmayacağını dile getirirken çok ince bir benzetmeyle keçinin de sakalı ve tenasülü olduğunu, eğer sakalla ve erkeklik uzvuyla erkek olunsaydı keçinin çoktan erkek bir adam olacağını dile getirir. “*Eğer bir kimse sakal ve haya ile erkek olaydı, her bir keçinin çokluk sakalı ve kılı olur.*” Ahmet Avni Konuk, daha da ağır bir benzetme yaparak eşeğe de benzetir bu sakallı kadınları. Çünkü kadın tabiatlı erkekler şehvetine ve sakalına güvendiklerinden, erkeğin uzvundan daha kuvvetli uzvu olan ve şehveti çok olan eşekler erkeklerin şahı olurdu. Konuk, pek çok erkeğin içinde kadının gizli olduğunu belirtir. Onlar

²⁵²Konuk, a.g.e 10/2500, s.136

²⁵³ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, 23.

kadınların, tecavüz eden düşmana can korkusundan ırzını teslimde mecbur kaldıkları gibi, bu erkekler de can korkusundan nefis düşmanına manevi ırz ve namuslarını teslim etmişlerdir.²⁵⁴

Bu nedenle Konuk, hakiki erkeğin özelliği öfkesine ve şehvetine hâkim olup onu kontrol edebilendir der. Onların meyil ve rağbetleri ön tarafa yani mana âlemine olur. Kadınların ise arkaya yani süfli âleme olur. Erkeklerin bu meyli kemalinin sarfındandır, kadının sarfı ise onu soğukluk ve rezilliğindedir.²⁵⁵ Konuk, erkekliğin dünya telaşına kapılmayıp haktan gafil olmamak, Hakk'a verdiği söze karşı vefalı olmak ve manasını güzel ahlakla temizlemekle olur. Bu kişiler çocukluktan baliğ dönemine geçmişlerdir. Onlar çocuklar gibi bu dünyanın oyuncaklarıyla meşgul olmazlar. Çünkü bu kişiler ölüm vasıtasıyla kesif âleminden intikal etmişlerdir. Ölmeden önce ölmüşlerdir. Ancak çocuk olanlar bu dünyanın bekasından ve devamından memnundurlar.²⁵⁶

Mevlana'da hakiki erkek tasvirinin karşılığı İnsan-ı kâmilidir. Yani insan-ı kâmiller Allah'ın "er"leridir. Genel olarak incelediğimizde, Hak âşıklarını dört ana kategoride tasvir ettiğini görürüz. Birincisi bir maddenin veya varlığın daha ulvi bir maddeye dönüşümünde rol oynayan ana etkeni ya da o maddenin verebileceği en yüksek düzeyde verimini ifade ederken insan-ı kâmil benzetmesini yapar.²⁵⁷ Yani burada insanı kâmil "dönüştürücü, iyileştirici ve tedavi edici, ışık veren" bir konumdadır.

Birinci başlıkta insan-ı kâmiller birer kimyager rolü üstlenirler. Onlar toprağı iksir olan vücutlarıyla altına çevirirler. Bakır gibi nakıs olan insanları da altına çevirirler.²⁵⁸ Geçmez para değerindeki kalp paraları yani insanları bir bir batınına değerek altına çevirir ki kendisi altındır. Burada Mevlana batınına da işaret ederek bakır değerindeki nefisleri de altına çevireceğini vurgular. Bu nefisler sıdk ve itimat iksirine elini sürdükleri vakit altına dönüştüklerinden bu işin erbabı olanlar onları

²⁵⁴ Konuk, a.g.e 10/3341, s.381

²⁵⁵ Konuk, a.g.e, 5/1949-50, s.515

²⁵⁶ a.g.e, 8/2583, s.232

²⁵⁷ a.g.e, 7/679, s. 206

²⁵⁸ a.g.e,7/1681, s.494

saklarlar. Nitekim altın insanlar arasında günümüzde de en çok kıymet verilen ve de saklanan bir madendir.²⁵⁹

Mevlana insan-ı kâmilî kimyager olduğu kadar sihirbaz da olduğunu vurgular. “*O alemdeki bu sihirler vardır, caduluk açıcı sahirler de vardır.*” Ahmet Avni Konuk, bu sihirbazın çok kuvvetli bir sihirbaz olduğunu, sihirbazların sihrini bozup, onları yok ettiğini söyler. Buradaki kovulan sihirbaz nefistir. Çünkü nefis her an fenayı iyi, iyiyi fena gösterir. Daima içten vesveseler verir. Muhakkak vesvese verici olan nefiste gizli bir sihir vardır. Yani sihirbaz olan nefis bir taraftan insanları sihriyle yoldan çıkartırken, bir taraftan da bu sihirleri bozan ve bu sihirbazların üstatları olan mürşidi kâmiller vardır.²⁶⁰

İnsanı kâmilin dönüştürücü rolü öyle etkilidir ki nasıl ki illetli bir hasta değdiği yerlere mikrobunu bırakıp illetini her yere yayıyorsa, insanı kâmil de değdiği yerlerde küfürleri kemale tahvil eder. Bu kemalattan da millet doğar. Yani zehir gibi olan illetler, panzehir değerindeki kâmile tutduğunda, zehrini yok eder. Buna bir örnek de Mevlana, Hz. Muhammed’i verir. Çünkü o putperest bir toplumun içinde tek başınayken sonrasında o toplumu İslam milletine dönüştürdü.²⁶¹

İnsanı kâmilin tedavi edici unsuru olmasının nedeni onun ilahi tabip olmasındandır. “*İsa ona der ki; İki elini bana ver ey kör, azizlik sürmesi benim iledir.*” Çünkü o girdiği bedenlerin ruhlarına ve batınına nüfuz edip nefsi hastalıkları tedavi eder. Ahmet Avni Konuk, teşhisini koyduktan sonra da hastalığına göre reçetesini yazar. Ve iyileşene kadar onun başında durur. Perhizler verir ki vücuduna hastalık yapan pislikleri almasın hem de vücudundan pislikler akıp gitsin. Mevlana insan-ı kâmilî ilahi tabip olması yönünden Hz. İsa’ya benzetir. İnsan-ı kâmil İsa gibi kalpleri kör olanlara sürme çeker. Bu sürme Hakk’ın marifet sürmesidir ki sürülen gözlere şeref ve azizlik verir.²⁶²

İkinci başlıkta insan-ı kâmilin “terbiye eden, büyüten, besleyen ve hizmet eden” bir tarafının olmasıdır. Bu başlıkta insanı kâmilî, ana-baba rollerini vermesinin

²⁵⁹ a.g.e, 6/3118, s.196

²⁶⁰ a.g.e, 6/4060-61, ss.441-42

²⁶¹ a.g.e, 1/1641, s.485

²⁶² Konuk, a.g.e, 13/4138, s.74

yanı sıra onu daha çok kadının sosyal rolleri ve tabiatı üzerinden benzetmelerle dile getirir Mevlana.

Avni Konuk, insanı kâmillerin halkın anası ve babası olduğunu söyler. Çünkü onun kalbi Hakk'ın zatının ve esmasının aynasıdır. Hak ilk ona, ondan da âleme tecelli etmiştir. Halkın anasıdır ki âlemin her ferde istidatları mahiyetinde imdat edip marifet sütüyle besler. Ve insanı kâmil bir anne gibi girdiği kalp evlerini silip süpürür. Nefsani sıfat kirlerini temizleyip saf ve berrak bir mekân haline getirir. Aynı zamanda ananın çocuklarını söküklüklerini diktiği gibi, insanı kâmil de insanların söküklüklerinin diker. Bu anlamda o hem terzidir, hem de söküklükleri tamamlayan iplik mahiyetindedir.²⁶³

İnsanı kâmillerin ana olmasından dolayı terbiye edici bir unsuru vardır. Öyle ki ev hanımı olan insanı kâmil, tencerede nohut beşerini riyazet ve mücahede ateşinde kaynatır. Buradaki ev hanımı rolündeki mürşit, tencereden çıkmak isteyen nohutları da elindeki kepeğiyle vurarak pişene kadar başında bekler. Ve onları bu şekilde terbiye eder.²⁶⁴Mevlana, aynı zamanda insan-ı kâmilleri birer gelin olarak görür. Öyle ki Allah bu gelinleri kendi gazabının hicabı altında dahi gizlemektedir. Böyle velileri hiçbir surette alelade insanlardan tefrik etmek mümkün olmadığı gibi, onlar sureta ağyar olarak tezahür etmeleri de mümkün görünmektedir.²⁶⁵Hatta bazı velilerin kadın elbisesi giyip bu şekilde surette “Allah'ın hadimesi” vasfıyla ortaya çıktığını dile getiren Schimmel, mutasavvıfların Allah'ın kelamına muttali oldukları sözü dile getirir. Yani o veliler sadece Allah'ın kubbesi altında, en mahremin yaklaşabileceği kadına Allah'ın gelinleridirler.²⁶⁶

Bir başka eserinde Schimmel velilerin çok değişik karakterlerde bulunabileceğinden bahseder. Bazı veliler Mısırlıların kendinden çekindikleri acemiler gibi vahşi ve haşin, bazı veliler de sözleriyle ağaçları kurutup ve insanları öldürürler bazıları da zarafet, güzellik, uyum ve tatlılık yayarlar. Kimisi de başkalarının hastalık ve keder gibi sıkıntılarını kendi üzerlerine alırlar. Onlar genellikle iyinin ve kötünün ötesinde bulduklarını iddia ederler, çünkü onlar her

²⁶³ a.g.e, 4/3327, s.401

²⁶⁴Konuk, a.g.e, 6/4150, s.466

²⁶⁵Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, 112.

²⁶⁶ Schimmel,a.g.e, s.28

şeyin kaynağına ulaşmışlar ve ilahi iradeyle birleşmişlerdir. Öyle ki görünüşte suç sayılan üç fiil işleyerek Musa'yı şaşkına çeviren Hızır gibi teolojik açıdan açıklanamaz görünen şeyler yapabilirler.²⁶⁷

Mevlana hakikat ve marifeti de dilbere benzetir. Bu marifetleri çıplak söylemek gerekir. Çünkü maşukla gömlek ve elbisesiyle yatılmaz. Bu anlamda Kur'an ve insan-ı kâmil ikizdir. Kur'an okunduğu vakit O'nu dinleyip susmak gerekiyorsa, insan-ı kâmil de hakikat ve marifetten konuştuğu vakit susup onu dinlemek gerekir.²⁶⁸ Kur'an'ı da taze geline benzeten Mevlana, onun duvağı açılmaya çalışıldıkça onun yüzünü göstermeyeceğini söyler. Yüzünü görmek için zorlamadan ve onu memnun etmek gerekir. Yani Kur'an'ı hoşnut edecek hizmetleri yapılırsa o zaman onun peçesini almaya gerek kalmadan o kendi yüzünü gösterir.²⁶⁹

Üçüncü başlıkta insan-ı kâmilin “ kuşatıcı ve merkezi ” tarafının olmasıdır. Yani insan-ı kâmil zahir âleminde tasarrufta Hakk'ın kudret elidir. Ve Hakk'a keyfiyetsiz ittisali vardır. Özünde, sözünde ve fiilinde doğru ve sadık olan insan-ı kâmil Hak tarafından hilafete kabul buyurulmuş bir kul olduğundan ve kendi enaniyet ve gayriyetinden fani olup fiil âleminde Hakk'ın aleti olduğundan, onun eli ve tasarrufu Hakk'ın eli ve tasarrufu olur. Yani bir kâmilin elini tutan Hakk'ın elini tutmuş olur.²⁷⁰

İnsan-ı kâmiller şah gibidirler. Muhitlerini kuşatırlar.²⁷¹ Ahmet Avni Konuk, insanı kamillerin Hüsrev gibi hükümdar olup can Şirin'ini zevceliğine alırlar ki kutup davulunu ve mızıkasını çaldığını dile getirir. Sonrasında da hakikat ve rabbani sırlar şekeri saçılır. Mevlana hak âşıklarının kuşatıcı yönünü âlemde görülen parlayan, heybetli tabiat varlıklarına benzetir. Öyle ki zahiri olan güneş, mana güneşi olan insan-ı kâmilin kabuğu ve yansımasıdır. Çünkü batın parlaticı olan insan-ı kâmilin zuhuru, zahiri güneşin yaratılmasının sebebidir. Nefsi ölmüş kişilerin önünde güneş ve bulutlar boyun eğerler. Etrafına rahmet saçarlar. Burada Konuk, kutsi hadise işaret ederek Hz. Muhammed olmasaydı felekleri yaratmazdım hitabının varisleri insan-ı

²⁶⁷ Annemarie Schimmel, **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalıcı, İstanbul, 2004, 248.

²⁶⁸ Konuk, **a.g.e**, 4/3448, s.430

²⁶⁹ Mevlana Celaleddin Rumi, **Fihî Ma Fih**, s.364

²⁷⁰ Konuk, **a.g.e**, 1/1638, s.484

²⁷¹ **a.g.e**, 13/4609, s.223

kâmillik olduğu için her birini güneş olarak niteler. Bu öyle bir güneştir ki onun ruhu cisminden sıçrasa gökler ve yer paramparça olur. Yani insan-ı kâmillerin ruhu Hakk'ın halifesi olduğu için onun ruhunun tecellisi Hakk'ın tecellisi olur. Burada Musa kıssasındaki dağın parçalanışına teşbih buyrulur. Ve güneşin yakıcılığına işaret eden Mevlana, insan-ı kâmillerin de nefis ve şeytanı yakıp hicap perdelerini yırttığını dile getirir. Bu sebepten hak erenleri hasımlarına karşı hep yakıcı ve yırtıcıdır.²⁷²

Aynı zamanda kâmil insan Hakk'ın yıldızıdır. Ancak onlar feleğin yıldızları gibi sadece gecenin karanlığını bozup hafifletirmez. Onlar Hakk'ın sıfatlarını taşıyıp ve bu hüküm altında olduklarından sabit, sağlam ve kuvvetlidirler.²⁷³

Mevlana insan-ı kâmilin merkezi konumda olmasını Müslümanların kiblesi ve kalplerinin attığı yer olan Kâbe'ye benzeterek açıklar.²⁷⁴ Kâbe'nin Allah'ın evi olmasından dolayı müminlerin ona teveccühü vardır. Bu teveccühün hakikati Allah'adır. İnsan-ı kâmile teveccüh de aynı olmalıdır. İblis bu teveccühün hakikatini anlamayıp zahirine baktığından Âdem'e secde etmedi. Yani hakikatten uzak olanlar ne Kâbe'ye ne de insan-ı kâmile teveccüh ederler. Onlar İblis'e baş eğer ve itaat ederler.

Mevlana insan-ı kâmilin merkeziyetini başka bir açıdan, insanın gözbebeğinden aktarır. Zira gözün merkezi de gözbebeğidir. Nitekim insan, kendisiyle nazar vaki olan gözden, Hak için gözbebeği menzilindedir. Ahmet Avni Konuk, nasıl ki insanın kuvvelerinden zevki görme, gözbebeğiyle olduğu gibi, Hak için zevki görme de insan-ı kâmilin suri olarak ortaya çıkmasıyla olduğunu dile getirir. Bu gözbebeklerini de âlem de yine gözbebeği olan görür. Zahiri olarak insan ayna da gözünün bebeğini görmek istese de yine gözbebeğiyle görür. Dolayısıyla Hak, insan-ı kâmile görür, işitir, bilir ve insan-ı kâmilin vücudu cilalı bir ayna olduğundan Hak onda ilahi suretin kemali ile müşahede eder.²⁷⁵

Dördüncü başlık insan-ı kâmilin “avcı ve diri” olmasıdır. Yani insan-ı kâmillik dilber gibi süslenip aşığı ararlar. Süslenir ki âşıkların cezbesini çeker.

²⁷² a.g.e, 13/4601, s.220

²⁷³ a.g.e, 7/517, s.162

²⁷⁴ a.g.e, 13/4605, s.221

²⁷⁵ a.g.e, 6/3510, s.292

Hem av olurlar hem de avcı. Nitekim âlemde susamışlar suyu, su da susamışları arar. Dalgıç bir denizci olan insan-ı kâmil, denize dalmada mahirdir. Denizde boğulmazlar ve hastalanmazlar. Sonunda da dibinden inci ve mercan çıkarırlar.²⁷⁶ Mevlana nefsinin peşinde yuvarlananları, köpek gibi ahmakları etrafında toplayanlara benzetirken, insan-ı kâmilleri ise aslanlara benzetir. Onlar aslan gibi yaban eşeklerini avlarlar. Yani onlar fani olup bu avcılığı Hak'tan görmüşlerdir.

İnsan-ı kâmili bu dünyadaki Ashab-ı Kehf'e benzeten Mevlana onların uyur gibi görünüp diri olduklarını zikreder. Ahmet Avni Konuk, onların görünüşleri uyusa da hareketleri Hak'tandır der. İsmi olup hakikatte cismi kalmayan Hakk'ın ankaları, Süleyman gibi diri ve faaliyettendirler. İfrit ve şeytan gibi dalalette olanları hidayet kılıcıyla keser ve zincirler. İsrail'in sura üfürdüğünde ölü bedenleri kaldırdığı gibi, Süleyman olan insan-ı kâmillerin nefesi de böyledir. Ölü cisimlerin nefesi olur. Zamanının Süleyman'ı olan insanı kâmile tabi olmadan mana âleminde yürüyen bir kuş, yarasa kuşu gibi tabiatın karanlığına âşık olur.²⁷⁷ Ahunun misk göbeği olan insan-ı kâmil, Süleyman'ın Mescid-i Aksa'nın temellerini kurduğu gibi, insan-ı kâmil de salıkların kalbinin temelini kurar. Kalbinin zahiri ve batını binasıyla meşgul olur. Yani insani diri olduğundan kalpleri mamur eder. Aynı zamanda insan-ı kâmiller Cibril'e benzer. Cibril hakikati Muhammediyeden aldığı manaları suret âlemine indirmekle memur olduğu gibi, insani kâmiller de yine o hakikatten aldıkları marifet ve hakikatleri inzal ederler.²⁷⁸

3.2. Mesnevi Şerhinde Geçen Sahibi “Er”Ler

3.2.1. Hz. Yusuf İle Züleyha

Mevlana, Mesnevi'de Hz. Yusuf'un hikâyesini, onun yaşantısındaki dönüm noktalarına vurgu yaparak anlatır. Ve bu noktalarla salıklere öğütler verir. Hz. Yusuf'un hikâyesinde en göze çarpan Allah'ın cemalinin tezahürü olan güzelliğidir. Ve bu güzelliğe karşı dayanılmaz bir sevgiden doğan kıskançlıklar ve iftiralara hikâyeye konu olur.

²⁷⁶Konuk, a.g.e, 1/1636, ss.483-84

²⁷⁷ a.g.e 4/3751, s.502

²⁷⁸ a.g.e, 13/4604, s.221

Yusuf'un, babası Yakup'tan ayrıldıktan sonra kuyuya düşmesini, insanın dünya kuyusuna düşmesine benzetir Mevlana. Ahmet Avni Konuk, bu kuyuda sabredip, ilahi emir ipine sarılmak gerektiğini vurgular. Karanlık kuyuda bu ip elinden kayarsa, hem karanlığın zulmetinde boğulur hem de kuyunun canavarlarına yem olur. Yusuf olan salık, Yakup olan insan-ı kâmilin eteğini bırakmamalıdır. Yoksa şeytan kurtları, batını ve zahir koyunları kapmak için pusuda bekler.²⁷⁹

Cisim kuyusunda hapis olan Yusuf yani ruh, kervanın sarkıttığı kovaya yani ilim ve hikmet sürmesine, nasıl sarıldıysa öyle sarılmak lazım gelir. Aksi durumda kuyudan çıkınca da nefis kurtları onun kokusunu alır. Yusuf'un kuyudaki tasvirleri, beşerin insan-ı kâmil olma yolundaki sürecin resmidir esasında. Çünkü kuyudan çıktıktan sonra, her ne kadar saraya gitse de orada da başka kurtlar ortaya çıkıyor. Kuyudan çıkış sürecini beşerin hak yolunda ilerlemesine benzetilebilir ki, dünya kuyusunu terk edenin cennet saraylarında yeri olsun. Salikte bu sarılış sayesinde, dünya kuyusundan kurtulmuş, ruhaniyet Mısır'ında izzet ve makam sahibi olmuştur.

Yusuf'un yani salikin sonraki süreci saraydaki Züleyha'nın aşkı ve iftirasıdır. Bu da salık için nefsin oyunlarına düşmeme ona galip olma dönemidir. Züleyha'yı burada kurda benzeten Mevlana, eğer kurt meşrepli biri çıkıp saliki yırtmaya çalışırsa salikin Allah'a sığınması ve efendisinin yani insan-ı kâmilin terbiyesinden çıkmaması gerekir. Sonrasında gelecek olan iftiralara karşı salikin gömleğinin arkası yırtılmalıdır ki, ön olan yani nefsanî lezzetlerin tarafı onu bu kurtlarla baş başa bırakmasın. Ahmet Avni Konuk, Yusuf'un postunun yırtılmasını, salikin batını ve ruhunun hak arayıcı olmasına bağlar. Burada Konuk, ayrıca nefesine mağlup olan kişilere seslenir: ben ruha letafet veren suyum, sakın dökme ve reddetme; ey saadetten yüz çevirmekte inadı çok olan kimse, ben Yusuf gibi cemel sahibiyim, senin görüşünden dolayı kurt olmuşumdur ve senin bana zıt olman beni kurt gösterir, buyurur.²⁸⁰

Burada bir başka konu Yusuf'un güzelliğinden dolayı kadınların ellerini kesmesidir. Yani akıllarından gafil olup ebleh durumuna düşmeleridir. Fakat onların gafletinin elleri üzerine olduğunu söyleyen Mevlana, Yusuf'un yüzünü anlatma ve

²⁷⁹ Konuk, a.g.e, 3/1270, s.355

²⁸⁰ Konuk, a.g.e, 6/3771, s.366

haber verme yönünden konuşamamışlar, onun haberini ellerini keserek vermişlerdir. Aynı şekilde Hakk'ın cemalinin müşahedesinde gark olanlar, bu cemalin dehşetinden haber vericidirler ve kendi cisimlerinden ve akıllarından ebleh ve gafil olurlar.²⁸¹Nitekim ruhun bir şeye gark olmasıyla ne önünü görür ne de arkasını. Yani cesedin bir hükmü kalmaz. Bu hale Hz. Ali'den örnek verir Mevlana. Hz. Ali savaşta ayağına saplanmış oku namazda çıkarttılar da ameliyattan haberi olmadı.

Salikin Yusuf cihetindeki insan-ı kâmilî, Züleyha'nın kadınları davet ettiğinde, Yusuf'u kadınların sevgiyle anması için ateşe buhur attıysa, salik de insan-ı kâmilin sevgisi için nefsin üzerine gazap ve şiddet ateşini dökmesi gerekir. Çünkü onlar insan-ı kâmilin düşmanıdır. Gül olan insan-ı kâmilin yani batın ehlinin başka düşmanı diken olan zahir ehlidir. Salikin düşmanlarla dost olmaması gerekir. Aksi halde gül gider dikenler onu yaralar.²⁸² Ahmet Avni Konuk, fetanet sahibi müminin, Yusuf gibi gaflete düşmemesi gerektiğini vurgular. Bu âlemden ahiret âlemine adet gereği bir hediye götürmek gerekir. Eğer hamakat sebebi ile Hakk'ın misafirliğine münkir ise hediye kötü amel olur. Değilse en güzel hediye cemal sahibine ayna olur. Yani salikin kalbini ayna gibi parlak ederek ve Yusuf'un gömleğini giyerek kör kalplerin gözlerini açması Hakk'a verilecek en güzel hediyedir.

Mevlana başta Züleyha'yı nefis kurtlarına benzetirken, Yusuf'un aşkından Hak aşkına çevrilmesinden sonra onu bu yolda genç ve delikanlı olarak niteler. Yani ruhun nuru cisme aksedince Züleyha'nın gençleştiği gibi cismin kocakarılığı gider. Bu aşk Hakk'a dönünce bu sefer Züleyha kaçtı Yusuf kovaladı. Bu çekişmeden Züleyha'nın gömleği yırtıldı da Yusuf gömleğinin kisasını aldı.²⁸³

3.2.2. Hz. Süleyman İle Belkıs

Hz. Süleyman ve Belkıs kıssasını Mevlana derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde ele alarak insan-ı kâmil ve salikin Hak yolundaki yolculuğunu, Belkıs ve emri altındaki hayvanların dilinden bizlere nakletmek ister. Hz. Süleyman kıssasında en göze çarpan noktalar kral-peygamber olması ve emrinde olan hayvanları ve cinleri adil bir şekilde yönetmesidir. Şüphesiz bu mülk başka bir mevzuyu ortaya

²⁸¹Konuk, a.g.e, 7/1422, s.409-10

²⁸²a.g.e, 3/126-27, s.53

²⁸³a.g.e, 11/1305, ss.426-27

çıkarmaktadır ki, o da kendinden sonra kimseye verilmeyecek olan bu mülkün idaresidir.

Zamanının insan-ı kâmil olan Hz. Süleyman birbirine düşman olan hayvanlar arasında barış getiren ve adaleti sağlayan bir kral oldu. Bu sebeple vaktin Süleyman'ı olan insan-ı kâmil, karınca gibi hırsla dünya için dane toplamaktan uzaklaşıp aramak gerekir. Çünkü kuşlar da bu dünya için dane toplarlar fakat o daneleri onlara tuzak olur avlanırlar. İnsan da dünya malı için koşar fakat o meta onun ruhuna tuzaktır. Ruhunu cismaniyet kafesine hapseder. Ancak kim vaktin Süleyman'ı olan insan-ı kâmil ararsa ona mülk âlemi açılır.²⁸⁴

Vaktin Süleyman'ı olan insan-ı kâmil, Hz. Süleyman'ın hayvanlar arasında barışı temin ettiği gibi, o da hayvani sıfatların mağlubu olan nakıs insanlar arasında barışı ve birliği tasarruf eder. Hz. Süleyman kuşların kanat çırpışlarını birliğe götürdüyse, vaktin Süleyman'ı da can kuşları olan gafletteki insanları birliğe sevk eder. Manevi dilleri bilen vaktin Süleyman'ı olan insan-ı kâmil araya girmedikçe bu çokluk arasındaki tartışmalar, ayrılıklar son bulmaz.

Mevlana can kuşları olan insanların kavgalarını susturacak olan insan-ı kâmilin davulunun sesini iyi dinlemek gerektiğini vurgular. İşte o ses *Mesnevi Şerif*'in kendisidir.²⁸⁵ Zira Mevlana beyitlerinin beyit değil adeta bir mana iklimi olduğunu, hakıyla okuyup idrak edenlere birer nasihat ve rehber olacağını beyan eder. Beyitlerinde kendinden sonra gelenlere Mesnevi'nin şeyhlik edeceğini tekrar tekrar zikreder.

Mevlana, hakikat ve marifetin izinden gidip de onlara düşman olanlara kör ifadesini kullanır. Çünkü onlar kesif âleminde ruhlarını kör edip pek terbiyesiz kalmışlardır. Doğan kuşu nispetinde olup ruhlar kuşlarını avlamak isteyen evliyalara baykuşlar gibi düşman oldular da dünya ve cismaniyet harabelerinde metruk hale düştüler. Burada Mevlana, Şems-i Tebrizi'ye düşman olup onu tanımayıp kör olanlara işaret buyurur. Vaktin Süleyman'ı olan insan-ı kâmil Şems-i Tebrizi gibi hiçbir kabahati ve kusuru olmayan kâmilleri asla incitmezler.

²⁸⁴Konuk, a.g.e, 4/3692-94, s.487-88

²⁸⁵a.g.e, 4/3732, s.497

Mevlana, Belkıs'ın Süleyman'a altın gönderdiğini, ancak onun Belkıs'ın ordusunu geri gönderdiğini ve müteakiben yollara düştüğünü ve seyahat esnasında gün be gün dünyadan koptuğunu, külliye bir âşığa tahavvül ettiğini anlatır. Bu yönüyle cemalin rumuzu olan Yusuf'a özlem eden aşk meczubu kadına yani Züleyha'ya benzemektedir. İbn-i Arabi'de Belkıs'ı ilahi hikmet olarak niteler. Çünkü bir yandan latif nazariyatın, bir yandan kaba malzemeli ameliyenin çocuğudur. Aynen Belkıs'ın babası cinni, annesi insi olduğundan, kendisinin hem cin hem insan olduğu gibi.²⁸⁶

Belkıs hadisesinde Mevlana, onun aklını överken henüz mülkünü terk edemediği için nefsinin esiri olduğunu dile getirir. Belkıs'ın yüz erkek akı gibi akı olduğunu ve putperest bir halkın yöneticisi olduğunu hatta putperest olmasına rağmen Süleyman'ın gönderdiği hüdhüd kuşuna hakaret nazarıyla bakmadığını dile getirir. Çünkü onun zahiri ne kadar mahluka tapsa da, batını Hakk'a tapıcıdır. Çoktan Süleyman'ın tuzaklarına tutulmuştur. Onun ruhunun imamı Hz. Süleyman olmuştur.²⁸⁷

Mevlana Belkıs zatında dünya ehline seslenir. Dünyanın mülkünü kendine esir etmiş kişi, sen onu esir ettim zannedersin halbuki sen onun esirisin. Ne zaman bu cihanın köleliğini bırakacaksın şeklinde sitem eder. Hak ile kul arasındaki perde olan mülk ve akı terk et ve Süleyman olan insan-ı kâmilin ilim ve irfan mülküne sahip ol buyurur. Nefis dişil olduğu için salih olanlara kız kardeş hitabını kullanarak, kardeşlerinin yanına gelmesini söyler.²⁸⁸

Mevlana Belkıs hadisesinde geçen altın hediye üzerinden altına kul olanlara ağır tahkirler gönderir. Katırın hamile kalmaması için onun fercine zenginlerin altından kilit halka takması gibi, kalbinde ilahi muhabbet olmayan ve onun yerine altın, mal ve dünya sevgisini koyanların yerini katırın fercine indirir. O sefil kalbe de altından halka takmak en münasibidir. Ancak kalbinden ilahi sevgi olanların

²⁸⁶ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss.60-61

²⁸⁷ a.g.e, 7/626, s.193

²⁸⁸ Konuk, a.g.e, 7/1045, s.304

altını, onun sapsarı olan yüzüdür. Çünkü o hakikat güneşi olan Hakk'ın kalbe tecellisi ile altından da kıymetli yüzünde sarılık ortaya çıkar.²⁸⁹

İnsan-ı kâmiller altınla işi olmadığı gibi, daha önce de dile getirdiğimiz şekilde bir kimyager oldukları için ilahi sıfata hamile olduklarından, hayvani ruhları altına çevirerek altından da daha kıymetli bir mertebeye taşınlar.

Cismine ilişen ruhunun varlığından habersiz olan kimseleri Mevlana her kim olursa olsun suretten ibaret olduğunu dile getirir. Belkıs da Süleyman'a gelmezden evvel hamamın duvarlarındaki resimler kadar cansız ve manasız idi. Ne zaman Belkıs olan gaflet ehli bir insan-ı kâmilin sohbetine erişti o zaman ölü ruhların mezarından başkaldırdığı gibi kalktılar.

Mevlana kuşların tabiatı üzerinden salıkların hallerini anlatır. Salıklar keklik gibi henüz nefsinin sıfatından kurtulamadığından daima cenk içindedir. Hüdhd gibi pençesiyle ariflerin eteğine yapışmıştır. Horoz gibi hakikat güneşinin talibi olmuşlardır. Anka kuşu ise aşk ehlidir. Kaf Dağı olan Hakk'ın zatında dolanıp dururlar. Yarasa kuşu ise kendi anlayışına göre evliyayı muhalif görüp inkâr eden kimselerdir ki marifetten gözleri kamaşıp, hakikate mahrem olan müminlerin her sınıfından olan kimselerdir.²⁹⁰

Belkıs olan salık insan-ı kâmilin yanına gelince, öyle bir kendini teslim etti ki âşıklar şöhreti, kibir ve azameti nasıl terk ettiyse o da mal ve mülkü öyle terk etti. Fakat tahtından ayrıldığına üzüldü. Buradaki tahtı cisme teşbih eder Mevlana. Salık insan-ı kâmilin yanına gelir her şeyden alakasını keser fakat kolay kolay ruhunun tahtı olan cisminde ve nefsinden vaz geçemez.²⁹¹ Bu duruma vakıf olan Süleyman tahtını getirir ki, evvel ne halde olduğunu hangi makama geldiğini görsün Belkıs. Burada Mevlana beşere evvelce toprak olduğunu, sonrasında anasının rahminde et olup büyüyüp idrak sahibi olduğunu hatırlatır. Nitekim Kur'an-ı Kerim insanın bu evvelki hallerini, bencilliğini ve kibrini kırmak için ayetlerde yerini bulur.

Tahtın Sebe'de idamı Süleyman'ın sarayında yeniden icadıyla Belkıs'ın kalbini Hz. Süleyman Mescid-i Aksa gibi inşa etti. İnsan-ı kâmiller de Süleyman'ın

²⁸⁹ a.g.e, 7/617-19, s.191

²⁹⁰ Konuk, a.g.e, 7/856-61, ss.256-57

²⁹¹ a.g.e, 7/872, s.260

verasetine haiz olduğundan onlar da Aksa nispetindeki kalpleri mamur eder. Bu nedenle vaktin Süleyman'ı olan mürşid-i kâmilî bulup tahtı terk etmek gerekir.

3.2.3. Hz. Musa, Hızır ve Asiye

Hz. Musa kıssası Mesnevi'de, insan-ı kâmilin nefsin esiri olanlara ve saliklere öğütleri üzerinden ilerler. Nefsi temsilen Firavun, insan- kâmilî temsilen Hz. Musa, akıl ve ruhu temsilen Hz. Asiye ve Firavun'un veziri Haman da nefsi ve şeytanı temsil eder. Hz. Musa kıssasında Firavun'un müneccimler tarafından haber verildiği üzere kendisinin helâkına sebep olacağı bir oğlan çocuğundan bahsedilir. Firavun müneccimlerin söylediği o günde dahi eşlerin birbiriyle olan yakınlaşmalarını önlemek için tedbirler alır. Fakat ilahi kaza bu tedbirlerin üstündedir. İmran ve eşi bütün tedbirlere rağmen birlikte olurlar. Ve Musa'nın nutfesi rahme düşer. Musa'nın yıldızının gökte doğmasıyla Firavun yine tedbirler alır. Onun doğacağı gün hesaplanır ve o gün doğan erkek çocukları katledilir. Fakat İmran'ın eşine gelen vahiyle Musa suya bırakılır. Ve annesine Musa'nın tekrar aynı şekilde verileceğine dair Hak'tan ilham gelir. Suda Musa'yı bulan Hz. Asiye Firavun'a onu saraya alması için ikna eder. Nitekim bütün tedbirlere rağmen Musa, Firavun'un sarayında terbiye oldu.

Mevlana her devrin bir Musa'sı ve Firavun'u olduğunu vurgularken aynı zamanda beşerin içinde de Firavun meşrepli nefsin olduğunu niteler. Fakat bu nefis kudret ve saltanatı olmadığından cismin içinde hapis kalmıştır. Nefis ejderhası muhitini sokup helak edemeyecek haldedir. Eğer o kudret ve saltanat nefiste olsaydı beşerde aynısını yani Firavun'un fiillerini yapardı. Beşer Firavun kıssasını okur da kendine tahsis etmez. Halbuki nefsin ateşi herkeste vardır. Kudret ve saltanat odununa ihtiyaç vardır Firavun gibi zuhura çıkmak için.²⁹²

Nefis Firavun'un saltanatını elde ederse, Musa ve Harun'a düşman olduğu gibi zamanın Musa'sına düşman olur. Ve azgınlıkta İsa'dan bile yukarıya uçan Firavun'a benzer. Firavun meşrebindeki nefis sahibi halkın kabul ve taziminden dolayı İsmi Batın'dan gafildir. Yani O ismi Zahir'in tecellisi olan saltanata kul olmuştur. Salikin cisminde donuk olan nefis ejderhasını dünya hazlarıyla

²⁹²Konuk, a.g.e, 5/972-76, ss.263-64

uyandırmaması gerekir. Aksi halde içindeki ejderha nefsin mal güneşleriyle harekete geçer ki kendini yutuverir. Nefis ejderhasını başka bir ejderha yutar ki o da Musa meşrepli bir insan-ı kâmindir.

Firavun ne kadar türlü hile denediyse hepsi aksine zuhur etti. Çünkü beşer Hakk'ın hükmüne karşı rey ve tedbir ederse mağlup olur, helak olur. Beşerin hileleri ne kadar Firavun'un ejderhası gibi büyük olsa da Hakk'ın önünde hepsi yok olur. Musa'nın esasının yılan olmasının sebebi ise Firavun nefsi emmaresinin suretiyle düşman olmasındandır. Onun nefsinin sureti ejderha olduğundan asa da onun suretinde zahir oldu.²⁹³

Mevlana nefesine mağlup olup onunla hüküm veren ve evliyaya münkir olan kimseleri Firavniler şeklinde iğneler. Bu kimseler üzerine zatı Hak olan Musa ve onun asası olan insan-ı kâmil ejderha olur ve onları asasıyla yırtar. Dünya ehlinin gösterişleri de Firavun'un sihirbazlarının sihri gibidir. Asa nasıl onların sihrini yuttu ise Musa'nın asası olan ölüm de bu gösterişleri ve hevaları yutar.²⁹⁴ Mevlana Kur'an-ı Kerim'in de Musa'nın asası gibi kâfirlerin batıl delillerini ejderha gibi yutar. Yani insan toprak altında uyumuş bir haldedir. İlahi vahiy ile söylediği kelimeler Musa'nın asasıdır.²⁹⁵

Firavun ne kadar cisimleri yırtmak için uğraşırsa, o kadar onları dikmek için terziler vardır. Bu terziler için cismin hükmü yani elbisenin hükmü yoktur. Çünkü onlar ölmeden evvel ölmüşlerdir.

Musa kıssasında bir diğer insan-ı kâmil cihetinde görülen kişi Hz. Asiye'dir. Çünkü o kocasının bütün tedbirlerine rağmen Musa'yı himayesine almış, muhafaza etmiş bu suretle cennet mekan olmuştur.²⁹⁶ İnsan-ı kâmil olan Musa Firavun'u imana davet ettiğinde akıl ve ruh olan Asiye'ye danışır. Asiye, nefsinin karanlığında boğulan Firavun'a Musa gibi bir kerimin daveti karşısından ödü olan enaniyetinin patlamasına kızar. Ey eşek meşrepli Firavun, sen gençliğinin meftunusun fakat onu da besleyen cismini semirten arpadır der.²⁹⁷ Firavun bir de veziri, nefsin heva ve

²⁹³a.g.e, 6/3440, s.275

²⁹⁴a.g.e, 7/1659, s.487

²⁹⁵a.g.e, 5/1206, s.324

²⁹⁶ Annemarie Schimmel, **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011,59.

²⁹⁷Konuk, a.g.e, 8/2659, s.227

hevesleri olan Haman'a danışmak ister. Zira akıl hem nefsi hem de ruhu dinler. Ancak aklın vadettiği haz ecel, nefsin vadettiği haz acil olduğundan nefis çoğu zaman akli çeler ve kendi tarafına çeker. Ancak nefis olan Haman'ı dinlememek gerekir. Çünkü o gözünü maddiyata dikmiştir. İlim ve irfanı takdir hususunda kör bir kocakarıdır.²⁹⁸

Mevlana birbirlerinin ilmi zevkinden istifade etmek için insan-ı kâmillerin birbirinin talibi olduklarını beyan eder. Nitekim Şems-i Tebrizi de Hz. Mevlana'nın piri ve o da onun müridi olup birbirinden istifade etmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Musa da Hızır'ın ilmini isteyip ondan istifade etmek istemiştir. Çünkü şeker illetine müptela olanlar suya doymazlar. Musa olan ruh da, Hızır olan insan-ı kâmil tarafına revan olur da bu illete tutulmuş gibi olur. Asla suya doymaz. Nitekim salıklar hangi tecelli de olursa olsun asla onun zevkine kapılıp orada durmamalıdır.

3.2.4. Hz. Meryem ile Hz. İsa

Hz. Meryem'in "er" oluşu Mesnevi'de iffetini koruması tavrıyla öne çıkar. Bu tavır onun Kur'an'da ismen zikredilen tek hanım olma iltifatını kazandırmıştır. Hz. İsa'nın Betül annesi Meryem öyle iffetlidir ki, ırmakta gusül alırken çok güzel bir delikanlı suretinde zahir olan Cibril'e asla cezbetmez. Boyu, posu güzel bir beşer şeklinde Kur'an'da tasvir olunan Cibril'i, cemalde kemal olan Yusuf görse son derece hayrete düşer ve Mısır'da kadınların ellerini kestiği gibi o da elini keserdi şeklinde izah edilir. Cibril'in son derece güzelliğinin zahir olmasına karşılık Hz. Meryem onun kendisine yakınlaşmasından Allah'a sığındı. Bu sığınmayı Mevlana salıklarına öğütler. Salikin Meryem gibi âlemin güzel görünen nakışlarına gönül vermemesi gerekir. Karşısına latif bir suret çıktığında üzerine atlamayıp Rahman'a sığınmak gerektiğini vurgular.

Bu sığınma karşısında Cibril Meryem'e kendisinden korkmaması gerektiğini Hakk'ın nurundan zahir olduğunu açıklar. Yine burada Mevlana'nın salike öğüdü, insan-ı kâmilleri Hak'tan ayrı görmemektir. Salik insan-ı kâmil gördüğü vakit onu

²⁹⁸a.g.e, 8/2616, s.242

Hak'tan ayrı kıyas eder ve mürebbisini bırakıp Hakk'a iltica ederse onun için afet olur.²⁹⁹ Yani insan-ı kâmiller Hakk'ın görünen âlemdeki örtüleridir.

Cibril'in güzel kokular yayarak üflemesiyle hamile kalan Hz. Meryem iffetine iftira atanlara karşı uzak yerlere gitti. Gebelik sürecinden sonrası halkın fitnesine karşı beşikteki Hz. İsa'yı gösterdi, o da Allah'ın kudretini ve kulu olduğunu teyit etti.

Daha beşikteyken risâlet görevi başlayan Hz. İsa'nın Mesnevi'de körleri tedavisinden, ölüleri dirilttiğinden ve hastalıklara şifa olduğundan bahsedilir. Veraset sahibi vaktin İsa'sı olan insan-ı kâmiller de nefsin hastalıklarına tutulanları tedavi eder. Bu sebeple salikin bu illetlerden kurtulmak için İsa meşrepli kâmile gitmesi gerekir. Böylece manevi topallıklar ve kalbi körlükler yok olur. Ölü nispetinde olan hayvani ruhları diriltir.

Mevlana, Hz. İsa'ya eşlik eden bir ahmaktan bahseder. Bu ahmak Hz. İsa'dan ölü kemikleri diriltebilmesi için dua ister. Fakat Hz. İsa onun nefesinin buna layık olmadığını öğretse bile bunun onun için afet olacağını dile getirir. Ancak ahmak kendinin layık olmadığını kabul eder fakat Hz. İsa'nın okumasını ister. Yani insan kendi kalbinin manasını ve dirilmesini bırakır başkalarını diriltmek ister. Ölü kemiklerin dirilmesiyle kara bir aslan zuhur eder ve o ahmağı pençesiyle berbat eder. Çünkü ceviz içi kadar akli olmayan o ahmağın ölü hayvanları değil ölü kalpleri ihya edeceğinden haberi yoktu. Aynı bu şekilde saliklerin birçoğu da insan-ı kâmillerden manasız taleplerde bulunup kendilerini berbat ederler. Bu helak oluş da berrak olan insan-ı kâmil bulup, ırmak içine işeyen eşek gibi abes sözler söyleyip kalbinin saflığını pisletmeye benzer.³⁰⁰

²⁹⁹Konuk, a.g.e, 6/3766, s.364

³⁰⁰a.g.e, 3/140-466, ss.57-141

SONUÇ

Bu araştırmada Mevlana'nın cinsiyet algısı, Ahmet Avni Konuk'un yorumuyla incelenmiştir. Araştırmada temel kaynak Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevi Şerif Şerhi* olmuştur. Ve Mevlana'nın kadın hakkında görüşlerini toplayan eserler ve makaleler gözden geçirilmiştir.

Mevlana'nın cinsiyet algısını anlamak için ilk önce insanın doğasının ne oluşturduğunu ve mahiyetini belirlemek gerekir. Çünkü Mevlana'nın evrene ve insana bakış açısında iki yön bulunur. Biri duyular aracılığıyla görünen yüzeysel ve ardında sadece hakikat kırıntısı bulunan zahiri yön, diğeri eşyanın hakikatini bize göstermeye çalışan ve hakikate giden yola adım atılan batını yöndür. Bu sebeple Mevlana'nın eserleri bu iki yön bilinmeden okunursa çok yanlış anlaşılmalara ve dahi olumsuz yorumlar ortaya çıkacaktır.

Mevlana'nın insan anlayışına baktığımızda bize “bezm-i elesti” bize hatırlatan ve unutturan unsurlara yer verir. Hatırlatan unsurlardan akıl eril nitelikler taşır. Bu sebeple vücudun yönetimi ve idaresi onun elindedir. Yani vücudun babasıdır. Vücudun iâşesi ondan sorulur. Aklın eril nitelikler taşıması onun sadece erkeklerde olduğu anlamına gelmez. Zira Tanrı kadın ve erkeğe bu varlığı yerleştirmiştir. Bu nitelikle birlikte verilen vasıflar iki cinsiyeti de kapsar. Buradaki niteliğin eril olması onun gramer yapısından dolaydır. Bunu belirtmekteki amacımız yüzeysel okumanın eksiklerinden kaynaklanan, akli sadece erkeğe nispet edilerek bu nedenle övünç kaynağı olmasına, nefsi de sadece kadına nispet ederek yerilmesine engel olmaktır.

Hatırlatıcı diğeri bir unsur ise cisme ilişen ruhtur. Cismi bir yatak olarak kullanan ruh aklın idrakini sağlamada önemli eserler vücuda getirmesinde rol oynar. Ruhun esas görevi iyiliğe/marifete/Hakk'a yönlendirmektir. Çünkü onun cinsi zaten melek cinsindedir. İki isimden ortaya çıkarlar fakat hakikatte birdirler. Ruh gramer açısından dişil olsa da cisme iliştiğinde cinsiyeti yoktur. Bir diğeri unsur kalptir ki, o hem aşkın mekanı hem de şeytanın evi olabilir. Bu insanın o evi nasıl kullandığına bağılıdır. Eğer kalp ruhani sıfatların vasfı altında olursa ayna gibi cilalanırsa Tanrı'nın esma ve sıfatlarını o aynada görebilir. Ancak bu ev nefsin sıfatlarıyla

donanırsa bir aynanın cilasının karardığında görüntünün bozuk olması gibi cismi hem fiziki anlamda hem de manevi anlamda bozar, karartır.

İnsanın doğasında bulunan unutturucu ve bozguncu vasıfların anası olan temel unsur nefistir. Mevlana onu dişil kabul eder. Bu sebeple üreyebilir, besleyebilir ve insanı kendi kötülüğünde terbiye edebilir. Terbiye edilmesi çok zordur. Bir anda bırakmanın da mümkün olmadığı bu varlığı tamamen bedenden koparmak da çözüm değildir. Yani aşama aşama bırakılmalıdır. Çünkü çok üzerine gidilirse zıvanadan çıkar ve daha da azgınlaşır. Doyurmanın da mümkün olmadığı bu unsur her seferinde daha var mı diye sorar. Kiblesi dünyadır. Onun ardından gidilse ondan daha aşağı bir vasfa düşürür. Gidilmezse kendinde yakmak için ne gerekiyorsa yapar. Ne önünden gidilir, ne de yanından. Arkasından giden için zaten diyecek bir şey yoktur.

Bir diğer unsur nefsin ikiz kardeşi olan şeytandır. Nefsin içerden yaptığını, şeytan bu görevi dışarıdan yapar. İkisi de bencilliğin hizmetkârlarıdır. Hep aşağı tarafa çekerler. Dünyevi hazların postunun altında bu ikisinin suretleri vardır. Maske takarak insanları tuzaklarına çekerler. Tabi burada bu ikisine yardımcı olan bir diğer unsur insanın tenidir. Yani cisimidir. Ruha, elbise olarak verilen bu unsur kesif olmasından dolayı dünyaya meyleder. Bu elbiseyi bir gün çıkaracağını hep unuttur. Şeytan ve nefis cisim elbisesini kirletmekle uğraşırken, akıl ve ruh onu tertemiz bir şekilde bırakarak hatta insan onlara uyarsa bunu dünyadayken de elbiseyi çıkarması için yol gösterirler. Bu da ölmeden önce ölmeyi gerektirir ki o da “er”lik makamına giden yoldur.

Bir başka husus, dünya Mevlana'nın gözünde dişil nitelikler taşır. Bir anne gibi nefisine kul olan insanları haz sütüyle besler. Ve bu insanlara kendini gelin gibi süslü gösterir fakat altında bir kocakarı yatar. Her ne gösterirse mutlaka maske takar ki insanlar bu hayatı devam ettirebilsin. Bu dünyayı güneş aydınlatsa da, esasında bir anne rahmi kadar karanlıktır.

Dünyadaki bir diğer dişil unsur arz/arştır. Bu unsur da ana gibi rahmine dökülen yağmurdan çocuklar doğurur. Toprakta çıkan ziynetler, bu ananın memesinden süt emerler. Toprak hem çocuklarına hem de eşine yani semaya hizmet eder. Bu nedenle sema da baba rolünü üstlenir. Yerdeki neye ihtiyacı varsa

gökten onları indirir. Çocuklarını gök kubbe çatısı altında koruyarak gözetir. Esasında evrendeki her üretken faaliyetin altında bir sancı vardır. Bu sancı olmasaydı ne insan dünyaya gelebilirdi ne de yer gök direklerini dik tutardı.

Evrendeki bu cinsiyetlerin arasındaki ilişkilere baktığımızda ya aralarında zıtlık ya da çift olma nitelikleri vardır. Bu durumların alt yapısında ise cinslerin birbirine meyli veya uzaklığı vardır. Bu uzaklık ve yakınlığı belirleyen unsurlardan biri araz-cevher biri de küll-cüz nitelikleridir. Ve bu unsurların hepsinin de üstünde bir hal vardır ki o ne tam olarak açıklanabilir ne de görülebilir. Aklın olmadığı ama bir o kadar da aklın zirve noktasıdır aşk. Yani o tam bir deliliktir. Çünkü onunla Hak trenine binilir, fena durağında inilir. O hiçbir kalıba sığmaz. Bu nedenle onu en üst noktada yaşamak için kalıpların olmadığı bir beden olması gerekir. O da insan-ı kâmillerin bedenidir.

Mevlana insan-ı kâmilleri de dışil nitelikler üzerinden tasvir eder. Yani onlar birer anadır. Kendine tabi olanları marifet sütüyle besler. Ve Hakk'a giderken en güzel şekilde gitmeleri için kendi meşreplerinde çocuklarını terbiye ederler. Aynı zamanda insan-ı kâmiller, hakiki kul olduklarından ve en iyi hizmeti onlar yaptıklarından Allah'ın gelinleridir. Hakk'ın gelini olmak için çeyizini hazırlamış; bütün cilvesini, nazını, zarafetini ortaya koyarak süslenmişlerdir. Mevlana bu makamı "er"lik makamı olarak nitelendirir. Bu makamın cinsiyeti yoktur. Nefsine galip gelen, aklın ve ruhun vasıflarını en yüksek noktada temaşa eden her kul bu makamdadır.

İnsan-ı kâmiller bu noktaya gelene kadar Allah'a hizmet ederler. Bu noktadan sonra Allah onlara hizmet eder. Yani onların toplum üzerinde değişime/dönüşüme götüren kimyager vasıfları vardır. Bu dönüşüm hakikat sancısı taşıyanları nefis hastalığından kurtararak tedavi eder ve iyileştirir. Ölü bedenlere hayat verirler ve diriltirler. Aynı zamanda onlar yaşadığı zamanın ve sonrasının merkezidirler. Ve çocuklarını şah gibi kuşatırlar. Bu kuşatmada Hak yoluna girenleri avlarlar. Dolayısıyla onlar her zaman faaliyette olduklarından diridirler.

Kısaca âlemi, arşı, insan-ı kâmilî, nefsi dışil nitelikler üzerinden açıklayan Mevlana adeta ruhunda bir dışil vasfı, gözünde dışilik gözlüğü bulundurmaktadır.

Zira bunları anlatacak dünyadaki en sıcak, en samimi duygular ancak cennetin bu ayaklar altında olduğu varlıkla anlatılabılırdi.

Mevlana'nın cinsiyet algısında görülen en önemli husus, kadın ve erkeğin Allah'ın Cemal ve Celal sıfatlarının yansıması olmasıdır. Bu anlamda kadın, şefkatin, merhametin ve güzelliğin yani Cemal sıfatının yansımasıdır. Erkek de gücün, kudretin, adaletin yani Celal sıfatının yansımasıdır. Genel olarak değerlendirdiğimizde kadın ilahi boyutu, erkek ise beşeri boyutun temsilcisidir. İlahi düzen gereği evrene verilen zıddiyet ve eş olma prensibi, yani cinsiyet insan boyutunun bir tamamlayıcısıdır. Yani bu çalışma bu yönüyle konu bağlamında orijinallik içermektedir.

KAYNAKÇA

ARPAGUŞ, Safi; “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevi-i Şerif Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”, **Marmara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, 31-50.

BARKÇİN, S. Savaş; **Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman**, Klasik Yayınları, İstanbul, 3, 2011.

CHITTICK, William C; **The Sufi of Doctrine of Rumi**, 2, World Wisdom, Indiana, 2005.

EMİROĞLU, İbrahim; “Mevlana'ya Göre Aşk Dile Getirilebilir mi?”, **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 508-531.

KINAR, Kadir; “Arap Dilinde Cinsiyet Olgusu ve Diğer Dillerle Bir Mukayesesi”, **ERUIFD**, 2014, 2, 7-28.

KONUK, Ahmed Avni; **Mesnevi Şerif Şerhi 1-13**, 1, Kabalcı, Kitabevi, İstanbul, 2012.

KUŞPINAR, Bilal; “Illuminative Knowledge in Mawlana Rumi”, **Knowledge, Language, Thought and The Civilization of Islam**, Ed.Wan Mohd Nor Wan Daud, Muhammed Zainiy Uthman, UTM, 2010, 135-162.

_____, Bilal; “Mevlana'da Akıl ve Aşk”, **SÜİFD**, 23, 7-22.

_____, Bilal; “Mawlana Rumi's Treatment Of Human Nature”, **Jurnal Qalbu**, 2017, 4,2, 20-41.

_____, Bilal; “Mevlana'da Bilgi ve Dereceleri”, **İstem**, 5, 10, 2007, 13-28.

_____, Bilal; “Mevlana'da Celaleddin Rumi'de Tevhidin Açılımı ve Yorumu”, **Mevlana ve İslam**, Ed.Bilal Kuşpınar, 19, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, 2017, 11-37.

KÜÇÜK, Osman Nuri; “Mevlana'ya Göre İnsanın “Kendini Bilme”si”, **Nev-Niyaz**, Ed.hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 649-657.

KÜÇÜK, Sabahattin; **Mevlana Celaleddin Rumi'nin Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan**, turkoloji.cu.edu.tr, (2019)

LEWIS, Franklin; “Mawlana Rumi, The Early Mevlevis and The Gendered gaze:Prolegomenon to an Analysis of Rumi's View of Women”, **Mawlana Rumi Review**, 8, 2017, 43-71.

MANDALOĞLU, Mehmet; “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, **TSA**, 15, 3, 2011, 7-28.

MOQADDAM, Sassan Zand; “The Sybolism of Sexual Love”, **Mawlana Rumi Review**, 8, 2017, 72-95.

MÖMİN, Samira; “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine”, **ULAKBİLGE**, 1, 1, 2013, 79-89.

ÖGKE, Ahmet; “Mevlana’nın Mesnevi’sinde “Har(eşek) Metaforu”, **Tasavvuf; İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 8, 18, 2007, 19, 41.

RUMİ, Mevlana Celaleddin; **Fihî Ma Fih**, 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.

RUMİ, Mevlana Celaleddin Rumi; **Mesnevi Şerif**, 1, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

RUMİ, Mevlana Celaleddin Rumi; **Divan-ı Kebir Seçmeler 1-4**, 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.

SARGUT, Cemalnur; “Hz. Mevlana’da Aşk”, **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 508-531.

SARITAŞ, Süheyla; **Şamanizm**, <http://docplayer.biz.tr>, (2019).

SCHİMMELE, Annemarie; **Ruhum Bir Kadındır**, 3, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

SCHİMMELE, Annemarie; **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, 1, Kabalcı, İstanbul, 2004.

YENİTERZİ, Emine; “Mesnevi’de Kadın”, **Nev-Niyaz**, Ed.Hakan Sarı, 3, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2011, 205-208.

YILDIRIM, Nimet; **Feyiz**, nimetyildirim.com.tr, (2019).

YILMAZ, Hasan; **Hz. Mevlana’nın Kadınla İlgili Görüşleri**, acikerisim.selcuk.edu.tr, (2019)

ÖZGEÇMİŞ

Konya'nın Sarayönü ilçesine bağlı Kurşunlu köyünde doğan Esmâ Karakele, ilk ve ortaokul yıllarından sonra Konya Merkez İmam hatip Lisesi'nden 2008 yılında mezun olmuştur. Daha sonra Erciyes İlahiyat fakültesini kazanarak yaklaşık beş buçuk yıl Kayseri'de eğitimini tamamlamıştır. Aynı zamanda Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim programından Felsefe bölümünü bitirmiştir.

Lisans eğitimlerini bitirdikten sonra tekrar Konya'ya gelen Esmâ, çeşitli okullarda sözleşmeli öğretmenlik yapmıştır. Sonrasında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi'nde Felsefe bölümünde Yüksek lisans programına başvurarak devam ettirme olanağını bulmuştur.

Bu alanda kendini yetiştirmek için ayrıca İslam Düşünce Okulu'nda iki yıl süren bir programı bitirmiştir. Klasik sanat unsurlarından Hüsni Hat alanında sülüs derslerine Destegül Güzel Sanatlar Merkezi'nde devam etmektedir.